

A művészet szabadsága a társadalomban.

Írta: TORKOS LÁSZLÓ.

Vannak kérdések – tudományosak s gyakorlatiak egyaránt – melyek örökéletűeknek látszanak, mert koronként újra meg újra föltámadnak s a velők foglalkozók közötti éles ellentétek miatt kielégítő, általánosan elismert megoldást talán nem is nyerhetnek.

Ilyen örökéletűnek látszó a művészet szabadságát illető kérdés is, mely, bár különböző időkben sokat írtak s vitatkoztak róla, most újra élénken foglalkoztatja nálunk is az elméket, a legszélsőbb ellentéteket vetve föl hullámaival.

Hogy e téren a küzdő felek közt tartós béke nem jöhet létre, annak oka főleg az, hogy az érdekeltek nagy része nem tud, vagy nem akar a szabadság tiszta eszméjéhez föl-emelkedni, mely lényegében mindenütt ugyanaz, a művészetben szintúgy, mint a társadalmi és politikai életben.

A társadalmi életben valódi szabadság csak ott uralkodik, ahol akarata ellen senki sem juthat mástól függő viszonyba, szintúgy pedig senki mást annak akarata ellen magától függővé nem tehet. Önkényt szenvedni s önkényt gyakorolni egyaránt ellenkezik a szabadsággal; zsarnokság s éktelenség egyenlő ellensége a szabadságnak, s lényegükben nem is különböznek egymástól. Teljesen szabad viszonyok ózott az egyes emberek élhetnek – ha módjukban van – egymástól teljesen függetlenül, vagy közös megegyezéssel csönös függő viszonyba léphetnek egymással, sőt tetszés szerint egyoldalúan is alávetethi magát bárki egy másiknak, így többeknek; de önkényes jogcsorbításról bárki részéről akivel szemben szó sem lehet.

Ami áll a szabadságról általában, annak állnia kell a művészetnek, mint a szép megtestesítőjének, szabadságról is a jónak eszméjén alapuló erkölcsiséggel s az igazat és valót föltüntető tudománnyal s tapasztalati étellel szemben.

Ki vádolhatja festőt azért, hogy tájképeiben nyoma sem fedezhető föl bármi néven nevezendő erkölcsiségnek, vagy hogy képzeleti alakjainak – ha kellő aesthetikai hatást keltenek – semmi közük sincs a valósághoz? S költő hibáztható-e, ha nem zeng csupa himnusokat, s szívet-lelket gyönyörködtető versei egy hajszálnyit sem hasonlítanak erkölcsi prédikációkhoz, politikai vezércikkhez vagy tudományos értekezéshez? S kivetendők-e a költészet tárházából a csodákkal átszótt mesék, mert a valót s valószínűt teljesen figyelmen kívül hagyják? Hisz van a művészetnek egy egész ága, a zene, mely tárgyalanságánál fogva a hangokban rejlő szépet másképp, mint függetlenül nem is tudja kifejezni; mégis ki tarthatná e sajátosságánál fogva a jóval, igazzal s valóval szorosabb viszonyba lépő művészeteknél alsóbbrendű művészetnek?

Ha azonban teljes szabadsága van a művészetnek minden egyébvel szemben, ami nem tartozik a szépek birodalmába, e szabadság nem zárja ki a szövetkezést más elemekkel, melyek a szép eszméjével nem ellenkeznek.

Erkölcsi érzésünkre ható alakok, események s érzelmek művészi alkotásnak éppen úgy szolgálhatnak tárgyul és anyagul, mint bölcseimi eszmék s a tapasztalati élet és történet változatos jelenségei; s a művek, melyekben a szépnek testvéri ölelkezése a jóval, valóval, igazzal, vagy mind a hárommal a maga teljességében jelentkezik, a művészi teremtő erőnek csak olyan – ha nem még jelentékenyebb – remekei lehetnek, mint az olyanok, melyek a szépet függetlenül tüntetve föl, tisztán csak aesthetikai hatás keltésére czéloznak.

Nem ritkán tapasztalható az is, hogy a művészet határozottan alárendeli magát vallási, erkölcsi, politikai vagy tudományos czéloknak s nem törekszik első sorban aesthetikai hatásra, mely minden egyéb hatást a legszebb harmóniában olvaszt magába. Hogy ezt tenni a művészetnek épp olyan joga van, mint művészetének bármily más módon való érvényesítésére, azt lehetetlen tagadni.

Csakhogy az sem tagadható, hogy a művészetnek ily módon való alkalmazásában csak a művész szabadsága nincs korlátozva, maga a művészet, mint szolgálattevő, alárendelt, függő állást foglal el s így az ilyen nem tisztán esztétikai hatásra célzó művészetet az esztétika nem tekintheti teljesen szabad művészetnek s tiltakoznia kell olyan fölfogás ellen, mely a művészetnek ilyen szolgálai alárendelését a művészet legvalódibb céljának tekinti. Az ilyen magát önként másnak alárendelő művészet hasonlít az olyan házassági viszonyhoz, hol a férj, bármily lélektani okból, neje valódi szolgájává teszi magát. Itt sem lehet szó kényszerről, zsarnoki alárendelésről; de azért megeshetik, hogy a házasság felek közt uralkodó ilyen példás összhang és egyetértés szánó mosolyt kelt a szemlélőben.

Nem egészen így áll a dolog, ha a művészet a hasznosnak, célszerűnek ajánlja föl szolgálatát, mint azt az iparművészetben látjuk. Ez esetben a művészet nem alacsonyítja le magát, sőt inkább fölemeli magához az ipart, mint midőn kiváltságos osztályok, másokat is részesítvén jogokban, saját jogaikat önként korlátozzák.

A művészet szabadságát tehát nem lehet korlátozni még a saját maga korlátozásának jogában sem; teljes korlátlanságot, vagyis szabadosságot a művészet sem követelhet magának. Ha vele egyenlő rangú, vagy még fölötte is álló érdekek, esztétikus vagy intézmények jogait sérti, ha velők baráti szövetség helyett ellenséges viszonyba lép ez esetben nem érdemel több elnézést s kíméletet, mint a szabadság nevében tomboló s tomboló néptömeg.

Ki a művészet szabadságát arra használja, hogy sárba tiporja, ami milliók előtt szent; aki gúnyt űz a legtiszteletreméltóbb erényekből, mint világhódító igazságot árulja a hazugságot s a szemérmetlen fajtalanságnak képben, szóban való hirdetése által erkölcsöt, ízlést egyaránt megmetyelvez: az nem követelhet magának helyet a művészet szent templomában s joggal nem panaszkodhatik, ha szertelenségeinek gyakorlásában törvény által korlátozzák.

A művészet, amely ilyen, magához nem méltó szerepet vállal, nemcsak azért érdemli meg a bírálatnak, sőt részben államügyésznek is kíméletlen üldözését, mert tilosba tévedt,

s mások jogát tiporja, hanem azért is, mert saját maga ellen, a művészet fenkölt eszméje ellen is vétkezik, megtagadva a művészet legfőbb életelemet, a szépet, melynek hatása az erkölcsi s igazságérzékben megbotránkoztatott lélekben nem érvényesülhet.

A szép, jó és igaz eszméje egymástól nem függenek ugyan, de egymással ellentétben sem állhatnak. Lehet-e igazán jónak, erényesnek nevezni az olyan tettet vagy magaviseletet, mely szépérzésünket zavaró módon jelentkezik, mint a kérkedő becsületesség, a csúszó-mászó alázatosság; vagy ami az igaznak érzetét sérti, mint a hazug részvét, a szenteskedő jámborság? Kifejezik-e a magasabb értelemben vett valót, az igazat, az életnek és természetnek perczenként változó, véletlenül ilyennek vagy amolyannak föltűnő jelenségei, melyek teljesen meg vannak fosztva az illúzió zománczától s tán még tisztátalan czélzatot is sejtetnek? S amint jó nem lehet, ami a széppel és igazzal, s igaz nem, ami a jóval és széppel ellenkezik, úgy szépnak sem tekinthető, ami a jóval s igazzal ellentétbe helyezkedik.

A mondottak alapján nem nehéz megérteni, mily kevés joggal hivatkozhatik a művészet szabadságára egyrészt a mindinkább terpeszkedő s az érzékiségnek hízelgő árukkal üzérkedő szemérmetlen szennyirodalom, másrészt a minden tekintélynek s tiszteletreméltó hagyománynak hadat üzenő, hazát, nemzetet megvető, sivár eszméit magasabb világnézetnek hirdető költészet, mely magát korszerűnek nevezi.

Az első sorban említett irányokra fölösleges egy árva szót is vesztegetni, mert üzelveik veszedelmes voltáról minden jobb érzésű meg van győződve s követőik maguk sem hiszik, hogy nemcsak üzleti, hanem valódi művészeti célokra is szolgálnak. Az úgynevezett »modern« költészet azonban? melynek művelőiről – legalább részben – föl kell tennünk, hogy a költészet igaz apostolainak tartják magukat, nem tekinthető pusztán anyagi haszonra számító üzérkedésnek s így egyszerű kárhóztatásnál több szóra érdemes.

A művészet szabadságával visszaélő, magasabb érdekeket sértő korunkbeli költészet téves, roskatag alapon épült s így szilárdan álló, maradandó műveket nem is hozhat létre. Főelve újat, minden áron újat tüntetni föl, mintha költészetben

s művészetben általában az új nem volna csak akkor vonzóbb, értékesebb a részben tán megunt réginél, ha legalább ugyanolyan szép, mint emez. Csak azért mert új, semmi sem nevezhető szépségnek, sőt esetleg lehet az a legundokabb, legvisszataszítóbb jelenség. S mily könnyű módját találták ki az újat hajhászó költők, hogy céljukat elérjék! Egyszerűen ellentétbe helyezkednek tartalomban, formában mindazzal, amit eddig költőinek tekintettek. Hit helyett hitetlenséget, hazaszeretet helyett hazát, nemzetet megvető világpolgárságot, nemes önérzet helyett pöffeszkedő elbizakodottságot, vonzó, főlemelő tartalom helyett eltaszító vagy leverő, borzalmat keltő jelenségeket tálnak föl, többnyire a szabályos rhythmust szándékosan mellőző formában.

A valónak, az igaznak a nevében teszik ezt, – mondják – mely hitők, ha őszinte, kettős tévedést foglal magában.

Először is a valónak s igaznak föltüntetése nem is igazi célja a költészetnek s bárminő művészetnek; azután meg nem is az a való, az igaz, amit ők mint ilyent árulgatnak. Van a természetben és emberi életben szép is, rút is, jó is, rossz is ezer meg ezer változatban; minden földön bőven termi az élet a szívfacsaró fájdalmakat s borzalmat keltő szörnyetegeket a derült, ujjongó öröm s lélekemelő tüne-mények mellett. Miért volna hát éppen csak az a művészet hazug, mely előszeretettel ez utóbbiak felé fordul, az előbbiekkel kaczerködő ellenben az igazság hű, hamisítatlan tolmácsa?

S még hagyján, ha csak az igaznak nevében hirdeti a legújabb irodalom könyvben, színpadon, az egyéni érvényesülésre törekvő rideg önzés és féktelen érzékiség uralmát, melylyel – sajnos – csakugyan lépten-nyomon találkozhatunk. Szomorúbb dolog, hogy a legújabb világpolgáriás társadalomtanra támaszkodva, mindezt mint cselekedeteink természetes, egyáltalában nem kárhoztatható rugóit tünteti föl s ami nem áll azok szolgálatában, azt mint természetellenest Vagy éppen erkölcstelent megveti, gúny tárgyává teszi. Az élet egyenetlenségei között nem azt hirdeti, mint igazságtalanságot, hogy a pénz és hatalom emberei, bőségben úszva, szabadon folytathatnak olyan életet, mely a nemesebb erkölcsi fogalmakkal homlokegyenest ellenkezik, holott a szellem s

műveltség tekintetében jóval fölöttük állók legnagyobb része szükséggel, szegénységgel kénytelen küzdeni, hanem azt, hogy nincsen emezeknek is megengedve s lehetővé téve úgy élni, úgy élvezni a földi javakat s gyönyörűségeket, mint ahogy amazok élvezik s a hiú versenyben elbukókat vértanúnak, nem a saját, hanem a társadalom hibái áldozatainak tünteti föl.

Hát fönnállhat-e társadalom, melyben a minden magasabb, általánosabb érdeket megvető egyéni törekvések jutnak uralkodásra? Nem éppen nyers ösztöneiknek magasabb érdekekért, jogos igényeink megtagadása nélkül való korlátozása az erkölcsiség alapja? S nem esztelen dolog korlátozás helyett még táplálni, erősíteni bennünk azt, ami, a természetnél fogva, úgyis erős és hatalmas s erejét sokkal gyakrabban érvényesíti rombolásban, mint alkotásban?

Valódi szerencse, hogy az ilyen új irodalom, főleg a lyrai költészetben, a sivár, megbotránkoztató tartalmat nem tudja, vagy nem akarja tetszetős, behízelt alakban eléállítani. Legalább kevésbé kell attól tartani, hogy ízlést és részben erkölcsöt rontó hatása érzékenyebb rombolásokat fog véghez vinni. Hogy is vívhatnák ki finomabb érzésű s aesthetikailag művelt lelkek tetszését nagyhangú szólások, értelmetlenségek s undort keltő képek és kifejezések, melyekben a korunkbeli lyra látható gyönyörűséggel kéjeleg: s ki gyönyörködhetnék az olyan verselésben, mely a szeszélyes önkényt teszi korlátlan uralkodóvá?

Senki sem kívánhatja ugyan s az elfogulatlan aesthetikus legkevésbé, hogy a művészet s főleg a költészet csak kiváló, tetszetős, erkölcsileg fölemelő, harmóniás érzelmeket keltő tárgyakat dolgozzon föl s jámbor igazságszolgáltatással mindig érdem szerint jutalmazzon és büntessen. Meg kell engedni, hogy a gyarló, gonosz, ellenszenvet s utálatot keltő jelenségeket is fölvegye művébe s az életben előforduló visszáságokat s igazságtalanságokat a valónak megfelelőnek tüntesse föl. De mindezt csak a művészet főczéljának, az aesthetikai hatáskeltésnek szolgálatában teheti, mely hatás nélkül semmi sem tekinthető valódi szép műnek.

Szerepeltethet a költő bármily félszeg, gyarló és megvetésre méltó alakokat; nevetségessé tehet, ostorozhat, meg-

sirathat nemzeti hibákat csak úgy, mint általános emberieket; a jutalmazó és megtorló igazságot működtetheti s mellőzheti tetszés szerint, ha humorában, gúnyjában, keserűségében a békítő, büntető, javítani vágyó vagy fájdalmasan könnyező szeretet nyilatkozik; ha az igazságtalanul szenvedők iránt nemes részvétét, a büntetlenül garázdálkodó gonoszok iránt pedig megverését érezteti s az olvasóban hasonló érzelmeket kelt irántok: az esztétikai hatás a legvisszásabb elemek harczaiban sem maradhat el.

A szépet, jót, igazat egyesekben, nemzetben s az emberiségben egyaránt szerető lélekből fakadó kacaj, gúny, könny, harag a tartalom sivársága által keltett kellemetlen érzést elenyészteti s érzelmeinket jól eső harmóniába olvasztja. S ezt nemcsak a költő lelkéből kisugárzó fény és meleg szépítő hatása teszi, hanem az is, hogy amely művekben e szépítő elemek megvannak, azok a valót is igazabb világításban tüntetik föl, mint amelyekben a költő a megzavart harmóniát nem akarja vagy nem tudja helyreállítani.

Hibát, bünt, gyarlóságot mindenütt találunk – hirdetik a harmóniára törekvő művek –, magunkban úgy, mint barátainkban s ellenségeinkben, fönt és alant, minden korban s az emberi társaság minden körében. De az itt is, ott is fölhangzó keserű gúny, fájó panasz s szent harag mutatja, hogy a nemesebb érzelme, az erkölcsiségnek és igazságnak szeretete nem halt ki az emberiségből, s tán nem is minden olyan sötét, mint amilyennek a fájdalom szemüvegén át látjuk. Honnan fakadhatna különben a derült, békítő humor, mely kiforrott lelkű költők műveiben mosolygással szárítja föl a megcsillanó könnyeket?!

A sértő vagy fájó jelenségeket ilyen világításban tarják elénk kiváló költőink. BERZSENYINEK, kora magyarjait nemes haraggal ostorozván, szomorú megadással végződő ódája; KÖLCSEYNEK a nemzet elkorcsosodásán kesergő elégiái és PETŐFINEK a magyar ifjúságot, a külföld magyarjait s a maradi nemességet sújtó, gúnyoló versei szintúgy a hazaszeretet földében keltek, mint EÖTVÖS-NEK a korhadtt hazai állapotokat festő regényei. De mondhatja-e ezt valaki jó lélekkel a legújabb költészet termékeiről? Nem inkább kicsinylést, lenézést árul-e el nagy részük főleg hazai viszonyaink s nemzeti

hagyományainkkal szemben? Forrásuk bosszankodó, kesergő, aggódó szeretet helyett nem inkább beteges önteltség, zavaros mámor vagy szenvelgett életuntság? S nem látszik-e bennök gyakran a törekvés: éppen azt állítani pellengérré, ami erkölcsi fogalmaink szerint tiszteletre méltó, s annak lenni szószólóivá, amit a finomabb erkölcsi érzés elítél?

Honnan e támadás évezredek által megszentelt erkölcsi fogalmak ellen? Mi ad jogot s bátorságot e mozgalom embe-reinek, jobb lelkek megbotránkoztatására síppal-dobbal árul-gatni mételyt erjesztő termékeiket? Elgondolható-e, hogy egytől-egyig pusztá üzérkedésből vagy hírhajhászatból szolgáljanak olyan iránynak, melynek fonák, sőt erkölcstelen voltáról meg-vannak győződve? Nem, az nem lehet!

Föl kell tennünk, hogy vannak közöttük, kik jól tudják, hogy aki művében az erkölcsiség ellen vét, az visszaél a művészet szabadságával. Csakhogy erkölcsi fogalmaik külön-böznök az évezredek óta fönnállóaktól, s így annak megsérté-sére, ami erkölcsi fogalmaikkal ellenkezik, magukat följogo-sítva érzik.

S hogyne éreznék magukat erre följogosítva, midőn a tömeg ezrei tapsolnak nekik, s ujjongva fogadják hirdetését azoknak az elveknek, melyek törekvéseiket s életmódjukat igazolják!

Am hirdessék hát az emberi gyöngeségeknek s állati hajlamoknak szolgáló új erkölcstanukat, szentesítsék a termé-szetesség nevében a tapasztalati élet kényelmes erkölcsseit, s üldözzék gúnyuk leghegyesebb nyilaival főleg a képmutatókat, kik velők szemben megbotránkozást mutatnak, bár egész életök az erkölcstelenség lánczolata, – ez egygyel legalább igazán jó tettet visznek véghez. De azoknak, akik a régi erkölcsiségnek elméletben és gyakorlatban igaz hívei, engedjék meg, hogy támadásaikkal szemben saját elveiket köröm-szakadtáig megvédelmezzék, s hagyják meg őket abban a meggyőződésükben, hogy amíg az emberiség annyira el nem satnyul, mint az eszkimó »Az ember tragédiájá«-ban: a vég-letekre hajló tömeggel szemben, mely minden szépet, jót beszenyez féktelen indulataival, mindig lesznek Ádámok? kik a valódi jó eszméjét a zajongó árban elmerülni nem engedik.

Természet és társadalom.

(Prolegomena egy leendő sociológiához.)

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

A következő sorokban a sociológiának néhány főkérdését szándékozunk fejtegetni s törekszünk azokat, erőnkhez képest megvilágítani. Azt hisszük ugyanis, sőt erősen meg vagyunk győződve arról, hogy a természet és társadalom közt levő gyökeres ellentétnek felmutatása és megállapítása által megnyerhetjük azt a szilárd alapot melyre a sociologia épületét emelhetjük.

Más a természetnek és más a társadalomnak lényege. E kettőnek, a természetnek és a társadalom lényegének össze-zavarásából keletkezett az a számtalan félreértés, mely erősen, akadályozólag hatott a sociológiának kifejlődésére és tudományyá való kialakulására. Mert ez ideig még csak sociologiai elméleteket ismerünk, sociologiai iskolákat sőt sociologiai pártokat, de nem sociologiai tudományt. Az iskolák és pártok pedig alakulhatnak érzéseken, rokonszenven, tetszésen, de semmi esetre sem alakulnak elveken. A tudomány ellenben csak elvekre épülhet.

az imént említett félreértés annyira megzavarta a sociológiának kialakulását és megszilárdulását, hogy elvégre szükségesnek mutatkozik a sok hiú analogizálás helyett, ismeretelméleti szempontból tenni vizsgálat tárgyává a sociológiának alapfogalmait. Következésképpen az alábbi fejtegetések a sociologiai alapfogalmak ismeretelméleti fejtegetéseinek tekintendők.

Minden kezdetét élő vagy átalakulásban levő tudománynál első feladat az alapfogalmak szigorú és következetes megállapítása. Ha az alapfogalmak megállapítása nem történik a kellő óvatossággal és magyarázatainkban nem járunk el a kellő körültekintéssel, ha vizsgálatainkban nem a szóban forgó tárgyak vagy tünemények lényegéből indulunk ki, alapfogalmainknak szerkezete lehet ugyan tetszetős, de éppen nem lesz pontos és megfelelő. Helytelenül megállapított fogalmakra pedig nem lehet biztosan építeni, még akkor sem, ha módszerünket természettudományosnak nevezzük s annak tüntetjük fel.

Ha az alapfogalmakat nem helyesen állapítjuk meg, a már említett hátrány mellett még egy másik szembeötlő veszély is fenyeget, az tudniillik, hogy az egyes tudományok határait nem leszünk képesek szilárdan körvonalazni. Már pedig - amint már KANT is figyelmeztet a Kritik der reiner Vernunft 2-ik kiadásához írott előszavában - ha a tudományok határvonalai egymásba futnak, ez nem a tudománynak izmosodását, hanem elalaktalanodását jelenti. És KANT tényleg mindig az alapfogalmaknak gondos vizsgálatát teszi első feladatává és azoknak szigorú elemzésével kezdi fejtegetéseit. Gondoljunk csak a tapasztalás, szemlélet, tér, idő, okság, substantia stb. fogalmainak a Kritik der reiner Vernunftban levő bonczolására és megállapítására. Ugyanezzel a módszerrel állapítja meg az erkölcsiség fogalmát is és jelöli ki számára a saját területét. A természetnek és az erkölcsiségnek egybevetéséből és a kettőnek szembeállításából sikerült megmutatnia, hogy más a természet területe és más az erkölcsiség birodalma.

Bevezető fejtegetéseink egy kissé talán túlhosszúaknak látszanak, de csak első pillantásra. Szükség van a kérdéseknek illetően való igazolására már csak azért is, mivel a sociológusoknak túlnyomó része meg sem kísérlé a fogalmak ismeretelméleti taglalását s ez az oka annak, hogy legnagyobb részük, akarva vagy akaratlan, tudatosan vagy tudatlanul, de metaphysikát űz, metophysikát a szó rossz értelmében. Éppen így áll a dolog a természettudósoknak egy jelentékeny részénél is, kik nagy hévvel beszélnek substantiáról, okról, lényegről stb., de ezeknek a fogalmaknak mélyebb elemzését nem kísérlik meg. Legyen szabad itt HACKELNEK

substantia-fogalmára és OSTWALDXAK természet-philosophiájára utalnak, amelyben ugyan hely jutott az általános ismeretelméletnek is, de ebben az ismeretelméletben olyképpen tárgyaltnak az egyes fogalmak, hogy abból vajmi kevés okulást meríthet a kutató.*)

DESCARTIS, a modern philosophia megalapítója, a kételkedést tette philosophiájának kiinduló pontjává. A sociologiai vizsgálatainkban is a kételkedéssel kell kezdenünk, ha célhoz akarunk jutni. COMTE és SPENCER tételeit nem szabad elfogadnunk csak azért, mert COMTE és SPENCER vallották, s még kevésbé szabad azokat kutatásaink alapjává tennünk anélkül, hogy szigorú vizsgálat alá vetettük volna azokat. Meg kell vizsgálnunk a természet, a társadalom és a fejlődés fogalmát s meg különösen a fejlődés fogalmát, amely ugyancsak reászorul az alapos revisióra és a kemény bírálatra.

1. A természet és a természeti törvények.

A természettudományok fellendülése óta, de különösebben, mióta DARWIN kutatásai nyomán az evolutionismus szinte egyedüli uralkodó dogmává nőtte ki magát, a természettudományi sarlatanismus – bocsánat az erős kifejezésért – a szellemi tudományok művelőinek különösen philosophiailag nem képzett részénél elképzelhetlen és buja virágzásnak indult. A természettudományoktól kölcsönvett analógiákra valóságos elméletek épültek s a problémák szálait felbontani rest emberi elme szívesen hívta segítségül az analógiát. Lásd bővebben ez irányzatunk kiváló szülöttét, DRUMMOND angol férfiúnak: *Természeti törvény a szellemi világban* című művét.

Ennek a szertelen analogizálásnak következménye az, hogy a sociologia ma nagyobb részt nem egyéb, mint a természettudományoktól kölcsönzött fogalmaknak ráanalogizálása a társadalomra és az ember társadalmi életére. Ezen analogizálás közben vajmi kevés figyelemre látszott méltónak az az

*) Lásd Wilhelm Ostwald: *Graundriss der Naturphilosophie.* 1908. Reklams Universal-Bibliothek 4992-93. szám alatt.)

óriási különbség, amely a természet és a társadalom között tényleg meg van. A természetnek és a társadalomnak minőségbeli azonossága ezen az állásponton megdönthetetlen axióma számba ment. És midőn a természetnek és társadalomnak lényegi azonosságát állították, akkor következésszerűen kellett hangsúlyozniok a természeti és a társadalmi törvényeknek azonosságát. Ha egyenlő a lényeg, akkor egyenlők nyilvánulásaik is s egyenlő nyilvánulásuknak egymáshoz való viszonya.

Ez az azonosító eljárás nemcsak meggátolta a társadalom valóságos lényegének megismerését, hanem szemmel látható módszери hiba is volt. Az egyes tárgyaknak nyilvánulását nem lehet más természetű tárgyaknak nyilvánulásaiból megértenünk s tehát a társadalomnak nyilvánulásait nem lehet a természet nyilvánulásaiból magyaráznunk. A sociológiának nem az a feladata, hogy azt keresse, mi a társadalomban és természetben közös, hanem ellenkezőleg éppen azt kell tudnia, ami különösen éppen a társadalomnak specialis jellemző vonása. Mert hiszen – ezt úgy gondolom, senki sem fogja tagadóba venni – a társadalomnak éppen úgy meg vannak a maga különös nyilvánulásai, mint ahogyan meg vannak a természetnek. Ezért kell megállapítanunk a természet lényegét a maga nyilvánulásaiból s azután áttérni a társadalom lényegének megállapítására. Ha a társadalom lényegét a természet nyilvánulásaiból akarnók megérteni, éppen úgy járnánk el, mint azok a régi bölcsek, akik theologiai álláspontról akarták magyarázni a természeti jelenségeket s a biblia álláspontjáról irták azokat a természettanokat, melyek csak úgy hemzsegték a halszerzetesektől, tengeri püspököktől s más ilyen képzeletbeli alakoktól. Ami akkor csak metaphysika és ábrándozás volt, az ma is metaphysika és ábrándozás marad.

A természetről való felfogás, kapcsolatban az emberi intelligentia fejlődésével, óriási változásokat mutat. Ha az emberi szellem fejlődésének kezdeteit kutatjuk, kétségtelenül rá vagyunk utalva arra a feltevésre, hogy a fejlődés alacsony fokán álló ember nem bírt tudomással a saját tudásáról, azaz nem bírt kellő tudomással tudatának tartalmáról. Az ember saját Énjének tudata a külvilág hatásának nyomán keletkezett, philosophiai nyelven szólva, a

Nem-Én vezetett az Én ismeretére s önállóságára. A Nem-Én hatalmasabb volt az Én-nél; s még pedig az által lett hatalmasabbá, hogy a természet korlátai közt élő ember a saját lelkének hatalmát, érzéseit, lettek légyen azok reá nézve kellemesek vagy kellemetlenek, a körülötte elterülő természetbe projiciálta s ezek, az örökös félelem és rettegés között élő ember által sokszorosan megnagyított projectiok lettek azután azokká a természeti, élő valóságokká, melyektől az első ember minden boldogságát remélte és kérte és amelyeknek tulajdonította minden szomorúságát és szenvedését. A természetnek ez az animistikus felfogása valóságos élő hatalmassággá tette azt, melytől a primitiv ember félt, de melyet megismerni nem iparkodott.

A fejlődésnek hosszú folyamatára volt szükség, hogy az ember emez animistikus felfogáson felülemelkedve, a természeti tüneményeket megismerni törekedjék. A latin, a görög, az indus, a turáni mythológiák még mind ennek az ősrégi animismusknak világos nyomait mutatják s gátlólag folynak be a természetnek megismerésére.

Azt hiszem, nem csalódom, mikor azt állítom, hogy a természetnek, minden animismustól ment felfogására a kereszténység vezetett. A kereszténység volt ugyanis az az intellectually áramlat, melynek nyomán felismertük a szellemnek mint a legfőbb értéknek méltóságát. Ennek a felismerésnek nyomán fakadt az a belátás, mely az embert a maga egyéni, sajátlagos, individuális mivoltában fogta fel. A Nem-Én tehát reávezetett az Énnek megismerésére, hogy azután az Én megismerése által jussunk a Nem-Énnek tökéletesebb megértésére.

A természetnek megismerése akkor kezdődött, mikor tüneményeit kezdték megfigyelni és elemezni. A primitiv ember félt a természetnek megnyilatkozásaitól s ezért nem is volt képes azokat megfigyelni. A modern ember ellenben a megfigyelésnek minden eszközét megragadja arra, hogy a természeti tüneményeket megismerje. A primitiv ember félt a természettől s tehát szolgája volt annak, a modern ember ellenben megismeri a természetet s ez által uralkodik rajta. Ebben az értelemben mondja BACON: scientia est potentia.

A fejlődés kezdetleges állapotában élő ember szemében a természet csupa véletlenségek és isteni szeszélyek lánczolata; a modern ember azonban már szilárdul meg van győződve arról, hogy a természet tüneményei vas szükségszerűséggel folynak le. A mai ember tudja, hogy a természeti jelenségek egymással összefüggésben vannak s mihelyt egyik tünemény jelentkezik, szükségképpen kell jelentkeznie a másoknak is. A föld- és tengerrengés többé nem a féktelen Poseidon munkája, hanem a föld méhében levő erőknek működése, mely erők természetére napról-napra több világosságot vet a természettudományi megfigyelés. A természet-tünemények többé nem félelmetes és az ember előtt ismeretlen lények cselekedeti vagyis inkább szeszélyes kedvtelése, hanem szigorú törvényszerűséggel lefolyó processusok, melyeknek eddig félelmes erőit az ember saját céljaira kényszeríti. A természetről való modern felfogást a szükségszerűségnek eme hangsúlyozása jellemzi, melyet HERCZEG FERENCZ ekként fejez ki: »Isten nem jószívű ötletekkel, hanem örök törvényekkel kormányozza a világot. . . . Százezer pap imája gyöngé arra, hogy fájához kösse a hulló levelet« (lásd Bizáncz I. felv. 25. jelenetben Giovanni szavait.)

Mi is hát a természet, a modern tudományos felfogás szerint? KANT a »Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik« című művében így definiálja a természetet: »Natur ist das Dasein der Dinge sofern es nach allgemeinen Gesetzen bestimmt ist«; azaz: »a természet a dolgoknak léte, amennyiben ez a lét általános törvények által van meghatározva (lásd 84. §.). E meghatározás merőben forrriális. Egy pár sorral odább azonban ismét más meghatározásával találkozunk a természetnek, és pedig: »Natur also, m a t e r i a l i t e r b e t r a c h t e t , i s t d e r I n b e g r i f f a l l e r G e g e n s t ä n d e d e r E r f a h r u n g«; azaz: »a természet tehát, matérialité r t a k i n t v e -, a tapasztalás minden tárgyának össz fogal m a« (lásd 16. §.).

KANT meghatározásától alig tér el, hogy egy modern természettudóst is idézzünk: a HUXLEY meghatározása. Szerinte »természetnek nevezük mindazoknak a tárgyaknak összeségét, melyek létezésüket

nem az embernek köszönik, hanem még akkor is existálnának, ha az ember nem léteznék,**) A KANT első meghatározása szerint természet alatt a dolgoknak létét értjük, amennyiben ez a lét törvények által van meghatározva. Az már most a kérdés, hogy mit értünk törvény alatt természettudományi értelemben. Ennek a kérdésnek vizsgálata annyival is inkább fontosabb, mivel – dolgozatunk későbbi részében – azt is kutatásunk tárgyává kell tennünk, hogy vajjon lehet-e törvényről szó a sociológiában s ha igen, milyen értelemben?

Amit előbb a természet fogalmára nézve mondtunk, azt ismételjük a törvény fogalmára nézve is. Miként a természet fogalma, aként a törvényé is nagy átalakulásokon ment át az idők folyamán. Azt állíthatjuk, hogy a természetről és a törvényről való felfogás fejlődése párhuzamos utón halad. HERAKLEITOS pl. az értelmet (λόγος) állította világtörvényül (νομός;) s tehát úgy fogta fel a törvényt, mint a természeti tünetmények okát és rendezőjét. A modern philosophia álláspontján a törvény ellenben nem oka a természeti tünetményeknek, hanem csak megállapítása a közöttük levő állandó és szükségszerű viszonyoknak. Ezt fejezi ki a HUXLEY meghatározása is (lásd i. m. 9. §.): »a természeti törvény azt fejezi ki, hogy bizonyos tünetmények mindig ugyanabban a sorrendben folynak le« vagy HELMHOLZ definíciója: »das gleichbleibende Verhältnis zwischen veränderlichen Größen.«**) E meghatározásoknak bármelyikét is elfogadhatjuk, mivel mindegyik a törvényről való modern felfogásnak kifejezője.

A törvény tehát nem oka a tünetmények keletkezésének s azok lefolyásának, hanem csak a mi eszközünk, felfogási módunk annak kifejezésére, amit a természet rendjéből megfigyelés, elemzés és inductio útján megértünk. Az ember – amint KANT a »Kritik der reinen Vernunft« valamelyik lapján mondja – miként a bíró, maga elé idézi a természetet,

*) Lásd »Premieres notions sur les sciences« című üvegek 5. §-át. (Én csak a francia fordítást ismerem).

**) Lásd: Vorträge und Reden I. k. 240.1. Lásd még Remmviér Meghatározását Nouv. Monadol. 7. lapján.

vallatóra fogja s így állapítja meg törvényeit. A törvények tehát nem magában a természetben vannak. A természet csak tünetekkel van tele, amelyek egymásután következnek. A természetben még csak egymásmiattiság sem létezik, hanem csupán egymásmellettiség vagy egymásutániség. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ez az egymásutániség szükség-szerű, de hogy egyik tünetény a másiknak köszöni eredetét, ez már csak megismerési functionk pótléka.)

Fejtegetéseink eddigi eredményeül tehát megállapíthatjuk,, hogy a természet a tapasztalás tárgyainak foglalata; a természeti törvény pedig a tünetények közt levő szükség-szerű viszonyoknak megállapítása.

A természeti világnak főjellemező vonása a szükség-szerűség, melynek kifejezője az oktörvény. E jellemvonás mellé pedig járul egy másik, az t. L, hogy a természeti tárgyak változása (a cselekvés szót az öntudatos lények számára tartjuk fenn) mindig öntudatlan. Ez az állítás első pillanatra banálisnak tetszik, de fejtegetéseink további folyamán ki fog tűnni, hogy a természet változásainak eme vonása igen nagy fontosságú a sociológiára nézve. A természeti tünetények lefolynak kényszerűen, anélkül, hogy tudnók, miként. Mindenütt, hol a változás vagy cselekvés kényszerű, törvényekről beszélünk. (Erre nézve lásd BÖHM KÁROLY fejtegetéseit az »Ember és Világa« III. k. 331. s köv. lapjain.)

2. Az ember, mint természeti lény.

Volt idő, mikor az emberek szégyenlették bevallani azt, hogy az ember bele tartozik a természet lánczolatába éppen úgy, mint bármely más oktalan állat. Az oktörvény uralmát szerették volna az ember cselekedeteire nézve felfüggeszteni s szabad akaratot tulajdonítottak neki abban az értelemben, hogy az ember cselekvései nincsenek alávetve az ok- és okozat törvényének.

*) Lásd erre nézve Böhm Károly: »E m b e r és Világa« I- az okviszony dialektikáját.

E felfogás kénytelen volt a modern philosophia tanítása előtt meghátrálni. A modern felfogás értelmében az oktörvénynek uralma feltétlen s kivételt nem tűr. Nem képezhet tehát alóla az ember sem kivételt. Az ember is a természethez tartozik, mint annak egyik alkotó része. Éppenúgy táplálkozunk, növünk, szeretünk s éppenúgy elpusztulunk, mint az állatvilágnak többi tagjai. Születésünk, életünk és halálunk éppen úgy alá van vetve a természet törvényeinek, mint ahogyan alá van vetve a növénynek és állatnak születése, élete s halála. A fejlődő emberi szervezet éppen olyan szükség-szerűségnek van alávetve, mint a fejlődő növény és fejlődő állat. Éppen úgy szükségünk van érzékszervekre, szemre, fülre stb., mint a többi teremtetett állatnak; éppen úgy kényszerítve vagyunk a táplálék megkeresésére, mint az állat s ha szervezetünk már elérte a fejlettségnek bizonyos fokát, éppen úgy törekszünk fajunk fentartására a szerelem által, mint bármely más állat. Szükségünk van nekünk is a napfény éltető erejére éppen úgy, mint a növénynek, hogy chlorophyl-t termeljen vagy az állatok legnagyobb részének, hogy életét fentartsa. A környező természet hatásától sem tudunk teljesen felszabadulni, bár a kultúra haladásával mind nagyobb és nagyobb mértékben uralkodunk a természeti erők felett. Az éghajlat viszonyosságai, az elemek változásai napról-napra figyelmeztetnek arra, hogy a természet alkotó részei vagyunk.

3. Az ember, mint értelmi és erkölcsi lény.

Az a kérdés merül fel most, hogy vájjon a természet, melynek fogalmát az imént fejtegettük, az egyedüli valóság-e s vájjon az ember, melyről az előbb azt mutattuk ki, hogy a természetnek alkotó része, csupán természeti lény-e?

A biológiai felfogás, vagy amint rendesen nevezni szokták, a naturalistikus világnézet hívei az embernek egész életet a létért való küzdelem befolyása alá helyezik. E felfogásunk értelmében az ember csakugyan nem egyéb, mint a természetnek egyik alkotó része s mint ilyen teljesen a környezetnek productuma. E felfogás szempontjából a szellemi életnek nincs semminemű önállósága, az emberi életnek nincsenek magasabb

czéljai s arra a kérdésre keresni feleletet, hogy mi is ad tartalmat arasznyi létünknek, felesleges és hiábavaló. Minden, ami van és létezik, a hasznosság szempontjából bírálendő el; mindennek értéket az *utile* ad. A fődolog az, hogy az élet van s nincs miért iparkodnunk annak mélyebb és szellemibb tartalmat adni. A kell kérdését bolygatnunk felesleges.

Mi azonban másként vagyunk meggyőződve. A természeti világ nem az egyedüli valóság s a tények világa nem az egyedüli világ. Az ember nem merőben a természet *productuma*, hanem kinőve a természeti világ bilincseiből, egy magasabb minőségű, szellemi életet él s csak amennyiben ilyen szellemi életet él, érdemli meg valósággal az ember nevet.

Az embert nem lehet teljesen a természetbe elmeríteni, mert ez tulajdonképpen nem egyebet jelentene, . mint azt, hogy megfoszszuk őt attól, ami valóban emberré teszi. A naturalistikus világnézet álláspontján nem lehet beszélnünk sem az emberiség erkölcsiségéről, sem vallásos érzeteiről, szóval nem lehet beszélnünk az emberről, mint értelmi és erkölcsi lényről. A naturalistikus világnézet az embert a természeti erők és tünemények hálózatába állítja oda minden szellemi önállóság és függetlenség nélkül. Az ember – e felfogás értelmében nem egyéb, mint természeti energiáknak csomópontja, ki csak léteért küzd és aki e küzdelmen kívül más feladatot nem ismer s ha látszólag magasabb célokért is küzd s ideálokért hevül, ez csak leplezett küzdelem a létért. Ez a felfogás – sajnos – a mi körünkben is túlságosan terjed, dacára, hogy íróink és tudósaink, államférfiaink és bölcsészeink egy KÖLCSEY, egy SZÉCHENYI és DEÁK, ARANY és PETŐFI, KEMÉNY ZSIGMOND és HERCZEG FERENCZ másképpen voltak meggyőződve minden időben. Mást hirdettek a XIX. század nagy magyarjai is. De hagyján; mi kövessük fejtegetéseink fonalát.

Kétségtelen dolog, hogy az emberiség a maga fejlődésének kezdetén, első sorban saját létének fentartásáért küzd, mint ahogy minden élő lénynek legsarkalatosabb, életbevágó törekvése önmagának a fentartása. Amilyen készséggel ismerjük el ennek a ténynek valóságát, éppen olyan határozottan tilta-

kozunk az ellen, hogy az önfentartás az embernek egyetlen feladata és kötelessége lenne.

Az ember hosszú időig – talán évezredekén át – élt természeti állapotban s csak arra törekedett, hogy testi szükségleteit kielégítse. Magasabb célok elérésére nem törekedett s magasabb célokat nem is ismert. Hosszú fejlődési folyamaton kellett az embernek áthaladnia, míg elérkezett addig a pontig, ahol szellemiségének első szikrája fellobbant és saját szellemiségének tudatára ébredt. Megrázó erővel ábrázolja ezt a mozzanatot MICHELANGELO ÁDÁM teremtésében, mikor az Úrnak egyetlen érintésére élet járja át az erőtlén tagokat s az »addig csak test-ember szellemi életet nyer. Sokáig élt az ember öntudatlan állapotban. Csak a körülfekvő természet figyelmeztette arra, sőt kényszerítette sub poenam non existentiae, hogy ne csak nyers erejét vigye a harczba, hanem használja szellemi tehetségeit is. Ennek a harcznak folyamán aczélosodott meg az ember szellemi lénynyé. Azaz – amint már fennebb is említők – a Nem-én kényszerítette az embert, hogy Én-jének tudomására jöjjön s azt kifejleszsze.

Az ember a természettel szemben lassanként némi önállóságra tesz szert. Érzi magában a szellemek, az intelligentiának megmozdulását és ennek az intelligentiának ereje által felülemelkedünk a természetén és lassan-lassan megtanulunk uralkodni rajta. A felülemelkedésnek, a természet felett való uralkodásunknak pusztá ténye elégségesen bizonyítja, hogy mi, emberek, nemcsak a természet alkotó részei, hanem szellemi lények is vagyunk.

Az ember, mint intelligens lény, már nemcsak alkotó része a természetnek, hanem a természeti tüneményeknek rendezője is. Igyekezik a természetben bizonyos összefüggést létesíteni s a tüneményektől már nem fél annyira, hogy ne merje okaikat keresni. Teszi pedig mindezt a benne lévő, a benne eredetileg meglévő értelmnél fogva. Az értelem alatt pedig értjük az embernek azt a tehetségét, melynek erejénél fogva képes a benne levő képességet tervszerűen használni s melyeknek használata által tehát felülemelkedik a pusztá ösztöniségen.

Ez az értelem, amint már mondtuk, az emberben kezdettől fogva meg van, tehát nem a fejlődés folyamán szer-

zett valami. Vagy, hogy röviden és tételesen fejezzük ki magunkat: az értelem potentialiter kezdettől fogva ott volt az embernek lelkében, de az ember csak hosszas fáradozás, sikertelen kísérletezés után tanulta meg használni azt. Úgy, hogy az emberiségnek fejlődés-története tulajdonképpen e pontig nem egyéb, mint az ösztöniség és az értelmiség harca egymással. S ha a mai ember valamely cselekedetében felülkerül, mint oly gyakran történni szokott, az ösztöniség, az ilyen cselekedet nem tarthat számot arra, hogy egy szellemi lény cselekedetének tekintessék. A mai embertől megköveteljük már, hogy ne csak ösztönszerűleg, hanem ész-szerűleg is cselekedjék, megkívánjuk, hogy cselekedete az öntudatból fakadjon s ő maga ura legyen annak.

Hogy e fejlődésnek milyen phasisain ment át az ember, ezt természetesen nehéz, sőt majdnem lehetetlen megállapítani. De mégis legalább hozzávetésekkel meg lehet nagyjában rajzolni e fejlődésnek képét s hogy a társadalomnak természetét, illetve, hogy a társadalmi tüneményeknek természetét megérthessük, szükséges is ezt megtennünk.

E tekintetben KANT szolgál nekünk hasznos útmutatással, ki »Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte« (1786.) című dolgozatában a következőképpen gondolja el az emberiség történetének kezdetét.

Az ember kezdetben a minden állattal közös ösztönnek szavára hallgatott. Ez ösztön pedig első sorban azt mutatta meg neki, hogy mi káros és mi alkalmas neki arra, hogy táplálékául szolgáljon. De nemsokára felébredt benne az értelem szava s az ösztön akkor bár kis mértékben ugyan, de háttérbe szorult. A táplálkozás mellett a nemi ösztön érzi meg leghamarabb az ész hatalmát, amely lassankint az illedelmesség érzését szülte, az illedelmesség – Sittsamkeit – pedig KANT szerint, minden igazi társasági életnek alapja.

Az észnek harmadik lépése pedig abban nyilvánult, hogy az ember nemcsak a jelenre gondol, hanem számol a jövővel is. E lépés nagy haladást jelent az emberiség fejlődésében, de egyszersmind sok tépelődésnek, és sok aggodalomnak forrása.

Az észnek negyedik és utolsó lépése, mely az embert az állatokkal való közösség fölé emelte, az volt, hogy az ember tudatára jutott annak, hogy ő a természetnek czélja s e tekintetben e földön semmi sem versenyezhet vele, A fejlődésnek ezen a fokán rájött – habár eleinte nagyon homályos volt a képzete – arra is az ember, hogy embertársait nem szabad eszközök gyanánt tekintenie. E meggondolás nyomán fakadt a szeretet érzése, mely feltétlenül szükséges a társadalom megalakulására.

E ponton szabadult fel teljesen az ember a természet hatalmától vagy a miként KANT mondja: »a természet anyaöleből-. Ekként haladt az ember a nyers természeti állapotból az emberiség felé, az ösztön uralma alól az értelem uralma alá, egy szóval: a természet gyámságából a szabadság állapotába.

A természet anyaölét odahagyva, két hatalom vezette tovább az emberiséget, míg elérkezett az ideje annak, hogy társadalmat alkosson s e két hatalom: a munka és viszálykodás. Munkával kereste az ember táplálékát s mikor állatok és növények, eszközök és lakóhelyek birtokában, azokat embertársaitól védelmeznie kellett, reákényszerült, hogy ne csak családonként éljen, hanem egyesüljön hasonló gondolkozású embertársaival s ezeknek segítségével védelmezze meg, amit munkája által fáradságosan szerzett.

A fejlődésnek ezen az aránylag magas fokán már úgy jelenik meg az ember, mint értelmi és erkölcsi lény, aki érzi a társaséletnek szükségét s embertársaiban magához hasonló teremtetéseket lát.

4. A társadalom és a társadalmi törvények.

Végig kísértük az embert fejlődésének első kezdeteitől ama pontig, melyen mint értelmi és erkölcsi lény jelent meg a történelemben. Igyekeztünk – bár nagy vonásokban – feltüntetni a fejlődésnek lassú folyamatát, mivel erősen meg-együnk győződve arról, hogy sociologiai kutatásainkban nem a societásnak, nem a társadalomnak lényegéből kell kiindulnunk hanem vizsgálnunk kell az egyes embert, az egyént a

maga mivoltában. A társadalom ugyanis nem metafizikai entitás, nem valamely mystikus hatalom, amely ellenállhatatlan erővel uralkodik az egyének materialis és szellemi élete felett. A társadalomnak csak egyetlenegy reális alkotó része van s ez az ember a maga értelmi és erkölcsi mivoltában.

Mielőtt azonban végig kísértük volna az egyént a maga fejlődésében, szükségesnek tartottuk röviden vizsgálat tárgyává tenni, hogy mit értünk természetén és természeti törvényeken.

Most, mikor a társadalmi viszonylatok és tünetek lényegét akarjuk megállapítani, folytonosan vissza fogunk térni azokra a fejtegetéseinkre, melyeket dolgozatunk első felében a természetre és a természeti törvényekre nézve közöltünk. A következő sorokban azt akarjuk bizonyítani, hogy a társadalom lényegileg merőben különbözik a természettől s követezőképpen a társadalmi törvények nem lehetnek azonosak a természet törvényeivel.

A naturalistikus sociologia a társadalmi tünetenyeket összekötő törvényt kutatva, a fejlődésnek cosmicus érvényű törvényét állította oda alapul minden jövendő és megírandó sociologia számára. És mikor ezt tette, eszébe sem jutott megvizsgálni, hogy vájjon a fejlődés törvényének útmutatása mellett meg lehet-e érteni azokat a szellemi jelenségeket, melyek a társadalmi életnek mintegy idegzetét képezik? Vájjon meg lehet-e érteni e törvény által, hogy miként fejlődött szerves élet a szervetlen létből s szellemi jelenség a pusztán anyagi-ból? Ennek a következménye azután, hogy a naturalistikus sociologia az embert az emberi társadalommal együtt a természetnek csupán alkotórészévé tette s nem akarja elismerni azt, hogy az ember az ő szellemi tehetségeinél fogva, melyek veleszülettek s néma fejlődés eredményei, a természet fölé emelkedik.

Szeretnénk – mielőbb tovább mennénk – egy esetleges félreértést elhárítani. Mikor azt állítjuk, hogy az ember szellemi tehetségeinél fogva a természet fölé emelkedik, éppen nem akarjuk azt mondani, hogy ez által a természetén kívül él. Sőt ellenkezőleg. Tudjuk – s fejtegetéseink előző szakasza-

ban készséggel elismertük – hogy az ember egyfelől természeti lény is, és mint ilyen feltétlenül kényszerülve van engedelmeskedni a természet törvényeinek. És mivel előbb volt természeti lény s csak azután fejlődött ki benne az ész hatalma, ezért első sorban a természeti törvényeknek kénytelen engedelmeskedni. Amikor készséggel ismerjük azt el, éppen olyan határozottsággal állítjuk azt is, hogy az ember a természetten felülemelkedve, nemcsak természeti és testi szükségleteket ismer, hanem a bennelevő intelligencia erejénél fogva alkot magának egy szellemi világot is.

Ennek az ember által alkotott világnak egy része azoknak a socialis jelenségeknek hálózata is, melyét egy szóval *t á r s a d a l o m n a k* szoktunk nevezni.

A társadalom tehát emberi alkotás. Nem a természet *productuma* s nem csupán anyagi tényezőkön nyugvó.*) Sőt, amint a történelem bizonyítja, a szellemi természetű tényezők túlsúlyban vannak az anyagiak felett.

Ha a társadalom lényegét megismerni akarjuk, úgy feltétlenül szükséges itt is alkalmaznunk azt a két különböző szempontot, melyet BÖHM KÁROLY állapított meg végérvényesen egyik felolvasásában, melyet »A philosophiai irányok különbözőségének gyökereiről és megegyeztetésük lehetőségéről« címen a Magyar Philosophiai Társaság I. nyilvános ülésén tartott (megjelent a »Magy. Phil. Társ. Közleményeinek« I. évfolyamában) és az »Ember és Világa« című művének III. kötetében, az axiológiában tett igazán alapvetővé.

E két szempont az u. n. ontológiai és a *χ i o l o g i a i* szempont. Világképünkben u. i. vannak olyan vonások, melyeket a mi egyéni befolyásunk nem zavar s amelyek ennél fogva tárgyi vonásoknak nevezhetők. E vonások magának a tárgynak *t a r t a l m á t* alkotják s így nélkülözhetetlenek.

E vonásokkal szemben már most vannak világképünkben olyan vonások is, melyek nem függetlenül keletkeznek. Eze-

*) Elismeri ezt Schäffle is, ki *Abriss der Sociologie* című művének 47. oldalán a következőket írja: »Die Gesellschaft ist kein naturerzeugnis, nicht »geworden«, sondern »gemacht«, gemacht durch die verbundene Geistestätigkeit der Individuen, welche in ihr zu Gemeinschaften und in Verkehren verbunden sind.«

ket a vonásokat mi visszük bele a tárgyakba. Azokat a vonásokat, melyek a tárgyak tartalmát alkotják, BÖHM után ontológiai vonásoknak nevezzük, azokat pedig, amelyeket mi viszünk a tárgyakba, axiológiai jelzőknek nevezzük. Az ontológiai és axiológiai jelzők együtt alkotják meg a képet, melyet mi a világról magunknak alkotunk.

Ha ezek szerint a világot úgy fogjuk fel, amint az a maga ontológiai alkatában élénk tárul, akkor ontológiai álláspontra helyezkedünk; ha ellenben ezt a világot meg is értékeljük és becslésünk tárgyává tesszük, akkor axiológiai álláspontot foglalunk el.

Ontológiai állásponton úgy fogjuk fel a dolgokat, amint azok objective léteznek s amint a tér, idő, okiség kategóriái által rendeztetnek. E szempontból vizsgálja a világot a botanikus, mikor az egyes virágot leírja bimbó-korától kifejlett virágkoráig, eltekintve attól, hogy az a virág rózsá-e vagy bogáncskoró; az anatómus, mikor az emberi szervezetet boncolja, a természettudós, mikor a lég s a természet különböző tünetényeit vizsgálja.

A dolgoknak, az egész természetnek ontológiai szempontból való vizsgálása az emberi ismerésnek alapja. A világképünkben levő érzéki és értelmi vonások egytől-egyig ontológiai természetűek.

A valóság ontológiai szempontból tekintve nem igaz és nem hamis, nem szép és nem rút, hanem egyszerűen – való. Ezen az állásponton van a természettudomány, mely a tünetényeket és azoknak viszonyait, a szerves és szervetlen világ alkotórészeit megfigyeli, elemzi, leírja s törvényszerűségeiket megállapítja. Ezen az állásponton van a lélektan is, mikor a léleknek tünetényét megvizsgálja, a képek, vágyak, érzések keletkezését leírja és boncolja.

Ezzel az állásponttal szemben azonban ott van a másik, az axiológiai, azaz értékelő álláspont, amelyen 'már nemcsak azzal törődünk, hogy mi van, hanem azt is vizsgáljuk, hogy miféle értéke van a meglévőnek. Az ontológiai állásponton egyszerűen megállapítunk, az axiológiai állásponton azonban értékelünk. Amott a tény, emitt az érték uralkodó, amott a »van«, emitt a »kell« jelentkezik.

A tények világában az ok törvény az uralkodó s a tényeket törvények szabályozzák; az értékek világában ellenben a normák uralkodnak. A törvény és norma közt pedig az a különbség, hogy a törvény a tudattalan tüneemények lefo-lyását szabályozza, a norma pedig a tudatos cselekvéseknek mutat c z é lt.

Az a kérdés, hogy a két álláspont különbözőségének fel-tüntetéséből miféle haszon háramlik a sociológiára? Miként alkalmazható e két különböző szempont a sociologiai tüne-mények vizsgálatánál?

E ponton kapcsolódnak a természetről s az emberről adott fejtegetéseink a sociologiai vizsgálódás lánczolatába s szolgálnak alapul a társadalom lényegének megállapításához. Ha a társadalmat tisztán úgy tekintjük, mint természeti pro-ductumot, akkor természetszerűleg le kell mondanunk arról, hogy az egyik vagy másik társadalmi alakulatot értékeljük s főleg le kell mondanunk arról, hogy a társadalom elé czélokot tűzzünk, mivel az ontológiai álláspontról csak szükségszerű-ségről beszélhetünk, melybe emberi kéznek beavatkozni hiában való törekvés*. Ha ellenben azt a felfogást valljuk, hogy a társadalom nem a természet szükségszerű productuma, hanem emberi mű, akkor társadalmi normákat kell megállapítanunk és kell értékelnünk a társadalmi élet nyilvánulá-sainak különböző fajait és módjait.

Mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell tisztába jönnünk, hogy valóság-e a társadalom?*) Valóságnak nevezzük mind azt, ami hat. De nemcsak a ható erő maga valóság, hanem valóság az is, ami annak vetülete. A valóság fogalmában tehát benne van a hatás fogalma, legyen ez a hatás bármilyen múltó természetű is. Ezért valóság minden természeti erő, amely reánk, vagy a körülötte levő tárgyakra hat. De való-ság az a hatás is, mely az erő tevékenységének nyilvánulása, eredménye. A lelki erő is valóság és valóság a szellem is, sot ez a legfőbb valóság reánk nézve. A lelki erőnek és a szellemnek minden nyilvánulása valóság, melyben az ember

*) További fejtegetéseinkre nézve egyszersmindenkorra utalunk Böhm Karoly; »Ember és Világa« III. kötet axiologia 1906. Kv. Stein. (Különösen a VIII fejezet)

a saját létét mintegy meghosszabbítja és saját tartalmát a, külvilágba kivetíti, projiciálja. Magamat projiciálok, lelkemnek tartalmát, gondolataimat, érzéseimet vetítem ki, midőn beszéd által érintkezem embertársaimmal. Projectio eredménye minden kép, mely a festő ecsetje és minden szobor, mely a szobrász vésője alól kikerült: saját szellemiségét vetíti ki azokban a festő és szobrász egyaránt. Sem a beszédéről, sem a festményről, sem a szoborról nem állítja senki, hogy nem valóságok.

A társadalom sem egyéb, mint az egyes ember projectioinak hálózata*) s mint ilyen, szellemi valóság. Tehát nem az emberek agyában született s nem is metaphysikai entitás, mely mintegy szemben áll az emberrel, hogy az neki feltétlenül engedelmeskedjék s neki szolgáljon. Ezt különösen azokkal szemben hangsúlyozzuk, kik az embert, először, mint társadalmi tényezőt ismerik el s csak azután nézik benne az egyént; az embert csak társadalmi szereplése szerint mérik és értékelik, egyéni kiválóságát pedig, ha egyáltalában igen, csak másodsorban veszik figyelembe. Mintha bizony az egyén értékét a társadalom adná meg s nem megfordítva, az. egyén kölcsönözne értéket a társadalomnak.

A társadalom ezek szerint az egyének vetülete, illetve az egyének vetületeinek hálózata lévén, minden ízében emberi productum. A természet kényszerítő nyomása alatt keletkezhetik ugyan állati együttélés, symbosis, de nem keletkezhetik társadalom. Amikor ESPINAS és társai állati társadalmakról beszélnek, akkor voltak éppen az emberi társadalom működéseit viszik át az állati együttélés viszonyaira, minek közvetlen okát talán abban kell keresnünk, hogy az emberi társadalom is részben az anyagi megélhetésnek áll szolgálatában. De csakis részben. Ezt soha sem volna szabad feledniök azoknak, kik egyképpen beszélnek emberi és állati társadalomról. Az emberi társadalomban van bizonyos plus, mennyiség,, mely az állati társadalmakból hiányzik. És éppen ez az a plus mennyiség, mely az emberi társadalmunk specialis színezetét megadja s ez a plus mennyiség nem egyéb, mint az

*) Itt ismételtlen utalunk *Böhm* i. m.-ra.

intelligentia. Az embernek, mint értelmi és erkölcsi lénynek, projectioi adják azt a plusz mennyiséget, mely a társadalomnak lényeges sajátosságát képezi.

Az ember míg csupán állati életet élt s ezt élt minden bizonynyal a történetnek kezdetén, addig társadalmat nem alkotott, hanem HOBBS szavai szerint volt homini homo lupus és bellum omnium contra omnes. Társadalomról – a társadalom lényegének megfelelőleg – csak ott lehet szó, hol a közösség összetartó fonalai nem csupán természetiek, hanem szellemiek is. Ezért a biológiai, illetve sexualis egyesülése a két különböző nemnek, még nem csirája a társadalmi életnek, hanem tisztán természeti közület, mely szükségképpen jön létre, mihelyt a két nem elérte érettségének időszakát. Míg ellenben két különböző egyének egy cél érdekében, és pedig szellemi cél érdekében való egyesülése, már socialis természetű s alapját képezheti egy olyan társadalomnak, melynek tagjai ugyanannak a szellemi célnak állnak szolgálatában. Ámde szükséges, hogy a kitűzött cél, szellemi legyen. Tisztán anyagi haszonlesés vagy érzéki mulatozás céljából egyesült, egyének lehetnek jó cimborák, akik életüket is készek, egymás érdekében feláldozni, de a s o c i u s nevet reájuk, nem pazaroljuk. Rablók, tolvajok, csempészek alkothatnak bandát, melynek tagjait a banda törvényei szorosabbra kötik, mint akármely tisztességes életű családapát a társadalomnak szokásai, de azért még nem érdemlik meg a társ. nevet s összességük szervezete a társadalom elnevezést. Elterjedt és megszokott kifejezés ugyan, hogy az ember »társadalmi lény«; de ez csak bizonyos korlátok között igaz. Az, az ember, ki más emberben csak eszközt lát céljainak elérésére, aki csak egoistikus érzéseinek és vágyainak él, az az ember, aki a természeti állapotból csak ruházata s műveltségének külső, csillogó máza által emelkedett ki, az olyan ember éppen nem érdemli meg a »társadalmi lény« nevezetet.

Önként értetik, hogy álláspontunkon állati társadalmakról beszélni nem lehet, annyival kevésbbé, mert hiszen még az emberek mindennemű egyesülését, csoportosulását sem lehet »társadalom« névvel megtisztelni. Az állatot a faj és egyed fentartásának ösztöne kényszeríti, hogy társas életet éljen,

csoportokba verődjék s egymásnak segítségére legyen. Ezeknek az egyesüléseknek jellegét tehát teljesen anyagi és érzéki célok szolgálatában álló működések adják meg, míg ellenben a társadalmak életét ilyen anyagi természetű célokon kívül, szellemi célok és eszmék vezérik. Éppen ezek az eszmék és célok nyomják reá a társadalomra letörölhetlenül sajátos bélyegüket.

Éppen ezek a célok és eszmék szolgálatában álló működésük vezették a sociologusok egy részét arra a téves – legalább szerintünk téves – nézetre, amely szerint a sociologiai, illetve társadalmi tünemények sokféleségében egy közös »socialis akarat« nyilvánul. Amint a legkiválóbb német sociologusok egyike, TÖNNIES, mondja: »In jedem sozialen Verhältnisse ist etwas von sozialem Willen, wenigstens der Anlage nach, vorhanden, aber dessen Bereich geht weit darüber hinaus.«*) Socialis akarat nem létezik, aminthogy nem létezik socialis lélek, vagy socialis érzés, socialis indulat stb. Ez s az ezekhez hasonló állítás lehet analogisálás, de semmiesetre sem tartalmaz igazságot. Képes beszéd az egész, mely egy ismeretlen helyére egy más ismeretlent állít és semmit sem magyaráz meg.

Ha azonban a társadalmat nem engedhetjük egy socialis akaratnak nevezett valóságból, sem pedig néplélekből eredni, az a kérdés merül fel, hogy vajjon miként állanak elő a társadalmi intézmények, a társadalmi eszmék s miként keletkezik a társadalom?

Amint előbb láttuk, a társadalom emberi projectiok hálózata. A projectionak legkézzelfoghatóbb nyilvánulása a gyermek, amely voltaképpen nem egyéb, mint a szülőknek prolongatioja.***) Mihelyt a gyermek világra jön, a két különböző 'nemű' egyénnek, férfinak és nőnek, eddig csak biológiai egyesülése kezd állandósulni, még pedig annak a gondnak következtében, mely a szülőknek lelkét eltölti gyermekük jövődjére vonatkozólag. Itt jövődjő alatt természetesen a

*) Lásd Das Wesen der Soziologie című értekezés (aug. 1907) 11. lapját.

**) Lásd Böhm K. cikkét: »Az idea és ideál értékelméleti fontossága« Magy. Phil. társ. Közi. 1905.

gyermek ezutáni életét s nem esetleges sorsát értem. A gyermeket védelmezni kell a természet viszontagságai, a vadállatok s kezdetben bizonyára az embertársak támadásai ellen is. De nem elégséges a védelmezés, hanem növekedésére is kell gondolni. Táplálékkal kell ellátni; ha az anya tovább táplálni nem tudja, gondoskodni kell megfelelő tápszerekről. Szóval a gond mellé járul a munka s mindkettő egy közös célnak szolgál a gyermeknek érdekében. Az apa, az anya, a gyermek: íme, a család; az apa és anya közös munkálkodása egy közös cél érdekében; íme, a társadalmi életnek kezdete.

A közös cél és közös munka ennek a célnak elérésére, ez a két elengedhetlen feltétele minden társadalmi életnek., A közös munkának természetét pedig az a cél határozza meg, melynek érdekében a munka végrehajtódik. Ennek a közös munkának végrehajtására egy társaságba tömörülnek azok, akik előtt ugyanaz a cél lebeg. A cél mindig eszme képében tűnik fel a törekvő ember előtt, tehát a társadalomnak közös munkája mindig valamely eszme által szabályoztató. A társadalmi életnek szabályozói az eszmék, melyeknek: képében a cél feltűnik s alakot ölt. A társadalom tehát célok elérése érdekében alakult ember-közösség s mint ilyen totó coelo különbözik a természettől. A természet empirikus valóság, a társadalom szellemi valóság, de valóság mind a kettő.

Mivel célok uralkodnak a társadalomban, egy közös cél által összeforrott társadalom körén belül ismét keletkezhetnek kisebb terjedelmű társadalmi alakulatok, melyek a közös cél mellett még más cél érdekében is küzdenek. És minél tagozottabb valamely társadalomnak élete, annál erősebb és szilárdabb az. De, ha valamely nagyobb körű társadalom korlátain belül, újabb társas alakulatok fejlődnek ki, melyeknek tagjai a közös ez élt szem elől tévesztve, vagy éppen maguk elől eltaszított újabb, de esetleg önző célokért küzdenek (klikkek!), a társadalmi életben a bomlás, folyamata jelentkezik s a társadalom új alakulások elébe néz.

Eddigi vizsgálataink folyamán azt akartuk megállapítani hogy a társadalom lényegileg teljesen különbözik a természettől és a társadalmi tünemények minőségileg különböznek a természeti jelenségektől. A társadalmi jelenségeknek további kutatása már részletkérdésekbe vinne bele; meg kell tehát elégednünk azzal, hogy nagyjában körvonalaztuk a természet és a társadalom lényegéről való felfogásunkat.

A természetnek és a társadalomnak egymással való szembe állításából azonban még egy kérdés tárul elénk és követeli a megoldást. E kérdés pedig a következő: vannak-e törvényei a társadalmi életnek s ezek a törvények a természeti törvények jellegével bírnak-e?

A kérdés rendkívül fontos a sociologiai kutatásokra nézve s éppen ezért nagy kár, hogy sociologusaink törvényekről beszélnek, de az imént felvetett kérdésre meg sem próbálják a feleletet.

Fejtegetéseink első felében láttuk, hogy a természeti törvények a dolgok, illetve a tünemények között levő szükség-szerű viszonyoknak kifejezői. Ilyen törvényeket akart és akar felállítani a sociologiai tüneményekre nézve is a sociológiának az a fajtája, mely elhamarkodott analógiákra épít s a társadalmi élet tényeit a fejlődés formulái közé akarja szorítani, híven követvén a XIX. század nagy metaphysikusát, SPENCER-t, ki ezt a tételt állítja fel: a társadalom a fejlődés. Ez a természettudományos sociologia nagy általános törvényt akar felállítani s nem veszi észre, hogy a társadalmi tünemények és a társadalmi jelenségek között óriási különbség van.

A természeti tünemények szükség szerint folynak a tárgynak anyagi tulajdonságaiból s oly kényszerűséggel, hogy emberi akarat hiában próbálná azon változtatni. A természeti tünemények öntudatlanul folynak le, automatikusan s ezért az emberi elme e tüneményeknek pontos megfigyelése által olyan törvényeket állapíthat meg reájuk vonatkozólag, melyek alól kivétel nem létezik.

Egészen másképpen áll a dolog a socialis, társadalmi tüneményekkel. A társadalom ugyanis az egyes emberek élő projectióinak hálózata lévén, az egyes társadalmi tüneményeknek okát sem vagyunk képesek kellőképpen meghatá-

rozni. A projectioknak, az akaratoknak, az intelligentiáknak olyan tömegével állunk itt szemben, hogy alig vagyunk képesek eldönteni, a sok közül melyik volt elhatározó befolyással valamely társadalmi tünemény létrejöttére. Minden egyes társadalmi folyamat számtalan sok egyén törekvésének, akaratának, gondolkodásának az eredője. Innen van, hogy legtöbb esetben homlokegyenest ellenkező megoldásra és magyarázatra ad alkalmat valamely társadalmi jelenség. Az egyes egyén fejlődése természeti szükségszerűséggel történik, de nem történik természeti szükségszerűséggel a társadalom fejlődése. A társadalom nem egy olyan zárt egység, mint a természet s nincsenek olyan szükségszerű, kivételt nem tűrő törvényei, mint a természetnek. A társadalom az egyéni erőknek eredménye, míg a természet nem az. A természet és a társadalom között még ott áll az egyén is ha az egyénnek egyes nyilvánulásait sem tudjuk mindig megállapítani törvény által, mennyivel kevésbé a társadalomnak nyilvánulásait.

Ezenkívül még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nemcsak az egyesek projectioi veendő figyelembe a társadalmi tünemények keletkezésének magyarázatánál, hanem az egyes társadalmaknak egymásra való hatását sem szabad tekinteten kívül hagyni. Például a francia társadalom kebelében keletkezett és nyilvánult forradalmi eszmék hatása az összes európai polgárosult népek társadalmi életére egy ilyen természetű jelenség. Az egyes ember lelkében keletkezett eszmék valamely társadalomnak életében diadalra jutva folytatják diadalmas utjokat tovább a társadalmak egész sorozatán. Ennek a hódításnak törvényét megállapítani még akkor sem vagyunk képesek, ha már túl vagyunk e hódításon s az egész mint tapasztalati anyag áll előttünk rendelkezésünkre. Ez a körülmény kölcsönöz az eszmék hatalmának bizonyos mysticismust, amely mysticismus hatalmas akadály a társadalmi törvények megállapításának.

Ha tovább kutatjuk a természeti törvény természetét, úgy fogjuk találni, hogy a természeti törvény tulajdonképpen már létező természeti erők viszonyainak megállapítása. A társadalmi jelenségek körén belül pedig éppen a társadalmi

életet szabályozó eszmék és eszmények által valamely új érték lép a történelem színpadára s teremt igen sokszor egy merőben új világot. Honnan tudnók meghatározni, hogy mikor lép egy ilyen új eszme a történet és a társadalom ható erői közé s nevet szemébe minden eddig megállapított sociologiai törvénynek? Az ember, a maga intelligenciájával új világot teremt a maga számára s a természeti törvények mellé normákat állít s ezekkel méri az ember cselekedeteit. Amikor a németesítő osztrák absolutismus azt hitte, hogy legjobb úton van hazánk önállóságának megsemmisítésében, akkor lépett fel a nemzeti eszme a maga teljes hatalmával s vetett gátat, tette semmivé e törekvéseket. Szóval: az emberi társadalom czéloknek szolgálatában áll és működése spontán. Uralkodó benne az érték s okszerűség helyett a teleologia.

Az még talán lehetséges, hogy törvényeket állapítsunk meg a társadalomra nézve bizonyos korszakokban, de olyan általános törvényeket, mint a természet törvényei, a társadalom számára végérvényesen megállapítani nem lehet soha. Meg kell elégednünk szabályszerűségekkel.

Félreértene azonban, aki azt gondolná, hogy szerintünk az emberi társadalom nincsen alávetve természeti törvényeknek. Ezt mi elismertük már akkor, midőn megállapítani igyekeztünk, hogy az ember nemcsak értelmi és erkölcsi, hanem egyszersmind természeti lény is, aki éppen úgy hozzá van kötve biológiai tekintetben a természet öléhez, mint a természetnek bármely teremtményei. De a természet határain belül, a benne meglévő erők segítségével igyekezik felülemelkedni a tisztán érzéki lét felé s nemcsak őt kényszeríti a természet, hanem ő is a természetet s e kölcsönhatás által áll elő az, amit culturának nevezünk. A cultura is, a társadalom is czélok felé tör s küzdelmeinek alapszínezetét ez a törekvés adja meg.

DE GREEF egyik sociologiai művében a következő sorokat olvassuk: »Minden socialis phenomenon szükségszerűen determináltatik, formájában és activitásában egyaránt, ama feltételek által, melyek között létrejött; ha minden feltétel azonos vagy egyenlő, ugyanazon tünemény jön létre mindig, változatlan formában, ha a feltételek vagy azok valamelyike módosulást szenvedett, a tünemény is változott formában fog

létrejönni teljesen vagy részben«.*) Ez egészen helyesen s az oktörvény értelmében van mondva, de semmiként sem jogosít fel arra, hogy miként DE GREEF teszi, törvényeket deducáljunk belőle. Mindenki tudja, hogy teljesen hasonló feltételek hasonló tünetenyeket szülnek, de a sociológiában éppen ezeket a hasonló feltételeket kell megállapítani. Amíg képesek nem leszünk ezeknek a feltételeknek pontos megállapítására, mindaddig törvényről se beszéljünk. E feltételek között pedig ott kell szerepelnie az ember szellemi productumának is. Ha ilyen meg ilyen az ember környezete, ha ilyen meg ilyen a társadalom szellemi meghatározottsága, ha ezek vagy azok az eszmék hatnak, akkor ilyen meg ilyen társadalmi tünetenyek jönnek létre. Ámde felsorolásunkból maradjon ki egyetlenegy »ha«, az illető társadalmat alkotó egyéneknek valamelyike vessen felszínre csak egyetlen erőteljes eszmét, amely a társadalom meglevő ható erői közé lép és egy egészen más társadalmi tüneteny fog előállani.

Ne beszéljünk tehát sociologiai törvényekről, hanem csak sociologiai szabályszerűségről. Nem lehet törvény ott, ahol minden változik napról-napra s ahol mindig új és új szabályozók léphetnek a ható erők közé. Igaza van SCHÄFFLE-nek: »A társadalom a teremtésnek legváltozékonyabb sphäraja s ez a változás a társadalom fejlődésével csak nő.«**)

Úgy hiszszük, hogy legalább részben sikerült kimutatnunk a társadalom és a természet között levő gyökeres különbséget. Reámutattunk arra, hogy a társadalmi életnek mozgató tényezői az eszmék és értékek, nem pedig a gazdasági és anyagi factorok.

A társadalom nem a természet productuma, hanem az emberé, aki értelmiségének erejével hat a tisztán materialis tényezőkre, a körülötte levő természeti erőkre, s e hatás következtében a társadalom, mint emberi productum áll elő.

A társadalmat szellemi valóságnak tekintjük, melyben célok uralkodnak és értékek valósulnak meg. A társadalmi

*) Les lois sociologiques. Paris. Alcan, 1908. 93. oldal.

***) Abriss der Sociologie. 235. lap.

életnek színét az uralkodó érték adja meg, tehát a társadalmi élet az a forma, melyen az értékek harcza, egymás ellen való tusakodása végbe megy.

Ezeknek a fejtegetéseknek alapján voltunk kénytelenek kimondani, hogy a socialis és a természeti törvények között oly óriási különbség van, hogy tulajdonképpen nem is lehet socialis törvényekről beszélni. A természeti törvény csak arra vonatkozik, ami mindig meg volt, a socialis tünemények sorozatában azonban lépten-nyomon találkozunk oly elemekkel, melyek mint újak lépnek a társadalmi élet ható erői közé. A természeti törvény a tünemények ismétlődését jelzi. A társadalmi törvény tünemények ellenben mindig rejtnek méhükben valami újat.

Fejtegetéseink, amint bevezetésünkben mondtunk, csak prologomena akarnak lenni s az író kéri a szíves olvasót tekintse is azokat olyanokul.

Dánia birtok- és mezőgazdasáspolitikai állapota és törekvései.

Írta: SZEBERÉNYI LAJOS.

Dánia, a 38.455 négyszögkilométer területen fekvő kis ország, majdnem kizárólag földművelő állam s így birtokpolitikája különösen érdekelheti azon országokat, melyek lakosságának túlnyomó része földműveléssel keresi kenyerét.

A földművelés jelenleg Dániában igen magas fokon áll és ezen mintaszerű földművelés egyik hatalmas tényezőjének tekinthetjük az egy század óta következetesen folytatott földbirtokpolitikát.

A dán földművelés a jobbágyság korszakában szármalmas képet mutatott. Kényszermunkások művelték az áldott dán rónaságot. Nyomorult falvakban szegény nép lakott. A dán földbirtok a jobbágyság korszakában négyféle volt: korona- és nemesi birtok, közös falusi parasztbirtok és a házzal bíró zsel-lérek birtoka, kik a közös falusi birtokból csak annyi részszel bírtak, hogy a közös falusi legelőre 1-2 számos jószágot hajthattak.

A francia jobbágyfelszabadítást 14 hónappal megelőzte a dán jobbágyfelszabadítás és pedig Dániában minden nagyobb megrázkódtatás és forradalmi mozgalom nélkül. A dán arisztokratia és nemesség legkiválóbb tagjai küzdöttek azért, hogy a dán paraszt szabad legyen és mint szabad férfiú művelje földjét. A dán nép emlékezetében még ma is él a dán földreform nemeslelkületű előharczosának, REVENTLOV grófnak azon mondása: »Valahányszor sikerült a parasztság bilincsének egy láncszemét szétrepesztennem, úgy éreztem magamat, mintha isten templomában időznék.«

Ezen dán földreformharczoknak gazdag irodalma van; mert daczára az akkori' cenzuravilágnak, a sajtószabadság-Dániában már azon korban is nagyobb volt, mint Európa más országaiban.

A XVIII. századbeli dán földreform híveinek jelszava volt: szabadság és földtulajdon. Az irányzat kezdettől fogva az, hogy a föld lehetőleg a földművelők kezében legyen.

A jobbágyság megszüntetése után a törvényhozásban oda törekedtek, hogy lehetővé tegyék a parasztnak a tulajdon föld megszerzését. Ez a törekvés meghozta gyümölcsét, amennyiben még a XVII. században a dán földbirtok fele a nemesség-tulajdonában volt, addig ma a dán földbirtok $\frac{4}{5}$ -része a dán parasztok birtokában van.

A földreformok keresztülvitele után, 1805-ben a földbirtokok következő képet mutatnak:

földesúri birtok	=	774
paraszt tanyabirtok	=	54733
házzsellér törpebirtok . . .	=	56957.

A jobbágyság korszakában a földesúr bármikor áthelyezhette a parasztagzdát az egyik tanyáról a másikra. így azután a szorgalmas gazda mindig attól rettegett, hogy rendben tartott, jól művelt tanyájáról egy szép napon valamely elhanyagolt tanyára helyezi át őt ura, hogy azt is rendbe hozza.

A parasztbirtok közös falusi birtok volt, melyen az úgynevezett nyomásos gazdálkodást folytatták. Ez a birtokrendszer, mint mindenütt, Dániában is csődöt mondott, amennyiben a lustáknak kedvezett és nem sarkalta nagyobb tevékenységre a dán parasztok ügyesebb és dolgosabb elemeit.

A XVIII. század végén hozott földreformok legfontosabb rendelkezései közé tartozott, hogy a falusi közös földet tagosították és a paraszt földtulajdont vehetett a nemesi birtokból. Csak egy birtokkorlátozást tartott épségben a királyi rendelet és ez: a már meglévő tanyaépületet nem szabad ledönteni s annak gazdasági üzemét csak úgy szabad más tanyával egyesíteni, ha a tanyán továbbra is megmarad az igavonó erő. Ez a rendelkezés lehetetlenné tette Dániában a tanyaromboló parasztnábobok munkáját.

A földreformok korszakában fellendült a dán földművelés. Mindenféle új tanyaépületek emelkedtek és megszorodott az állatállomány. A parasztok mohón a földvásárlásra vetették magukat és a földéhes parasztok túlságosan spekuláló része tönkre is ment.

A XIX. század elején a szabad földvásárlás következtében rohamosan emelkedett a paraszt törpebirtokosok és proletárok száma. Ezek, mint mindenütt, Dániában is kezdetben rosszabb helyzetben voltak, mint a jobbágyság korszakában; mert elestek a közös legelő kedvezményétől, tulajdon házra nem tehettek szert és mint a földesúr kényszerbérleti különféle kép kizsákmányoltattak.

A bérlők osztálya ma már egyre fogy; míg 1835-ben az Összes földbirtok 39% volt bérlők kezében, addig 1895-ben már csak 6%. Kezdetől fogva az volt az irányzat, hogy a bérlet lehetőleg hosszútartamú legyen s ma is majdnem általánosan a bérlő haláláig tart.

Tulajdonképeni latifundium alig van Dániában. í 835-ben 157.000 önálló földbirtok volt Dániában, míg 1873-ban már 239.419, tizenkét évvel később, 1885-ben 263.432 és tíz évvel később, 1895-ben 270.918, 1905-ben pedig 289.130/) Az egész földterület 6,541.737 tönder; egy tönder megfelel 1 kataszteri holdnak, vagyis 1600 négyszögölnyi területnek. Rendszeresen a földbirtok számbavételénél a szánnatható, magtermő területet veszik tekintetbe s ilyen földterület kitesz 376.063 tündert. A mikor tehát 20 tönder magtermő földterületről beszélnek, ott már 200-300 holdnyi földbirtokról van szó. A birtokmegoszlás képét a következő táblázatban tüntetjük fel:

20 tönder magtermő területen felüli birtok	1873-ban	1905-ben
.....	847	919
12-20 tönderig.....	1.114	1.174
8-12 »	4.034	3.765
4-8 »	25.908	23.327
2-4 »	22.558	24.365
1-2 »	19.694	23.060
½ tönder magtermő területen alul	66.535	69.131
¼ » » » »	39.415	51.927
⅛ » » » »	26.688	62.152
Magtermő terület nélkül	32.626	29.310

*) Statistisk Aarbog. Köbenhavn. Nordisk Forlag 1908.

A nagyobb földbirtokok száma 32 év alatt emelkedett; de nem a közép- és kisbirtok rovására, hanem az által, hogy ezen idő alatt több tavat és mocsaras vidéket lecsapoltak. A középirtok – a mi viszonyaink szerint szólva a 100-200 holdas – száma fogyott és növekedett a jó közép és kis paraszirtok. Kedvező jelenség, hogy a megélhetésre kevés, egészen törpe gazdaságok száma fogyott, míg a jó kisbirtok, mely egy földművelőcsalád foglalkozására és megélhetésére elegendő, erősen növekedett.

A birtokok fenti számában bentfoglaltatik az örökbérletben lévő birtokok száma is. Ilyen volt 1873-ban 45.156, míg 1905-ben már csak 29.256 gazdaság. Az irányzat ma az, hogy ezen örökbérletben lévő birtokok is átmenjenek a bérlőcsalád tulajdonába.

A dán földbirtokpolitika súlypontja ma is a kisbirtokon van. A kis paraszttanya földjét a kiscgazda családjával együtt kitűnően műveli, idegen bérmunkásra nincsen szüksége. A nagybirtok Dániában semmiféle kedvezményben nem részesül, ellenben a kis földbirtok, amint későbbben látjuk, élvez adókedvezményt.

Az irányzat már a múlt század közepétől a földbirtokpolitikánál az, hogy a föld lehetőleg a földművelők kezében maradjon és ha gazdát cserél, a földművelők kezébe jusson. Ma ugyanezen kérdés helyes megoldása foglalkoztatja a dán országgyűlést. Régi törvényes intézkedést képez az is, hogy az erdőirtás vagy más utón nyert új földterületből vétel útján csak azok szerezhetnek birtokot, kik a földet maguk művelik. A földspekulánsok és uzsorások előtt így eltorlaszolták az utat s ezen törvényes intézkedés nagy áldás a dán kisparaszt-nemzedékre.

A dán alaptörvény 82-ik §-a akként szól: »A tulajdon sérthetetlen. Senki sem kötelezhető arra, hogy tulajdonáról lemondjon, kivéve, ha a közérdek követeli. Ez utóbbi esetben a törvényhozás dönt és a tulajdonosnak teljes kárpótlást adni köteles.«

A dán örökösödési törvény szerint a földbirtokos kedvezésben részesítheti egyik gyermekét, de csak külön végrendelet által. A házastársak között, még a mai javított törvény

értelmében is, nagyon korlátolt az öröklési jog. Az örökösödési törvény által nem védik a birtokelaprózást.

Dánia földművelésének javítása a nagybirtoktól indult ki. A XVIII. század végén és a XIX. század elején több schleswigi német nagybérő és nagybirtokos költözködött át Dániába. Ezek mutattak példát úgy a benszülött nemességnek, mint a parasztságnak az okszerű földművelésre. A közös falusi földművelés megszűnt s helyét a tagosított parasztbirtok foglalta el.

1880-ig fősúlyt helyeztek a magtermelésre. De a búza-árak rohamos süllyedése más irányba terelte a földművelést. A dán föld különösen alkalmas zöldtakarmány-termesztésre. A páradús levegő gyönyörű mezőket tart ép, friss erőben. A dán paraszt már a múlt század ötvenes éveiben, amikor felállították az első paraszt-népfőiskolát, sokat áldozott gyermekei nevelésére. Értelmes és tanulni vágyó parasztagazda nemzedék nőtt-fel. A nagybirtokon már az ötvenes években tehenészeteket állítottak és az urasági vaj nagy előnyben részesült szemben a parasztvajjal. 1863-ban állították fel az első tej szövetkezetet s az első évtizedben lassan emelkedett a tej szövetkezetek száma. A tej szövetkezetek parasztvaja legyűrte az urasági vajat. A kisbirtokos parasztok rájöttek arra, hogy egyesülésben van az erő és szövetkezés által oly magas fokra emelik a kisbirtok hozamát, melyet az idegen kézi erővel dolgozó nagybirtok sohasem érhet el. 1898-ban már 1.018 tejszövetkezet állott szemben 260 közös és 271 uradalmi tehenészettel.

A tej szövetkezetek sikere következtében 1887-ben felállították az első disznóvágóhid-szövetkezetet s a múlt század végén már 26 ilyen szövetkezet volt és ezen szövetkezetek a 16 magánvágóhiddal egyetemben évenként kb. 1 millió disznót vágnak le és értékesítenek a külföldön.

1866/70-ben Dánia még 36 millió skand. korona értékű magot szállított a külföldre. Akkor még az állati termékekért csak 25 millió koronát vett be. 1883-ban már megszűnt Dánia magkivitele s magot behozó állammá lett. 1900-ban Dánia magbevitele 50 millió koronát tett ki. De ugyanazon évben a kiszállított állati termékekért 176 millió koronát kapott.

A föld jó erőben tartására nagy hatással van ez a gazdasági üzemfordulat. Dánia állatállománya megnövekedett, melynek bizonyosságául szolgál a következő összehasonlító táblázat:

	Ló	Szarvasmarha	Juh	Disznó	Szárnyas
1837-ben...	325.000	834.000	1,645.000	235.000	—
1898-ban...	449.264	1,743.440	1,064.413	1,178.514	87 millió*)

A trágyázás e nagyobb állatállomány következtében sokkal intenzívebb, hozzájárul ehhez a műtrágyák gondos alkalmazása.

A gazdák legnagyobb része földműves-iskolát végzett s így helyes üzemterv szerint járnak el a legkisebb gazdaságnál is. Az askovi földműves-iskola derék tanára, LA COUR megtanította a gazdákat arra, hogy a szélmotorokkal gyűjtsék accumulatorokban a villamos erőt és értékesítsék gazdaságukban.

Ujabbán több tavat kiszárítottak, mocsaras vidéket termőfölddé tettek. Az 1864-iki szerencsétlen háború után, melynek következtében Dánia elvesztette Schleswigt, az volt a jelszó: lehetőleg visszanyerni becsületes kulturműlkával annyi földterületet a természettől, amennyi dán földet elhódított tőlünk az ellenség fegyvere!

A földművelő ipar is fejlődésnek indult. A kis Dániának 18 cukorgyára van, amely feldolgozza a 24.000 kat. holdon termelt cukorrépat. Van ezen kívül 26 czikoria-pótkávégyára, 12 conservgyára, 2.692 malma, 4 vajcsomagoló intézete és 43 tőzeggyára.

A belföldi földművelő-munkások között kevés van olyan, aki legalább házzal ne bírna. A törpebirtokos parasztok rendszeren egész éven át előre megállapított napszámért dolgoznak egy tehetősebb parasztgazda földjén, aki azután a munkást ellátja tüzelővel és 1-2 hold földjének megműveléséhez oda-kölcsonzi igáserejét és gazdasági eszközeit. Az ilyen törpebirtokos munkás is rendszeren tagja a vidék gazdasági egyesületének. A munkás és gazda családja között nincsen az osztálykülönbség kiélesedve. Graestedben magam láttam, hogy

*) 1893-ban 3-9 szárnyas volt csak.

a törpebirtokos földművelő munkás minő tiszteletben részesül a nagy parasztgazda családjában, nincs nyoma sem a gőgös lenézésnek. Egy ilyen törpebirtokos földművelő-munkás vasárnap délutánonként bibliai órákat tart a vidék birtokosainak gyermekeivel s a vidék birtokosaira nézve nem lealázó, hogy gyermekeik egy ily szegény embertől tanuljanak.

A cselédtörvény meglehetősen elavult. Helyét lassan az enyhébb szokás foglalja el. De még az elavult törvény is védi a gazdaságilag gyengébb félt. Dániában nincs olyan béresosztály, mint nálunk. Az emberek csak fiatalabb éveikben vannak cselédsorsban, azután önállóságra törekednek. Az állam törvényhozása is arra törekszik, hogy lehetőleg apaszza a földművelő-munkásproletariatust.

Ujabbán a földművelő-munkások és cselédek bére emelkedik és habár messze mögötte áll az ipari munkások bérének, mégis az emelkedésben van némi összefüggés a kettő között. A földtulajdonos, ha nem akarja, hogy minden jóra való munkása a gyárak felé meneküljön, kénytelen emelni munkásai bérét. Az ipari munkások és munkásnők bére a század végén egyre emelkedett. Erre nézve pontos és megbízható adataink *) vannak:

Koppenhágában egy iparossegéd átlagkeresete volt:

1892-ben 996 skand. korona, 1897-ben 1.057 kor.,
1898-ben 1.152 kor.

Ugyanott egy iparosmunkás átlagkeresete volt:

1892-ben 777 kpr., 1897-ben 842kor., 1898-ban 915 kor.

Ugyanott egy munkásnő átlagkeresete volt:

1892-ben 438 kor., 1897-ben 467 kor., 1898-ban 500 kor.

A falusi földművelő-munkás átlagkeresete a következő: 1892-ben a napszámos, ha a saját kosztján volt, szerzett 486 kor., ha a gazda kosztján, 315 koronát. A kisbéres-legény évi fizetése teljes ellátáson felül 190 kor., szolgáló 126 kor., 1895-ben a napszámos, aki önmaga kosztján élt, évi keresete 534 kor., a gazda kosztján 345 kor. Kisbéres-legény évi fizetése a teljes ellátáson felül 226 kor., szolgáló fizetése 146 kor.

*) »Danmarks Kultur« című műnek idevonatkozó fejezete: Ökonomske og sociale Forhold. A. Jensen.

A gazdasági munkások ellátása sokkal igényteljesebb, mint nálunk. A gazda mindennap köteles adni főtt ételt és húst, sőt a kávé és sör is kijár a conventióban. A munkaidő a napszamosoknál nem terjed 12 órán túl. A dán közép-birtok nagy intenzivitása mellett kibírja a munkabér emelkedését; inkább azért panaszkodnak, hogy nincs elegendő napszamos és nehéz cselédet kapni.

A törpebirtokos is darabka földjét nagyon belterjesen művelve, nem mehet napszámba. A parasztproletariátus erősen fogy s így külföldi munkásokat alkalmaznak a répatermesztésnél. 1907-ben 6.251 lengyel munkás nyert foglalkozást dán területen, ezek közül 1.327 külföldi munkást foglalkoztattak 30 kat. holdon aluli birtokokon, míg a többi a 30 holdon felüli gazdaságokban nyert elhelyezést. A múlt évben külön törvényt hoztak arra nézve, hogy a gazda köteles e külföldi munkásoknak is emberséges lakást és ellátást adni.

A dán földművelés munkáshiánnyal küzd, míg a városokban a folytonos sztrájkok és az ipari pangás következtében egyre növekszik a munkanélküliek száma s a fővárosba menekült földművelő-munkás inkább éhezik és nyomorog, de a mezőre, a faluba többé vissza nem tér.

Az első takarékpénztárt 1810-ben állították fel Dániában. Körülbelül a múlt század közepén alapítottak legtöbb takarékpénztárt s azok száma 1908. év végén Dánia területén 516. Ezek közül a fővárosban van székhelye 10 takarékpénztárnak, a vidéki városokra 107 s a vidéki kisebb helyeire 399 ily intézet jut. Ezen takarékpénztárok nagyban hozzájárultak a földbirtokos parasztok megerősödéséhez és politikai önállóságuk és függetlenségük kivívásához.

Az állam meglehetősen szabad mozgást engedett a takarékpénztáraknak, míg az 1880-ban hozott törvény nem létesítette az állami takarékpénztári felügyelők intézményét. Ezek a takarékpénztári felügyelők megvizsgálhatják bármikor a takarékpénztárok könyveit, melyeket 1880 óta egy meghatározott minta szerint kell vezetni. A takarékpénztári felügyelőnek minden takarékpénztár köteles elküldeni mérlegét. Ha a bekívánt adatokat pontosan be nem szolgáltatják, úgy a törvényben meghatározott összegig jogosult a felügyelő pénzbírsággal sújtani az igazgatóság tagjait, mely pénzbírság az

üzemköltségből nem vonható le. Újabban még alaposabbá akarják tenni a takarékpénztárak ellenőrzését, amióta ALBERTI volt igazságügyminister 7 millió korona erejéig megkárosította a seelandi parasztság 1856-ban alapított takarékpénztárát. De hát ki is gondolhatott arra, hogy éppen egy igazságügyminister-nél mond ez a különben üdvös törvény csődöt! A földbirtok hitelét nagyrészt a hitelegyletektől vette a múltban és veszi a jelenben. E hitelegyletek érdeme, hogy az utolsó évtizedekben a legtöbb bérlő megvette a bérelt földet, s hogy a bérlők száma ennek következtében 30%-kal megfogzott. A hitelegyletek tették azt lehetővé, hogy a legtöbb gazda a belterjes gazdálkodáshoz szükséges állatállományt, felszerelést beszerezhesse.

A hitelegyletek alapítója BERGSÖE tanár volt 1836-ban. E hitelegyletek közvetítők jelzalogot adó gazda és a pénzt adó hitelező között. A hitelezőknek általánosan jegyezhető köteleveket adnak. Bankjaik jó hitelnek örvendenek s a külföldön is keresett cikket képeznek. Az 1850-iki országos törvény bélyeg-kedvezményt adott s megengedte, hogy a hitelegylet a földzalog értékének $\frac{3}{5}$ részéig hitelezhet. Az 1861-iki törvény megengedi, hogy az adósok külön sorozatban csoportosuljanak és csak is az illető sorozat tagjaira vonatkozzék az egyetemleges kötelezettség.

Az 1896-iki dán országos törvény megengedi a nem amortisáló kölcsönt is a jelzalogérték $\frac{1}{3}$ -áig, azonfelüli amortisatioval egybekötött kölcsön nem terjedhet 60 éven felül.

1880-ban alapították a törpebirtokosok hitelegyletét (Husmandkredit forening), amelynél a kötelevelek járadékát az állam biztosítja.

E hitelegyletek eleintén 372 és 3%-os zálogleveleket bocsátottak ki, míg újabban, amikor a pénzpiacz megdrágult, 4 és 4½%-os zálogleveleket bocsátanak ki.

Dániában jelenleg 12 hitelegylet közvetíti nagyobbára a földbirtokosok hitel igényét. Ezen hitelegyleteket oly reálisan vezették, hogy az adósok egyetemleges kötelezettsége csak névleg állott fenn. 50 év alatt csak egyetlen egy hitelegylettel volt baj, és pedig 40 év előtt Jütlandban.

1899-ben e hitelegyletek forgalomban levő záloglevelei kitétek 670 millió koronát s ez terheli első sorban a dán földbirtokososztályt.

Dániában az 1848-iki alaptörvény 93-ik pontja ekként szól »Hitbizomány a jövőben nem létesíthető és törvény fogja rendezni azt, hogy a meglévő hitbizomány szabad birtokká válthassék.« Mihelyt demokratikus állammá alakult át Dánia, fő törekvése volt minden kiváltság és előjog becsületes megszüntetése. E rövid törvénytörvénypont nélkül aligha állana ma Dánia a jólétnek oly magas fokán. Dánia prófétája, GRÜNDTVIG kiadta a jelszót a múlt század ötvenes éveiben azon mondasával: »Akkor leszünk igazán boldogok, ha túl kevés embernek lesz túl sokja és még kevesebb embernek lesz túl kevese.« És ez a jelszó ma már jórészt meg is valósult! A még a múltból felmaradt hitbizomány megszüntetése, illetőleg szabad birtokká való átalakítása, céljából ez évben is folytatja tanácskozásait az e célra kiküldött parlamenti bizottság. Jellemző, hogy tervbe van véve a pénzhitbizomány alakításának lehetősége.

A föld ára egészen 1883-ig erősen emelkedett. A törpebirtok árát megtartotta, míg a nagyobb birtok ára 1883 óta, amikor a maximumot elérte, állandóan esik.

1885-1894. évig tartó időközben a legmagasabb százalékos, 15½, érte el a nagybirtok az eladásnál, míg a kisbirtoknak csak 7½ százaléka került eladásra. A nagybirtok újabban gyakrabban cserél gazdát, mint a kisbirtok.

Dániában a föld megadóztatásánál két irányelvet látni megvalósítva. A nagybirtok nem élvez semminemű kedvezményt, míg a törpe- és kisbirtok lehető kíméletben részesül. Dániának nagyon kezdetleges kisipara van; de a keletkező iparvállalatok nem kapnak adókedvezményt a köz rovására.

Az újabb adópolitika törekszik az igazságos megadóztatásra és az adóbecsület megvalósítására.

Az 1903-iki adótörvény háromféle állami adót ismer, u. m. jövedelmi, vagyon- és fekvőségi adót. A földbirtokos, a gyáros mind a három adó címén fizet. A jövedelmi adó fokozatos a 100.000 koronás jövedelemig.

Jövedelmi adót mindenki köteles fizetni; de a megadóztatandó jövedelemből levonják a létminimumot, mely a fővárosban 800 korona, a vidéki városokban 700 korona, a falvakban 600 korona. Ezenfelül az adózó családjára is tekin-

tettel vannak, amennyiben az adózó minden 15-ik évét be nem töltött gyermekére levonnak a fővárosban 100, a vidéki városokban 85 és a falvakon 70 koronát. A létminimumot nem vonják le a testületek adójából.

A vagyonadót köteles mindenki minden néven nevezhető ingó és ingatlan vagyona értéke után fizetni. Itt megadóztatás alá kerül a földbirtokos földje, épületei, gazdasági eszközei, állatállománya, gabonakészlete, úgyszintén a kereskedő értékpapirjai, követelése is. Ez adó címén mindenki minden vagyona ezer koronája után 60 Örét (körülbelül 80 fillért) fizet. Akinek jövedelme nem haladja túl a létminimumot, annak vagyona 3.000 koronáig nem esik vagyonadó alá. A földbirtokos, gyáros és háztulajdonos fizeti a fekvőségi adót (földes házadó helyett), földje, háza, gyárépülete értéke után 1.000 koronánként 1 korona 10 örét. A fekvőség értékét öt évenként állapítják meg.

Az értékmegállapításnál 8.000 koronáig levonnak 2.000 koronát és 12.000 koronáig 1.000 korona adómentes összeget. 12.000 koronán felül nincsen semmi levonásnak helye.

Munkásházak, amennyiben azok bérösszege a fővárosban nem haladja meg a 180 koronát és falun a 60 koronát, fekvőségi adótól mentesek.

A fekvőség, földbirtok, adómentességet élvezhet 20 évig,, ha tavat vagy mocsarat csapolnak le és azt termőfölddé alakítják át. A vagyonadóértékből levonják a fekvőségen nyugvó adósságterhet. A községi adót 1904-ben állami törvényhozás útján reformálták. Az állampénztár bizonyos összeggel segítségére megy a községi közigazgatásnak. Most van folyamatban a földbirtokot terhelő tized (egyházadó,, iskolaadó) teljes megváltása.

A földbirtokososztály ma vezetőserepet visz Dániában. Nem értjük a földbirtokososztály alatt a régi nemesség utódjait, hanem azok összességét, kik a földet bírják, kezelik és mi vélik. Az úr és paraszt közötti különbség majdnem teljesen eltűnt; amennyiben a társadalom igyekezett is ezen úrt áthidalni. Az ország földje $\frac{4}{5}$ -részben a parasztság kezén van. Ez a Parasztság 1850 óta nagyon előrehaladt a műveltség dolgában,

amennyiben az önálló gazdák s azok nejei túlnyomó többsége elvégezte a népfőiskolát és a földművesiskolát. Az úgynevezett úri osztály földbirtokos része tevékeny részt vesz minden gazdatársadalmi mozgalomban. A gazdasági egyletekben együtt van a földesúr az 5-10 holdas kisgazdával.

Sehol másutt a világon nem tett a parasztság oly politikai hatalomra szert, mint Dániában. Egy évtized óta a túlnyomóan parasztokból álló balpárt vezet. E párt politikai uralmának hatásaként tekinthető, hogy a földművelésügyi minisztérium élén több éven át egy paraszt kisgazda, OLE HANSEN állott. E parasztpolitika abban érvényesült, hogy kiváló kedvezményben részesítették az általános népművelést, a földművelést előmozdító intézményeket; de viszont a fővárossal szemben nagy szűkkeblőséget tanúsítottak. Ez a párt tette lehetővé a botbüntetés újból törvényesítését modern alakban, amennyiben származásra való tekintet nélkül, csak két bűntényre alkalmazzák, az útonállásra és aszfaltbetyárságra.

A legyőzhetlennek látszó paraszturalomra nézve katasztrófászerűen hatott a múlt év őszen, hogy e párt vezető embere, több éven át igazságügyminisztere, ALBERTI, mint közönséges gonosztevő, börtönbe került. Sokan ezen eseményben az egész dán parasztcultura csődjét látták.*) De ezen felfogás téves. ALBERTI a parasztpolitikáért sohasem lelkesedett; hanem azon modern politikusok közül való volt, kiknél a politikai elvek kérdése teljesen mellékes s csak az a főkérdés, hogy mely politikai párt körében lehet gyorsan érvényesülni és vezető szerepre jutni. ALBERTI egy közbecsülésben álló és őszintén parasztbarát koppenhágai ügyvéd fia, apjával ellentétes politikai elvet vallott, későbbben érvényesülni óhajtva, politikai elvet változtatott, vezető szerepre tett szert. Erőszakos, durva természete minden ellenfelet letiport és a legyőzhetlennek látszó férfiú megnyerte a parasztok bizalmát, kiknél általános, szinte nemzetközi jellemvonás az, hogy legjobban a legyőzhetlenség imponál. ALBERTI-t a sajtó már régen támadta, de parasztjai még a múlt év tavaszán is feltétlenül bíztak benne. A számokkal szemben azonban ALBERTI nagy tehetsége is csődött mondott; önmaga gonosztevőként jelentkezett a rendőrségnél, mivel sikkasztásait képtelen volt leplezni.

*) *Thomas Graae*: Alberti. Köbenhavn 1908. Forhen A. Christiansen Forlag.

Nagy csapás e kis országra és különösen a politikailag vezető parasztságra ALBEKTI esete. De nézetünk szerint a parasztcultura csődjét nem jelenti ez esemény; mert a parasztság köréből nem voltak bűntársai, csak áldozatai s máris látni, hogy minden téren mint igyekeznek e kis ország, a minden nemzeti veszedelem és csapás idején a leghelyesebb útra lépni: az önmagábaszállás, a lelki reform útjára.

Dánia földbirtokpolitikája jelenleg főként oda irányul, hogy a föld lehetőleg a földmívelők kezében legyen s a nagybirtok, amennyiben eladásra kerül, parcellázva a földmívelők birtokába jusson. Kiváló gondot fordít az állam törvényhozása arra, hogy a földmívelő proletárok derék, törekvő része földhöz juthasson. Az 1899-iki földmunkások földszerzését előmozdító dán országos törvény a maga nemében páratlanul áll egész Európában.*) E törvény szerint minden dán földmívelő munkás, aki 24-ik évét betöltötte és az 50 évet túl nem haladta, ha $\frac{1}{10}$ -részével rendelkezik azon összegnek, melyen tulajdon földbirtokot akar vásárolni, $\frac{9}{10}$ -rész államkölcönt kap, mely azonban 5.000 koronánál nagyobb nem lehet. A törvény életbeléptetése óta 3.820 család lett így a proletársorsból kiemelve és az állam 15,172.634 koronát folyósított kölcsönökre. A 3.820 család kis számnak tűnik fel – de ha összehasonlítjuk hazánk területét és népességét, mely tízszer akkora, mint Dánia – nálunk 38.200 család már komoly megcsappanását jelezné a kivándorlásnak. A lefolyt tíz évben e nagy kölcsönből mindössze 6.000 korona vészett el s ez is egyik fényes bizonyítéka annak, hogy a parasztcultura nem mondott csődöt Dániában. Az állam ezen igazán okszerű, folytonos telepítése tulajdonképpen az állam pénzébe sem kerül; mert hiszen a törekvő kis parasztság visszafizeti a kölcsönt becsülettel.

A kisgazdaságra a gazdasági tanácsadók is, mindaddig, míg a kölcsönvevő az állam adósa, felügyelnek, hogy okszerű földmíveléssel emelje a földmívelő földjének értékét. A kisebb gazdaságoknak megfelelő földmívelőiskolát és mintatelepet létesítettek a múlt év őszén Odense vidékén. Ott tehát a 20-30 holdas parasztgazda számára felállított földmívesiskolát már nem tartják alkalmasnak az 5-15 holdas gazdanemzedék kiképzésére.

*) Szeberényi Lajos: A földmívelőmunkások földszerzését előmozdító törvény Dániában. Békéscsaba, 1906.

A földművelő munkások földszerzését előmozdító törvény éppen most van ismét revízió alatt. Az eddigi 5.000 koronát felemelik 6.000 koronára, sőt tervbe van véve, hogy a 6.000 koronán felül, még 2.000 koronát kaphat a kölcsönkérő, ha ez összegnek $\frac{1}{5}$ -részével rendelkezik. A mellékkölcsön 1.400 koronáig terjedhet. A korhatárt 40 évre teszik s a férfiak és nők egyaránt folyamodhatnak. Eddig csak az kaphatott ilyen kölcsönt, aki legalább 8 évig egyhuzamban földművelő munkás volt, most ezt 4 évre szállítják le és különös tekintettel lesznek az Amerikából vissza vándorlóakra is. Az állam eddig évenként 2 millió koronát folyósított ezen kölcsönökre s ezentúl 3.500.000 koronát folyósít e célra. Szóba került a parlamentben és a parlamenti bizottságban a kisajátítás eszméje is; de ezt a többség elvetette azon indokolással, hogy amíg elegendő szabadkézből eladó birtok áll rendelkezésre, addig a kisajátítás útjára lépni nem szükséges.

A fenti törvénnyel egyidőben megújították az 1891. április 9-én hozott állami általános nyugdíjtörvényt. Aki munkában, becsülettel töltötte el életének napjait és önhibáján kívül lett szegényné és munkaképtelenné, nem kerül a szegények házába, hanem 60 éven felül tisztességes nyugdíjat húz a községek közvetítésével az államtól, politikai jogainak épségben tartása mellett.

A kis állam aránylag sokat áldoz a földművelők és földművelés előmenetelének céljaira, azonban mindig úgy, hogy a szabad társadalmi mozgást nem akadályozza. Erről képet nyerünk a dán földművelési ministerium*) egy évi költségelőirányzati tételeit szemlélve.

1904-ben a költségelőirányzati tételek a következők:

I. A) A földművelési ministerium köz-	
igazgatási költsége	107.789 K 57 ö.
II. » 1. a) · A földművelés előmozdítása	
általánosságban	8.000 »
b) Az egyesült dán gazdasági	
egyleteknek	23.000 »
c) A kir. dán országos gazda-	
egyleteknek	8.200 »

H. C. Larsen: Landökonomisk Aarbog for 1904.

A) d) A jytlandi törpebirtokosok egyletének	8.000 K
e) A sajtakisérleti egyletnek .	2.000 »
f) A tejtermékek tökéletesíté- sének előmozdítására .	14.000 »
g) A törpebirtokosok egylet- nek felsegítésére rend- kívüli segély.....	6.000 »
h) A tehenészet, tejgazdasá- gokra vonatkozó statisztikai munkálatokra . .	9.000 »
i) A helyi vaj kiállítások költ- ségeire	4.000 »
k) Egy assistens fizetési állam- segélye a controlegylet- nél . . .	1.000 »
2. a) Földművelési tanácsadók fizetése	53.100 »
b) A gazdasági egyletekben tartandó felolvasások költ- ségeire	6.000 »
c) Földművelés emelése érde- kében tett utazások se- gélye.....	5.000 »
d) Tej munkások tovább mű- velődésére segély . . .	30.000 »
e) A dán földművelés érdekei- nek megvédése a kül- földön.....	26.000 »
f) Az egyesült dán disznó- vágó szövetkezetnek egy tanácsadó fizetésére . .	2.000 »
g) A háztartástant tanítónők- nek kiképzésére	3.000 »
3. Növénytermesztési kísér- leti állomásra és az azzal egybekapcsolt tanács- adók munkásságának előmozdítására	108.541 » 58 ö

II. <i>AJ</i> 4. Dán vetőmag-ellenőrző állomásnak	6.750 K
o. A földművelő chemia tanácsadójának	3.000 »
6. A törpebirtokosok kiváló gazdaságának jutalmazására, azok utazási költségeire	85.000 »
b) Előmozdítására a törpegazdaságok kertművelésének	3.000 »
e) Államsegély a kisgazdák földművesiskolai képzésére	24.000 »
7. Gazdasági eszköz és géppróbák megtartására	3.000 »
8. a) <i>A dán</i> tőzegpuszta társaságnak	203.600 »
b) Erdőültetésre	78.500 »
9. A dán tőzegpuszta társaság felügyeletére	4.000 »
10. A kertművelés, zöldségtermelés előmozdítására	38.000 »
11. A királyi gazdasági főiskola és állatorvosi iskola költségeire	395.624 »
12. Állatorvosok segélyezése a gazdasági főiskolán való továbbtanulásnál	1.000 »
13. a) <i>A</i> házi állatok tenyésztésének előmozdítására .	817.500 »
b) Dán méhészegyletnek . .	3.000 »
e) <i>A</i> házi szárnyasok tenyésztésének előmozdítására .	9.000 »
d) <i>A</i> szarvasmarha tuberculosos leküzdésére	100.000 »
14. A futóhomok lekötésére	256.640 »
15. Az állategészségügyre	187.350 »
16. Vaj és margarin ellenőrzésére	33.283 »

II. A) 17. A cserebogár irtásának költsége.....	11.000 K
18. A mázga vasutszállítási költségeinek leszállítására	35.000 »
19. A tized és más szolgál- mányok megváltására	32.600 »
20. Hajóösszeköttetés támoga- tása Esbjerg és Parkeston és Grimsby között	280.000 »

A dán földművelő munkások és törpebirtokosoknak csak elenyészőleg kicsiny része csatlakozott a socialdemokrata párthoz. 1907-ben a dán állam területén 103 sztrájk eset fordult elő s ebből 9 eset esik a földművelő munkásokra, kik közül 86-an 1 hétnél rövidebb ideig sztrájkoltak s ezáltal 221 munkanap vesztett el. A kis- és középparasztgazdák között akadnak egyesek, kik a socialdemokratákkal tartanak, kikre a párt radicalismusa, politikai következetessége hatással van. HENRY GEORGE iránya is hatással volt s Dániában is alakult e földreformátor elveit megvalósítani törekvő egyesület és bár az egyesület már feloszlott, a reformátor elvei különféle foglalkozású és rangú egyének lelkében termékeny talajra találtak.

A törpebirtokosok már évtizedek óta gazdaságilag szervezve voltak, amennyiben minden vidéken megalakult a törpegazdák és házzsellérek egyeslete, (Husmandforening), mely fő figyelmét arra fordította, hogy miként lehetne ezen törpegazdaságok földművelését emelni és állattenyésztését előbbre vinni. Ezen egyesületek azután egy központi egyesületben szövetkeztek, melyet az állam is segítyez.

Újabban a törpebirtokosok még tovább mennek a szervezkedésben. Önmaguk között parcellázó szövetkezeteket alkottak. Még fontosabb a törpebirtokosok földhitel-egyeslete, mely nem régen alakult meg, melyet az állam is védszárnyai alá vett. Eddig ugyanis hitelszükségletüket a törpebirtokosok többnyire a gazdák és földbirtokosok pénzüntézeteiből elégítették ki. Most ez irányban is függetleníteni akarják magukat.

A gazdasági egyesületek nagy szerepet játszanak Dánia földművelése emelésénél. A vidéki gazdasági egyesületek száma 1904-ben 130 volt, ezek a vidék földművelése javítására fek-

tetik a fősúlyt és kísérleteznek. A kísérletezés mérvéhez képest részesülnek államsegélyben; mert a dán állam jól meg-
 1 nézi, hogy kinek adja az adózó polgárok filléreit. A gazdasági egyletekkel kapcsolatosan keletkeztek a tejtermékeket feldolgozók egyesülete, az állatnemesítők egyesülete és a tehenészeti control-egyletek. A vidéki gazdasági egyletek felett állanak a központi nagy gazdasági egyletek, aminő az 1763-ban alapított dán kir. gazdasági társaság (Det kngl. danske Landhusholdningselskab). A tagsági díj ezen gazdasági egyletnél 20 K, amiért a tag a társaság összes könyvkiadásait ingyen kapja és Stein tanár kémiai laboratóriumában 25%-al olcsóbban vizsgálathatja meg a takarmányt és műtrágyát. Ez a nagybirtokosok gazdasági egylete. Szakosztályai vannak, hol a gazdasági fontos elvi kérdéseket megvitatják. A társaság alapítványai évenként 70.000 koronát jövedelmeznek. Az állam e társaságot 1904-ben 166.542 koronával segélyezte.

A dán gazdasági egyletek központi egyesületében összpontosul a vidéki gazdasági egyesületek működése. Ez az egyesület is 185.000 kor. államsegélyben részesül.

A. törpebirtokosok is alapítottak 1903-ban egy központi egyesületet.

A földművelők 5-6 évenként országos összejöveteleket tartanak, mely összejövetelek alkalmával országos gazdasági kiállítást rendeznek.

Az egyesületi élénk érdeklődés és szabadság következtében a legkülönbélebb socialpolitikai irányok érvényesülnek és egyletet alkotnak. 1893-ban keletkezett a dán agrár-egyesület, melynek célja socialgazdasági elveit összetartás által a törvények alkotásánál érvényesíteni. Tagjainak száma 1904-ben 45.000 volt. Kis- és nagybirtokosok egyesülnek e társaságban. A tagsági díj különféle. Törpebirtokos évente 25-50 órét fizet, míg nagyobb parasztgazdák és bérlők 3-4 koronát, a földesurak 10 koronát.

1897-ben alapították a földművelés vámvédő-egyesületét, mely oda törekszik, hogy a dán földművelés termékeit vámvédelemben részesítsék szemben a külföldi versenynyel.

A két előbbi egyesülettel teljesen ellentétes a »Dánia szabadkereskedelmének egylete« (»Danmarks Frihandelsforening«), melyet 1901-ben alapítottak s melynek célja

»ellenmozgalmat indítani minden oly törekvéssel szemben, mely a gazdasági előmenetelt és az egyesek személyes arravalóságát és önállóságát megbénítja a külön érdekek védelme által, mely irányzatok a külföldről Dániában is tért hódítani igyekeznek«. Ezen egyesületnek 1904-ben 169 községben 9.955 tagja volt.

A felsoroltakból láthatjuk, hogy Dánia birtokpolitikája a kis parasztbirtok támogatására irányul. A sok dán kisparasztanyán munkakedv és megalégedés lakozik. Az egykor földjét lanyhán és tudás nélkül művelő parasztság helyébe értelmes és törekvő parasztság lépett. Nem a parasztság maga vívta ki e helyzetet; de a dán nemzet legjobb fiai küzdöttek együtt a nép fiaival, hogy bölcs reformok által tűrhetővé tegyék a földművelő lakosság életét.

E kicsiny földművelő állam a földreformok terén előljárt a múltban s ma is e történeti múlthoz méltó munkát végez, ma is előljár.

Ahol a földművelők műveltségének emeléséről, a földművelés és állattenyésztés tökéletesítéséről van szó, a dán állam pénzáldozatot hoz, a támogatás elől nem zárkózik el. Dániában nincsenek államilag kezelt mintagazdaságok, nincsenek állami földműves-iskolák. A kezdeményező, a létesítő mindig az áldozatkész társadalom, melynek életrevalónak bizonyult kezdeményezését – politikai irányra való tekintet nélkül – az állam anyagi támogatásban részesíti.

A nagy világversenyben e kis állam szorgalmas népe megtalálta a helyes irányt, melyet követve megállhat és előre haladhat. Haladásával nemcsak önmagának használ, hanem más népeknek és országoknak is követendő példát ad.

Az utolsó évek munkásmozgalmi Magyarországon.

Írta: GÉBER ANTAL.

I.

A múlt század hetvenes éveiben régi kisiparunk pusztulni kezdett, válságos állapotba jutott. Egy évtizeddel később a gabonaárak óriási esése folytán földmívelő népességünk viszonyaiban is kedvezőtlen változások következtek be. Allatvészek, a filloxera, a juhtenyésztés pusztulása, aztán később a sertésvész még jobban fokozták e bajokat. A földbirtok elaprózódott, sőt a népesség jelentékeny része birtoktalanná lett. Az ekként fölösen kínálkozó olcsó munkaerő azonban itthon nem talált foglalkozást. Gyárak alig keletkeztek, vagy ha igen – néhány tőkeerős osztrák alapítást kivéve – többnyire csak élehetetlenül tengődtek. Az általános közgazdasági depresszióval összeesett a közterhek és az életigények rendkívüli növekedése. A föld népe megindult tehát és százezrével vándorolt a tengerentúlra. Az ország szívében, a nagy magyar Alföldön, agrár-soczialista és communista tanok ejtették hatalmukba a lelkeket. A kis- és nagyipar bajai a munkásosztály viszonyait évtizedekig ugyanazon nyomorúságos színvonalon tartották leszorítva. Socialis bajok mutatkoztak tehát az egész vonalon, melyek orvoslására az államhatalomnak kellett közbelépnie. A paraszttmentés, a mezőgazdasági munkáviszonyok szabályozása, erőteljesebb iparfejlesztés, a

köztisztviselői fizetések rendezése voltak az actio legközelebbi céljai, melynek folytatását azonban az 1903-ban bekövetkezett politikai küzdelmek és válságok egyelőre megakasztották.

Ugyancsak 1902-ben kezdődött a munkásosztály nagyarányú küzdelme helyzete javításáért. Ez utóbbi indító okait, közvetlen előzményeit és lefolyását kívánom közelebbről megvilágítani.

I. A munkásviszonyok alakulása.

Az 1890-es évek túltermelése és ebből folyólag a világpiacra az értékesítés elé gördülő akadályok az ezredéves kiállítás után nálunk bekövetkezett nagyobb mérvű pangást körülbelül az 1902. év végéig nyújtották ki. Ezen évek alatt a pénz igen olcsóvá lett, minek következtében hitelszervezetünk nagyarányú fejlődésnek indult. A pénzintézetek ország-szerte elszaporodtak és tőkéiket hatalmasan gyarapították. Amint tehát az ipari alapításokat gátló fentemlített akadályok elhárultak, a pénzbőség a gazdasági fellendülésnek egyszerre oly hatalmas lökést adott, mely a mi viszonyaink között merőben páratlanul áll. E fellendülés egyik jele, hogy amíg 1901-ben a magyarországi gyárak 230.616 munkást foglalkoztattak,*) addig ezek száma 1904-ben már 286.172 volt.**)

A szaporodás tehát 55.556, vagyis 24%, ami évente átlag 18.508 főnyi, azaz 8% növekedésnek felel meg. E szaporodás annál nagyobbak kell hogy feltűnjék, minthogy az 1902-1904. évek csak a kezdődő fellendülés esztendei voltak. Ellenben az 1905-1907. években – holott éppen akkor a kivándorlás a legnagyobb mértéket öltötte – gyáraink munkáslétszáma még rohamosabban nőtt, úgy hogy bizonyára már a 350.000-et is meghaladta.

*) Az 1901-ben a Magyar Korona Országában fennállott gyárak üzemi és munkásstatisztikája. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1903.

***) U. a. 1904. évről. Kiadatlan.

Hozzáadva e számhoz mintegy 400.000, az öt-nél kevesebb és 150.000 az öt, vagy annál is több segédszemélyt foglalkoztató vállalatokban alkalmazott – mindössze tehát 550.000 – kisipari munkást,*) az összes ipari kereső népesség számát 900 ezerre tehetjük, ami az 1900. évi népszámlálás alkalmával talált 546.095-tel szemben kerekén 355.000 főnyi, azaz 39%, vagyis évente átlag 44.333 főnyi, azaz 8% növekedést jelent.

Ekként a munkáskérdés nálunk is a legnagyobb fontosságot nyerte.

Iparunk fejlődésének ugyanis alapja és előfeltétele, hogy kellő számú, munkaképes és jól képzett munkás álljon rendelkezésére. Ipar nélkül pedig nincs értéknövekedés, nincs tőkeszaporodás, nem fejlődhetik a kereskedelem, de különösen a mezőgazdaság, nem szaporodhatik a népesség és végül egy kulturállam szükségleteinek nincs fedezete.

A munkásviszonyok terén mutatkozó bajok elejét éppen abban véljük feltalálni, hogy daczára a munkások óriási szaporodásának, a mutatkozó szükséglet nem birt elegendő fedezetet találni, különösen pedig, hogy a fejlődéssel a munkások képzése nem birt lépést tartani.

A fellendülés első esztendeiben ugyanis, azaz 1902-től 1904-ig, az azelőtt nagyszámú munkanélküliek serege rohamosan felszívódott, illetve kivándorolt. A budapesti munkaközvetítő intézetnél a munkakeresők száma 1901. és 1902-ben még meghaladta a 84.000-et és az 1900-1906. évek átlagában is a 82.000-et. 1902-től azonban évről-évre csökkenés mutatkozott, míg 1907-ben már csak 67.199 munkás kívánta az intézet közvetítését igénybe venni.

A jelentkezők közül az 1901 – 1907. évek során 36,0, 39,6, 46-1, 47-8, 48'2, 54;8 és 507°/o kapott csakugyan munkát.**)

*) Hatvány József, az orsz. munkásbiztosító pénztár volt elnök-igazgatójának becslése »A munkásbiztosító reformja« című cikkében. (A Magyar Gyáriparosok Orsz. Szövetségének Hiv. Közlönye, 1908. évi 43. sz.)

***) A budapesti ipari és kereskedelmi munkaközvetítő intézet VIII. évi jelentése. 1907.

Az 1905-1907. években tehát már a munkáshiány egyre fokozottabb mértékben mutatkozott és mind súlyosabban nehezedett rá az iparra. Arra a kérdésre, hogy e hiány az ország mely részeiben és leginkább mely iparágakban volt észlelhető, a választ a tanult és tanulatlan munkásokra vonatkozólag elkülönítve kell megadnunk.

Tanulatlan munkások, azaz a nyers emberanyag hiánya tapasztaltatott mindenekelőtt az egész Felvidéken, különösen azonban Bereg, Ung, Sáros, Zemplén, Gömör, Abauj-Torna, Liptó, Trencsén, Nyitra és Pozsony vármegyékben. Azután Budapest és környéke következik, ahol tanulatlan női munkásokban is nagy hiány volt. Az ország többi részében azonban az emberanyag hiánya csak helylyel-közzel, vagy csak időnként mutatkozott. Leginkább a Királyhágón túl a Székelyföldön, továbbá a Tisza-Maros szögén. A tanulatlan munkások e hiányának oka többnyire a kivándorlás volt. E mellett azonban mint gyakori ok szerepel népünknek a rendes ipari munkától, a zárt műhely fegyelmétől való idegenkedése; azután különösen a tót, rutén és oláh nemzetiségekhez tartozó népnek rendkívüli igénytelensége, végül némely vidéken iszákossága, mely miatt az ipari munkára teljesen alkalmatlan.

A szakmunkások hiánya ellenben többnyire országos jellegű volt és az illető iparághoz, – különösen a vas-, fém-, bádogárú, villamossági, gép-, üveg-, kőmegmunkáló-, cementkőedény-, bútór-, bőr-, textil-, malom-, czukor- és sokszorosító-iparhoz – tartozó valamennyi telepet egyaránt érintette. Nevezetesen. vasöntő-, vasesztergályos-, szerelő-, lakatos-, rézműves-, reszelővágó-, villamossági-, bádogos-, fémdomborító-, ékszerész-, kőmegmunkáló-, üvegolvasztó-, fúvó-, tégelykészítő-, üvegcsiszoló-, foncsorozó-, üvegfestő- és cementmunkás, korongozó-, kőedényfestő-, asztalos-, bőrmunkás, szijgyártó- és bőrdíszmunkás; textilmunkás, hengervéső, hengernyomó, nőiruha-szabász, díszítő, keztyűszabász; malom- és czukorgyári munkás, végül szedő, tömöntő és nyomdai gépmester nem volt elég.

A tanult szakmunkások e hiánya természetesen ott, ahol ezen iparokhoz tartozó több ipartelep tömörült, így tehát első

sorban Budapesten és környékén, fokozottabb mértékben volt észlelhető/)

A tanult munkások hiányát első sorban természetesen az okozta, hogy munkásaink zöme a szakiskolázottságot és gyakorlati kiképzést nélkülözte. Nagy baj az is, hogy a szakiskolát végzett fiatalság tekintélyes hányada szintén nem megy szívesen művezetőnek vagy előmunkásnak, hanem inkább irodai alkalmazást keres. Más része pedig inkább mint kisiparos önállósítja magát. Gyakorlott munkást pedig minden vállalatnak magának kell nevelnie, és akkor jól kell ügyelnie, hogy más munkaadó el ne csábítsa őket. Azonban a szakképzetség ezen eredendő hiányán kívül a tanult munkások hiányát sajnos szintén a kivándorlás okozta. 1905-ben pl. nem kevesebb, mint 12.691, 1906-ban 15.109, 1907-ben szintén 15.200 ipari munkás és napszámos vándorolt ki. Ezek az összes kivándorlók 10-12%-át tették. A már kiképzett munkások nagymérvű kivándorlása mindenekelőtt a vas- és fémipari, továbbá a gépgyártási munkásoknál volt észlelhető. Ung vármegyében egy vasgyár tisztán ezen okból üzemét Va-ára korlátozta, Meczenzéről a kapakovácsok vándoroltak ki. Egy Gömör vármegyei acélgyár kivándorolt munkásai pótlására, illetve tanulatlan munkásai kioktatására styriai munkásokat hozatott. Csaknem valamennyi fővárosi vas- és fémipari, továbbá gépgyár, nemkülönben a szombathelyi, kassai, miskolci stb. gépgyárak azt panaszolták, hogy kitanult munkásaik Bécsbe, Grácba, vagy Amerikába mentek ki. A műszerkészítő-munkások kivándorlása főleg Németország felé irányult, minthogy ezen iparág ott óriási módon fellendült és szakmunkásokra nagy szüksége volt. Ugyancsak a kiképzett munkások nagymérvű kivándorlása volt észlelhető az asztalos-, bőripari, cipész-, szabó- és szücsmunkásoknál.

*) E cikk írója 1904-től kezdve a kereskedelmi ministeriumban folyt ipari és munkásstatisztikai munkálatokban részt vett mindaddig, míg e munkálatok 1908. év nyarán a m. kir. közp. statisztikai hivatalhoz tétettek át. Egy évig e munkálatok vezetője lévén, az 1906. évi baleset, az 1906. és 1907. évi sztrájkok, az 1907. évi október 10-iki országos munkabeszüntetés, az 1904. és 1906. évi üzemi és munkás-, végül az 1908. I. és II. negyedévi munkáslétszámról és munkáshiányról szóló statisztikát volt alkalma feldolgozni. Ezenközben az 1906. évi termelési és az 1908. évi sztrájkstatisztikai adatgyűjtést vezette és az itt leírt tapasztalatait ezen munkásságából merítette.

Meg kell jegyezni azonban, hogy e szakmunkások többnyire nem Amerikába, hanem első sorban Ausztriába, Németországba és más nyugati államba, azután pedig Romániába vándoroltak ki. Ezeket, tehát többnyire nem a lényegesen magasabb bérek csábították, hanem inkább a, kényelmesebb, a jobb megélhetés vágya.

A bányászatnak, nevezetesen a szén- és vasbányászatnak az iparral való szoros összefüggése és arra gyakorolt hatása folytán az itteni munkásviszonyok különös figyelmet érdemelnek. A mint az ipari fellendüléssel párhuzamosan növekedett a szén- és vasfogyasztás, a bánya- és kohóvállalatoknál is folyton fokozódó munkáshiány volt tapasztalható.. A bányakapitányságok jelentései szerint a magyarországi érez-, kőszén- és barnaszénbányák, továbbá kohók munkáslétszáma az 1896-1900. évek átlagában még 66.858, az 1901-1905. évek átlagában azonban már csak 60.010 volt, és 1908-ban sem sokkal haladta meg a 63.000-et. Ha tehát a szén- és ércszükséglet roppant emelkedése mellett a bánya- és kohómunkások számának ily csökkenését látjuk, akkor nyilvánvaló, hogy a munkáshiány itt sokkal súlyosabban érezte hatását, mint az iparban. A hiány oka itt is az volt, hogy a bányavidékek népét, sőt magukat a már kitanult bányamunkásokat is a kivándorlás fogyasztotta. 1905-ben pl. 2.240, 1906-ban 1.146, 1907-ben 1.768 bányamunkás vándorolt ki. A hiány további oka, hogy a rohamosan megnövekedett termeléssel a munkásképzés itt sem bírt lépést tartani. Annál kevésbé, minthogy népünk a bányászattól még inkább vonakodik, mint az ipari munkától. Éppen ezért igen számos bányamunkás otthagya e foglalkozást és gyári munkásnak ment el.

Az általános munkáshiány 1907-ben érte el tetőpontját és még ugyanazon év utolsó negyedében bekövetkezett a gyors fordulat. A pénz-piaczon ugyanis hirtelen válság állott be. A forgótőke hiánya és rossz kereskedelmi conjunkturák folytán azóta a legtöbb iparágban újból gyengébb üzletmenet uralkodik. A munkáspiacz kereslete ellanyhult és a szükséglet nagyobb nehézség nélkül kielégítést talált. Az 1908. évben kitört amerikai válság is elakasztotta a kivándorlást, sőt a már kivándoroltak nagy seregét kergette haza. A kivándorlók száma az 1907. évvel szemben 167.489-ről 40.017-re apadt, úgy hogy ennél

még a visszavándoroltak száma is valamivel nagyobb volt, amennyiben 41.154-re rúgott. Igaz ugyan, hogy Amerikából leginkább azok tértek vissza, akik odakint is csak a leg-alantasabb munkákra alkalmaztattak és így bizony szakképzettséget nem igen hoztak magukkal. Mindazonáltal számos üzemnek – főleg téglagyáraknak, a felvidéki fűrésztelepeknek, azután néhány bányának – elegendő munkással való ellátását e visszavándorlás is megkönnyítette. Ugyancsak a a múlt évben azonban már számos vállalat munkáslétszáma jelentékenyen apasztotta és az el nem helyezhető munkanélküliek száma folyton nő. Ezidőszerint csak Budapesten ismét mintegy 20-25.000 munkanélküli sétál.

II. A munkahiány káros következményei.

Az itt vázolt folyamat a munkásosztály összetételében lényeges változásokat hozott létre. Mindenek előtt az otthon dolgozó munkások erős szaporodása állapítható meg. Azután a fiatalkorú és a női munkásoknak – különösen az 1905-1907. években – erősen fokozódott igénybevételére kell reá mutatnom, ami által a kevésbé megfontolt, az izgatásra inkább hajtó és lobbanékonyabb elem szerepe növekedett. Végül egyik mélyreható jelentőségű következménye a munkás - viszonyok ilyen alakulásának, hogy a gyárakat és műhelyeket a tanulatlan munkások nagy tömegei lepték el, amelyek a munkásosztály átlagos színvonalat erősen lenyomták és – még félig a föld m ívelésre támaszkodva – megbízhatatlan, állhatatlan, fegyelem-bontó elemnek bizonyultak. Éppen az a körülmény, hogy az ipari foglalkozásra áttértek jó része nem volt tisztán ipari keresetere utalva, úgy hogy ezeknek igényeikhez képest túl sok kereseti alkalom kínálkozott – lett számos visszásságnak szülő oka. így például bizonyos – különösen a megerőltetőbb és a tisztátalan – munkákra hazai munkaerő egyáltalában nem volt kapható. A kőbányákban a kőfejtést megerőltető munkának tartották. A vasgyárakban az öntőmunkától húzódoztak. Általában mindenféle gyárban a nehéz munkát és a teherhordást többnyire idegenek végezték. Az üvegolvasztásra nem lehetett szakmunkást nevelni, mert nem akartak a nagy

hőségben dolgozni. A tégláégető körkemenczénél sem akartak a hőség miatt dolgozni. A kőolaj finomító-, spódi- és enyvgyárakat a munka tisztátalan és bűzös volta miatt kerültek. Kazánok és főzőüstök tisztítását nem vállalták. Sör- és szeszgyárakban a malátapárolást csaknem kizárólag lengyel munkások végezték. A nedvesség miatt nem akartak kötél-, élesztő- és keményítőgyárakban dolgozni. Bőrgyárakban a bőrök tisztítását nem vállalták. Gyufagyárakban nem akartak kénnel és foszforral dolgozni, inkább csak famunkát kértek. A kézzel vagy akár géppel való téglakészítést cigánymunkának tartották, inkább csak földmunkát vállaltak, stb. Ugyancsak a fentemlített körülményre vezetendő vissza, hogy a munkások jó része a rendszeres munkát nagyon nehezen tudja megszokni. Egy alföldi gyufagyár munkásai pl. egész farsang alatt csak úgy szállingóztak a gyárba. Születésnap-, névnap, disznótor stb. mind megannyi ok volt az elmaradásra. Farsang alatt egyszer a gyár 3 napig szünetelni volt kénytelen. De a főváros tőszomszédságában lévő egyik pamutgyár igazgatója is panaszolta, hogy hazai munkásai ugyan tanulékonyak, de nem szeretnek nap-nap után a gyárba menni. Néha napokig henyéltek, kényelmesen éltek.

Mintthogy mindenütt szükség volt munkásra, általános volt a panasz amiatt is, hogy azok nem állandók. Amint egy munkás egy gyárban kitanult, azt minden igaz ok nélkül ott hagyta, és másfelé, sokszor szándékosan más iparágban keresett foglalkozást. Mert unta állandóan ugyanazt a műveletet csinálni s ha pl. a fonó-üzemben dolgozott, rövid idő múlva bizonyára a szövő-üzembe kíváncsított.

Természetesen az ily megbízhatatlan és nem állandó munkások a szakmát nem tanulták meg, nem is voltak szorgalmasak. Kolozsvárit egy nagy vállalkozó a kőfaragó-üzemet beszüntette, mert a kész osztrák árukkal nem birt versenyezni. A magas munkabérek dacára ugyanis a munkateljesítmény rendkívül csökkent. Egy budapesti papirosnemű-gyár tulajdonosa korábban több idegen honos munkást foglalkoztatott. De amióta ezeket hazaiakkal pótolta, termelése 30%-kal kevesbedett. »Rengeteg papírnemű jön be Ausztriából – monda. e gyáros – a nyers anyag és a munkaerő ott sem olcsóbb, de az ottani munkások hasonlíthatatlanul productivabbak.«

Egy Heves vármegyei gombgyáros közlése szerint osztrák munkásai szakmányban másfélszer többet kerestek, mint magyar munkásai. Végül még egy fővárosi nagy gépgyár és vasöntöde igazgatójától vett adatokat közlök, aki egy külföldi szabadalmat szerzett meg és azt a tapasztalatot szerezte, hogy a hamburgi gyár, mely ugyanazt a fajtájú gépet gyártja, munkásainak ugyan lényegesen kisebb szakmány-teteleket fizetett, mégis a hamburgi munkások keresete jóval több volt, mint a budapestieké. Így daczára a nagy távolságnak és a munkásoknak kifizetett összegek nagyobb voltának, a külföldi gyár helyben versenyez a magyar iparral. E példák is arra tanítanak, hogy áruforgalmi statisztikánk nem egy behozatali tételének növekedése nyilván csak a külföldi munkások nagyobb szorgalmával, nagyobb munkateljesítményével magyarázható meg. Viszont ez az oka, hogy számos munkaadó külföldi munkások behozatalával segített magán, mert ez bármily áldozatokkal járt is, még mindig gazdaságosabb volt, mint az olcsóbb, de nem szorgalmas hazai munkásokkal való dolgoztatás. Megjegyzendő, hogy még a tanulatlan külföldi munkásokat is azért részesítették igen gyakran előnyben a hazaiak felett, mert emezekkel ellentétben a külföldiek többnyire megtakarításra törekedtek és így pl. a téglagyárakban, fűrésztelepeken és kőbányákban szívesen dolgoztak szakmányba, vagy darabbér mellett. Egy nyugoti határmenti kőbányában pl. az olasz munkások szakmányban 5-6 koronát kerestek naponta, míg a hazaiak inkább megelégedtek 3-3.60 korona napibérrel.

A munkások állhatatlanságát különösen a nőket nagy számban foglalkoztató iparágak érezték súlyosan. Nálunk ugyanis a női munkások nagyobb része, amint férjhez ment, többé nem jár munkába. 1901-ben a gyári munkásnők 46.08%-a volt még férjes. Azóta ez az arányszám bizonyára alászállott. Ennek következtében évről-évre az üzemből sok munkásnő kilép és így 2-3 év alatt teljesen kicserélődnek. A munkaadók tehát folytonos munkáskeresgéléssel és oktatással bajlódtak, még sem volt soha elég kiképzett munkásuk. Némely helyen, mint pl. Budapesten vagy Győrött, ahol sok – az utóbbi helyen is 14 – túlnyomólag női munkásokat foglalkoztató gyár van, ez is egyik oka volt a munkás-hiánynak.

A tót, rutén és oláh nemzetiségek lakta vidékeken a munkáshiány egyik további oka volt e népek rendkívül alacsony fokon álló műveltsége és teljes igénytelensége. A kivándorlás által megritkított Felvidéken csak a legtehetősebbek maradtak itthon. Ezek nagyrészt írástudatlanok és az értelmiség oly alacsony fokán állanak, hogy önálló gondolkodásra, rendelkezésre teljesen képtelenek. Belőlük előmunkásokat vagy művezetőket nevelni lehetetlen. Egyébiránt a távollevők földjeit is művelik és az ipari munka révén kecsegtető kereset alig serkenti őket dologra. Azután meg a pálinkaivás öli meg őket és minden igényük csak addig terjed, hogy e szenvedélyüknek áldozhassanak. Fizetés után rendszerint napokig nem dolgoznak, sőt minden 2-3 heti munka után, vagy ha Amerikából pénz érkezett, hetekig elmaradnak. A tótoknál azonban még alantasabb színvonalon állanak a rutén és oláh munkások. Mindenekelőtt annyi az ünnepek, hogy már e miatt sem lehet velük rendes üzemet fentartani. Szintén igen iszákosak, rosszul táplálkoznak, rosszul ruházkodnak és ennek következtében kevésbé munkabírók. Bereg és Ung vármegyékben, amióta a hegyvidéki actio betevő falathoz segítette őket, ipari munkára többé alig mennek. Hasonló a helyzet Bihar vármegyében és a Tisza-Maros szögén.

Sajnos azonban, e viszásságok a Székelyföldön is gyakran találhatóak. A székely munkások között is pusztít az iszákosság és ezek is oly igénytelenek, hogy csak 1-2 koronát akarnak keresni, azután kimaradnak. Számos gyár hetenként csak 4-5 napig állott üzemben, mert a munkások már szombaton délben hazamentek a szomszéd községekbe és csak kedden, szerdán jöttek újból munkába.

A munkások állhatatlansága a mezőgazdasági munka idején még csak fokozódott. A mezőgazdasági, a jó Isten szabad ege alatt végzendő munka oly vonzóerővel bír és e vonzódás oly lelki sajátossága még mindig egész népességünknek, hogy az ipari munkások igen nagy része, még alacsonyabb bérért, sőt azt is tudva, hogy egész éven át keresetet nyújtó helye más, talán idegen honos munkással fog betölteni, a gyárat vagy műhelyt tavasszal habozás nélkül ott fagyja.

Legnagyobb a nyári munkáshiány, minthogy az itthon maradottaknak a kivándoroltak földjeit is meg kell művelniök, a Felvidéken, különösen azonban Trencsén, Liptó és Bars vármegyékben, ahol valósággal olyan mérveket öltött, hogy a vállalatok fennállását is veszélyeztette. Számos ipartelegen pedig az idegen honos munkások képezik az állandó munkástörzset, míg a hazaiak csak mintegy idénymunkások, akik a gyárban kitelelnek és tavasszal kilépnek. ,

Azonban e jelenség többé-kevésbé az ország minden vidékén észlelhető. Pl. Temes vármegyében a toploveczi kőbánya munkásainak 50-70%-a, a diósgyőri kincstári vasgyár, a pápai pamutszövőgyár, a sajó-kazai (Borsod vm.) és a bodonosi (Bihar vm.) kőszénbányák munkásainak 50%-a; a fogarasi papíryanag-gyár munkásainak 30-40%-a, a pozsonyligetfalui zománczózó gyár munkásainak 30%-a, a bányonyi (Heves vm.) kőbánya munkásainak 20%-a, a zernesti papírgyár és a pancsovai selyemfonógyár munkásainak 10-20%-a tavasszal ki szokott lépni.

Trencsén, Nyitra, Zólyom, Liptó, Bars, továbbá Ung, Bereg és Máramaros vármegyékből a munkások az Alföldre mennek a munkástelepekre, illetve mezei munkába. Nagyrésze ugyan aratáskor is csak napi 40 fillérrel keres többet, mint a gyárban. De ez igényeikhez mérten oly sok, hogy hazatérve még hetekig henyelnek. A vágújhelyi aczélvillagyár vezetője panaszolta, hogy nemcsak napszámosai, hanem tanult lakatos munkásai is otthagyják tavasszal. Ezek az emberek november végéig lent vannak az Alföldön, úgy hogy pl. a Trencsén vármegyei maláta- és czukorgyárak addig szünetelni kénytelenek, holott az üzemet már szeptemberben megkezdhetnék, ha munkásuk volna. Egyébként Turócz, Trencsén, Liptó, Árva és Szepes vármegyékből a munkásokat Cseh-, Morva- és Gácsországokba, sőt az osztrák és porosz Sziléziába is kiviszik mezőgazdasági munkára.

Ugyanígy van a bányá- és kohómunkásokkal is. Illetve a Pécs vidéki, a bodonosi (Bihar vm.) kőszén, a dolha-róka-mezei (Máramaros vm.) vas- és más bányák munkásainak többnyire saját földjük van és ezek inkább azt művelik. A bányákba csak ímmel-ámmal egy kis mellékkeresetért mennek.

Ily körülmények között az üzem fentartása sok esetben csakugyan nagyon nehéz. Számos ipartelep berendezésének sokszor több, mint fele 4-5 hónapig áll. Holott gyáraink túlnyomó része új létesítmény, melyeknél a beruházás és felszerelés törlesztési részletei nagy szerepet játszanak és amelyeknek ennél fogva minden erejükkel az üzem teljes kihasználására kell törekedniök.

Megjegyzendő, hogy a tulajdonképeni ipartól tavasszal az építkezések, a vízi, csatornázási és földmunkálatok is számos munkáskezet elvonnak, melyeket népünk még mindig jobban kedvel, mint a zárt helyiségben való ipari munkát.

A fentiekben már említést tettem az iszákosság elterjedéséről. Erre a kérdésre azonban még vissza kell térnem, mert az ipar szempontjából is sokkal figyelemreméltóbb, sem mint első pillanatra látszik. Ugyanis nem a műhelyekben, vagy gyárakban dolgozó bizonyos számú egyén betegségről van szó, hanem arról, hogy egyes vidékek egész emberanyaga az 'iszákosság miatt ipari munkára nem alkalmas. Ha ezt megfontoljuk, csak akkor értjük meg, mekkora baj, ha az iszákosság éppen az ország legiparosabb vidékein, a kivándorlás által amúgy is megtizedelt lakosságú dunabalparti és tiszajobbparti országrészekben pusztít leginkább. Trencsén, Nyitra, Zólyom, Szepes, Abaúj-Torna, Sáros, Bereg és más felvidéki vármegyékben általános jelenség, hogy a munkások ünnep- és vasárnapok után vagy egyáltalában nem, vagy oly részegen jelennek meg a gyárban, hogy őket gépek mellé állítani nem lehet. Ugyanez a panasz Bihar vármegyében, a Tisza-Maros szögén és a Királyhágón túl az oláh nemzetiségű munkásokra. Van olyan vidék, ahol a szülők egyáltalában nem mennek dolgozni, csak serdületlen gyermekeiket küldik a gyárba, hogy azután ezek keresetét eligyák. Magyar vidékeken, hála Istennek, nem igen tapasztalható e baj.

Budapesten is jóval ritkább e miatt a panasz. Bár egy szavahihető gyárostól hallottam, hogy a munkások elitejéhez tartozó műszerkészítő munkásainak 10-15%-a szokott ünnep és vasárnapok után állandóan hiányozni, sokan pedig részegen jönnek a gyárba, úgy hogy e napokon a munkateljesítmény jóformán semmi. Éppen azon tulajdonságáért, hogy pálinkát nem iszik, a magyar munkásokat a nemzetiségiek

fölött mindenütt előnyben részesítik Érdemesnek tartom megemlíteni/ hogy Nagy-Biccén (Trencsén vm.) egy sörgyáros csakis pálinkát nem ivó munkásokat fogad fel és azóta – úgy-mond – az eredmény meglepő. Ismét sajnálattal kell azonban megemlítenem, hogy a pálinkaivás a székelyek között is erősen lábrakapott. Ezt bizonyára Romániában szokták meg, ahová nagy rajokban sűrűn kijárnak.

Balesetstatisztikánk azt mutatja, hogy a legtöbb (16.07%) baleset hétfői napon fordult elő. Viszont, hogy a baleseteknek csak egészen csekély része történt 9-10 órai, vagy még hosszabb munkábanállás után, ellenben 21.36% mindjárt az első 2 órán és 25.81% 3-4 órán belül. Ezeket az adatokat a fent előadottakkal egybevetve, azt a következtetést kell levonom, hogy nálunk a baleset gyakoriságára a túlságos mennyiségben fogyasztott szesz sokkal nagyobb befolyással van, mint a túl sok munka okozta lankadság.

Mindezeket, a kivándorlásból, a szakképzettség hiányából, a népnek a rendszeres ipari munkától való vonakodásából, állhatatlanságából, a tót, rutén és oláh munkások silányosságából és iszákosságából az iparra háramlóit bajokat betetőzte a megfelelő számú és szervezetű munkaközvetítők hiánya.

Pedig néhány szórványos példából is kitűnik, mily szükség volna ilyenekre. A győri pamutgyár pl. székely, a rózsahegy papíryanaggyár (161) erdélyi oláh, a diósgyőri vasgyár nagyszámú horvát és oláh, az ó-sinkai (Fogarás vm.) fűrésztelep tót, az iszkorongi (Hunyad vm.) fűrésztelep máramarosi rutén, verespataki meg topánfalvi oláh, az ugrai (Kis-Küküllő vm.) fűrésztelep horvát, a petrosényi kőszénbánya székely munkásokat hozatott. Hogy a munkásszükség által előidézett belső vándorlás mily mérveket öltött, arra vonatkozólag pontos statisztikai adatok nem állanak rendelkezésünkre.

Hogy azonban mégis némi képet alkothassunk magunknak erről, a népszámlálás meglehetősen elavult adataiból kikaptam a következőket: 1900 január 1-én: a duna-balpafti országrészben találtatott 150 rutén, 2.040 horvát, 170 szerb, 360 oláh; a Duna-Tisza közti országrészben 67.000 tót, 6.500 rutén, 2.900 horvát (ebből Budapesten 21.300 tót, 150 rutén, 1900 horvát); a tisza-jobbparti országrészben 470 horvát; a tisza-balparti országrészben 500 horvát, 100 szerb és 1.000

oláh; a Tisza-Maros szögén 28.600 tót, 780 rutén, 4.150 horvát; végül a Királyhágón túli országrészben 1:700 tót, 1.070 rutén, 740 horvát és 210 szerb anyanyelvű 14 évnél idősebb egyén, akiről – minthogy a számlálás idején a mezőgazdasági munka szünetelt – feltehető, hogy túlnyomólag az iparban foglalkoztatták őket.

Azonban a budapesti állami, továbbá a temesvári és pozsonyi államilag segélyezett munkaközvetítőkön kívül más munkásközpont az országban nem volt, illetve az egész munkaközvetítés igen kevés munkaadó-egyesület, többnyire pedig a munkás-szakszervezetek kezében nyugodott, mely utóbbiak közül is azonban mindössze 15-18 szakma bir országos szervezettel. A munkástoborzás tehát a legnagyobb nehézségekkel járt. A nagy vállalatok ügynököket küldöttek ki, a kicsinyek pedig, amelyek ily áldozatokat nem hozhattak, kivált tavasztól ősziig, igen sínylették a munkáshiányt. A nagy költségek és nehézségek miatt azután a legtöbb munkaadó itthon nem is kísérletezett, hanem egyenesen a jól ismert külföldi munkáspiaczokhoz fordult és onnét hozatott idegen munkásokat.

III. Az idegen honos munkások szerepe.

A munkáslétszámnak honosság szerint való megoszlását pontosan nem ismerjük. A népszámlálásról szóló munka VII. kötete is csak némi tájékoztatást adhat e felől. E szerint 1900. évi január 1-én Magyarországon az ipar körében alkalmazott idegen honos (kereső és eltartott), segédszemélyzet következőképpen oszlott meg:

	Férfi	Nő	Együtt
Ács, asztalos, bográn stb.	2.566	1.190	3.756
Borbély és fodrász	146	14	160
Czipész és csizmadia	578	156	734
Kovács, lakatos, géplakatos stb. . .	4.182	2.227	6.409
Kőműves	1.532	743	2.275
Kő- és könyvnyomdász	597	317	914
Mészáros és hentes	556	124	680
Molnár	1.356	710	2.066

	Férfi	Nő	Együtt
Pék	876	186	1.062
Szabó, varrónő, divatárús stb.	962	956	1.918
Szücs	38	30	68
Takács, posztószövő	1.243	1.226	2.469
Vendéglői, korcsmai, kávéházi alkalmazott	1.210	1.117	2.327
Egyéb iparágak	20.631	12.356	32.987
Összesen	36.473	21.352	57.825

E számokban mindenesetre befoglaltatnak a keresők és eltartottak egyaránt, holott az ipar körében alkalmazott segéd-személyzetnél általában a férfiak közül csupán 77%, a nők közül meg éppen csak 23% volt kereső. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ezen arányszámok az idegen honosoknál bizonyára jóval nagyobbak voltak, mert hiszen éppen azok vándorolnak könnyebben, akiknek nincs családjuk, ha figyelembe vesszük továbbá, hogy a számlálás idején iparunkban nagy pangás uralkodott, végül különösen a gyáripar terén azóta észlelhető kétségtelen nagy fejlődést, úgy e számokat ma bizonyára már csak mint minimumot tekinthetjük. Vagyis túlzás nélkül azt merjük állítani, hogy a magyar ipar legalább 55-60 ezer idegen honos munkásnak nyújt keresetet.

A bányászat és kohászat körében 6.105 férfi és 3.504 női (kereső és eltartott) idegen honos segédszemély foglalkozott. Minthogy a bányamunkások jórésze telepítve van, itt az összes nőket hajlandó vagyok az eltartottak körébe sorozni, annál is inkább, minthogy a bányászat- és kohászatba tartozó nőknek általában csak 1.5%-a kereső. A férfiaknál a keresők általában 60%-ra rúgnak. Tekintettel azonban a nyolcz éves fejlődésre, itt is az összes kimutatott férfiakat keresőknek kell elfogadni.

Az iparban foglalkoztatott idegen honosok közül 51.851 osztrák, 2.010 német, 2.615 olasz és 1.349 más nemzetbeli (szerb, román, bosnyák, orosz, maczedon stb.) volt. Az idegen honos bánya- és kohómunkásoknak is felénél több volt osztrák, azután mintegy 600 olasz, néhány száz német és egyéb nemzetbeli találtatott.

Az idegen honos munkásoknak a gyári és kisipar közötti támpontok alapján azonban a nagyipari üzemekben foglalkoz-

tátott idegen honosok számát 35-40.000-re, a kisiparban foglalkoztatottakét 20.000-re becsülöm. Az arány tehát az előbbiben 10-12%, utóbbiban pedig körülbelül 3.4% volna. A kisiparban foglalkoztatott idegen honos munkások arányszáma tehát elég alacsony és annak az országnak földrajzi fekvésében, a határmenti körülményekben elég magyarázatát találjuk. A véletlen is sok idegent sodort ide, végül pedig sokan közülök rég betelepedett, de honosságot nem' szerzett szülők, egyébként teljesen elmagyarosodott leszármazottjai. Egész más azonban a helyzet a nagyiparban, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a gyári üzemekben mintegy 70.000 napszámos foglalkozott, akiknek természetesen túlnyomó nagy része, azaz körülbelül 90%-a magyar honos; A gyári munkásoknak legalább 10-13%-a, a művezetőknek és előmunkásoknak pedig éppen 20-25%-a idegen honos. Ez természetes is, minthogy a kisiparban, néhány új iparágat, mint a menyezetkészítő, villamos szerelő, üvegfestő, bőrdíszműipart stb. kivéve, nincs is reájuk szükség. Csak rendkívüli viszonyokra vezethető vissza, hogy az építőiparban néhány ezer idegen munkás dolgozik. Ezek többnyire a Bécsben kizárt, illetve az ottani sztrájkok elől ide menekült, továbbá a nálunk esztendőnkön át dúlt harcok idején Galicziából behozott munkások. Nyilván ezekre sincs semmi szükség, mert az említett harcok idején tőlünk több építőiparos munkás vándorolt ki. Szintén csak rendkívüli okra, azaz a kivándorlásra vezethető vissza, hogy az egész felvidéket cseh, morva, sziléziai és lengyel mesterlegények árasztották el.

A gyáriparban azonban éppen az előmunkások magas arányszáma mutatja, hogy túlnyomólag tanító szerepük van. Egyes iparcsoportban e szerepök különösen szembetűnő. így pl. a textiliparban a napszámosok 3%-a, a gyári munkások 6%-a, ellenben az előmunkások és művezetők 40%-a; a papíriparban a napszámosok 2%-a, a munkások 4%-a és az hőmunkásoknak szintén 39%-a; a bőriparban a munkások 6%-a, az előmunkások 30%-a volt idegen honos. Ezek után következik a vegyészeti ipar 8, illetve 19; a kő-, föld-, agyag- és üvegipar 13, illetve 16; az élelmezési stb. továbbá a ruházati iparok 4, illetve 16, a faipar 7, illetve 13, a vas- és fémipar 5, illetve 13, a gépgyártási stb. ipar 4, illetve 13, végül a sokszorosítóipar 3, illetve 12%-kal.

A textiliparban a gyárak túlnyomó nagy része egészen új alapítás lévén, az idegen honos előmunkások magas arányszáma tökéletesen érthető. Egyébiránt a késmárki és legújabbban a nagy-disznódi szakiskolák kellő számú magyar előmunkást igyekeznek kiképezni, akik tudásuk tökéletesbítése végett ösztöndíjjal rendszerint még külföldi iskolákba, illetve gyakorlatra szoktak kiküldetni. Különösen a magyar vidéken lévő, u. m. a győri, szombathelyi, pápai, kispesti, újpesti, pusztaszentlőrinczi, erzsébetfalvai stb. textilgyárak magyar munkásaik tanulékonyságával, ügyességével teljesen megvannak elégedve. A papiros- és papírárúgyártásban számos olyan eljárás van, amelyet hazai munkásaink még nem ismernek. A bőrgyárakban is azért van oly sok idegen előmunkásra szükség, mert hazai munkásaink az új cserzési eljárásokat nem ismerik, azonkívül pedig, mivel a bőrdíszműgyárak egészen új létesítmények. A kő-, föld-, agyag- és üvegyipari csoportban a cement és cementárú gyárakban az olasz, az üvegyárakban a cseh munkásokra – kik e szakmákban világszerte a legjobbakkal vannak elismerve – valóban szintén szükség van. De semmiesetre sem oly mértékben, mint ahogy azt egy Zemplén vármegyei üvegyárban találtuk, ahol a 21 főből álló egész munkáslétszám egytől-egyig osztrák honoságú volt. Az idegen honosok nagyjából azonban a mész-, magnezit- és kőbányákban dolgozott, ahol a robbantást és kőfejtést többnyire olaszok végzik. Állítólag a robbantást a hazai munkások nem értik, a kőfejtést pedig, mivel nagyon megerőltető, nem vállalják. Nevezetesen, hogy a horvátok, mint e szakmában speciális munkások az egész országban találhatóak. Hasonlóképpen a téglagyárakban mindenfelé sok lengyel munkás található. Egy budapesti téglagyárban 23, egy másikban 30, egy harmadikban 34, egy negyedikben 40, egy ötödikben 195, egy hatodikban meg éppen 243 lengyel munkás volt. Amióta azonban nálunk az építőipar pang, ellenben Németországban virágzik, a lengyel és morva téglavető be-
vándorlása tőlünk odaterelődött. Újabbban az építkezések terén ismét némi élénkség lévén észlelhető, a téglagyárak általában nehezebben kaptak munkásokat és egyidőben a tiszamenti régi kubikusokat keresték. De azok annyit kértek, hogy a munkaadók inkább olasz munkásokat hoztattak. Úgy a kő-

bányákban, mint a téglagyárakban egyébiránt az idegeneket azért is kedvelik jobban, mint a hazai munkásokat, mert azok szakmájában dolgoznak és így igen szorgalmasak. Az élelmezési és élvezeti iparcikkeket gyártó iparcsoportha tartozó malmokban és czukorgyárakban sok a cseh, a sörkeményítő-, szesz- és élesztőgyárakban általában az osztrák és német művezető. A malmok és czukorgyárak ugyan magyar munkásaikat a csehekkel, kik e szakmában a legjobbaknak vannak elismerve, teljesen egyenrangúaknak vallják, azonban ezen iparokban a hazai szakiskolák hiánya igen érezhető. Úgy a budapesti, mint a vidéki sör- és szeszgyárakban igen sok a lengyel munkás is. A szalámigyárakban pedig mindenütt nagy számmal foglalkoztatnak olasz munkásokat. Egy győri szalámigyárban pl. 58 munkás közül 24, egy szegediben 51 közül 24, egy budapestiben 38 közül 14, egy másik fővárosiban 316 közül 49 (és 12 osztrák), egy debreczeniben 53 közül 23 volt olasz. Állítólag ezek a szakmát jobban értik. Ezzel szemben azonban egyik legnagyobb gyárosra hivatkozhatom, aki megvallotta, hogy az olasz munkásoknak e szakmában való alkalmazása merőben csak régi megrögzött szokás. A ruházati iparban az idegen előmunkásoknak arányszáma nagy csupán, abszolút számuk egészen csekély. Főként a cipőgyárakban vannak alkalmazva, melyek ugyanis egészen újonnan létesültek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nagyobb szabók, különösen pedig a női szabók csaknem kivétel nélkül 1-2 bécsi szabászt tartanak. A női szabók panaszzolják, hogy a népességnek csak legalsó rétegéből való nők' keresik e foglalkozást, akik kellő értelmiséggel és ízléssel nem bírván, legföljebb csak varrónőknek valók. Díszítőnőt, szabásznőt ezekből nevelni nem lehet. Jó keztyű-szabászt is külföldről kell hozatni.

A faiparban nagy számban alkalmazott idegenek zömét a felvidéki fűrésztelepek és hajlított bútorgyárak munkásai adják. Azonban Háromszék, Csik, Kis-Küküllő és Hunyadvármegyéék fűrésztelepein is sok osztrák (lengyel és krajnai) munkás dolgozik. Ezekre az üzem állandóságának biztosítása végett van szükség, amennyiben nyáron is megmaradnak és legföljebb karácsonykor mennek 2-3 hétre haza, mikor az üzem amúgy is szünetel. Különben az erdei famunkákhoz elé horvát és olasz munkásokat hozatnak.

A vas- és fémipari, továbbá gépgyártási iparokban az idegenek arányszáma elég kedvező. Leginkább a vas- és aczélöntődékben, szerszám-, vasedény-, író toll-, töltény-, bádoga-áru-, csillár-, továbbá a gép-, fegyver-, waggon-, varrógép- és kerékpár-, műszer-, elektrotechnikai cikkek készítő-gyárakban, továbbá a villamos áramfejlesztő telepeken találhatók. Vas- és fémipari szakiskoláink jelességét dicséri, hogy ezen iparokban a hazai munkások mint előmunkások is teljesen beválnak. Új iparcikkek, mint pl. kasza, sarló, szerszám, mérleg, patkószeg, író toll, töltény, orgona, stb. készítésénél is a külföldi előmunkásokat hamarosan nélkülözhetővé tették.

Végül a sokszorosító iparban az idegen előmunkások arányszáma ugyan a legalacsonyabb, mégis ezen iparnak az ország nyelvéhez való viszonyánál fogva eléggé szembetűnő. Valóban Fiúméban az olasz, egyebütt a német nyelv ismerete miatt van az idegenekre szükség, annál inkább, mert a magyarosodás annyira haladt, hogy régi német nyomdászcsaládok sarjai sem bírják már e nyelvet. Másfelől azonban a sokszorosító iparban sok új eljárás, gépészeti és technológiai eljárás merült fel. Hazai szakiskola hiánya nagyon érezhető és ennél fogva ez az ipar csak a külföldi munkások segítségével bír a kor színvonalán maradni.

A bányá- és kohóvállalatokban az idegen honos altisztek, művezetők és előmunkások az összeseknek hozzávetőlegesen mintegy 8.10%-át, a bányamunkások 8%-át, a bányákban dolgozó ipari munkások 4%-át, a napszámosok 3%-át, valamennyi idegen honos együtt az összes alkalmazottak 7%-át teheti. Tehát a hazai munkások arányszáma jóval kedvezőbb, mint az iparban, ami az ipari munkások sokkal nagyobb képzettséget igénylő sajátosságánál fogva természetes is. Egyedül a kőszénbányászatban romlik az arány, ami ismét a bányászat ezen ágában uralkodó kedvezőtlen munkásviszonyokat, azaz a termelés roppant növekedése folytán előállott és itthon nem fedezhető munkáshiányt tükrözteti vissza. Ugyanis a kőszénbányászatban az idegen honos altisztek és művezetők arányszáma bizonyára eléri a 20%-ot, a munkásoké a 12%-ot, a bányákban foglalkoztatott ipari munkásoké a 8%-ot és a napszámosoké a 3%-ot, úgy hogy valamennyi idegen honos együtt az összes alkalmazottak 11%-át tette.

Daczára azonban, hogy e számadatokból a gyár-
iparban, továbbá a bányá és kohóvállalatokban foglalkoz-
tatott idegen honos munkások túlnyomóan tanító szerepe
megállapítható, e vállalatok földrajzi elhelyezkedését sem
szabad figyelmen kívül hagyni.

Ugyanis pl. minthogy sok téglagyár, azután a kőbányák
és fűrésztelepek nagy része, a mezőgazdasági szeszgyárak
legnagyobb része, több papírgyár és bőrgyár a Felvidéken,
hasonlóképpen számos kőolaj finomító a galicziai határon van,
továbbá egy nagy cacao- és csokoládégyár, egy rizshántoló-
és keményítő-, azután egy nagy papír-gyár Fiúméban, egy
nagy conservgyár Mosonban, a legnagyobb kefégyár Pozsony-
ban, több kőolaj finomító, műtrágya-, papirosárú-, szesz-, sör-,
tégla- stb. gyár Budapesten van, tisztára ezen körülmény is,
az idegen honos alkalmazottak arányszámait a szóbanforgó
iparágakban lényegesért befolyásolja.

Az ipar körében alkalmazott idegen honos segédszemély-
zet (kereső és eltartott) 1900-ban országrészenként a túloldali
táblázat után oszlott meg.

Azt látjuk tehát, hogy az idegen honos munkások tekin-
tetében első helyen a Duna-Tisza köze áll, amennyiben ezen
országrészben számuk 23.213 volt. Ezen számból azonban
egyedül Budapestre 19.254 és Pest-Pilis-Solt-Kiskún vár-
megyéire 3.382 jutott. Ezután a Felvidék következik, ameny-
nyiben a Duna-balparti országrészben 11.035, a Tisza-jobb-
parti országrészben pedig 6.922 idegen munkás volt. A dunán-
túli országrészre már csak 5.186, azonban Fiúméra 4.877,
végül a Királyhágón túlra 3.131, a Tisza-Maros szögére
2.133 és a Tisza jobbpartjára csak 1.328 idegen honos
munkás jutott.

Az összes munkások létszámához viszonyítva tehát
mindenesetre Fiume áll legelői, sőt az összes többi orszá-
részek fölött messze kimagaslik. Ott ugyanis az idegen
honosok az összes munkásoknak mintegy 55-607»át tették.
Ennek oka az, hogy Fiume az osztrák határtól alig néhány
lépésnyire fekszik és így az ottani vállalatok előbb kapnak
az osztrák tartományokból, vagy akár Olaszországból mun-
kásokat, mint az anyaországból, melylyel megfelelő érintke-
zésök nincsen. Fiume után közvetlenül Budapest következik,

Ország rész	Osztrák		Német		Olasz		Egyéb		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	I. Duna balpartja	6.194	4.196	178	123	200	04	48	32	6.620
II. Duna jobbpartja	2.905	1.876	127	69	115	33	48	13	3.195	1.991
III. Duna-Tisza köze*)	13.288	7.629	628	431	424	161	475	177	14.815	8.398
IV. Tisza balpartja	4.287	2.145	110	56	143	54	79	48	4.619	2.303
V. Tisza jobbpartja	907	225	11	11	107	27	32	8	1.057	271
VI. Tisza-Maroszsöge	1.174	546	51	21	87	23	166	45	1.498	635
VII. Királyhágón túl	1.648	693	111	71	377	113	86	32	2.222	909
VIII. Fiume	2.023	2.115	9	3	392	295	43	17	2.457	2.420
Magyarország	32.426	19.425	1.225	785	1.845	770	977	372	36.473	21.352
*) Budapest	11.123	6.368	507	361	281	104	362	150	12.273	6.901
Pest-Pilis-Solt-Kiskún vm.	1.877	1.125	89	51	96	48	52	24	3.114	1.248

ahol az ipari munkásoknak mintegy 17%-a idegen honos. Ebből körülbelül 10%-a gyári és 7%-a kisiparra jut. A főváros után nem csak merőben, hanem viszonylag is Turóc, Liptó, Szepes, Sáros, Ung, *Zemplén* és Bereg vármegyékben van a legtöbb idegen honos munkás, majd pedig a nyugoti határszélen: Mosón, Sopron és Pozsony, végül Hunyad vármegyében. Az előbbieken a cseh-morva-lengyel beszivárgás emeli arányszámukat magasra. A nyugoti határszéli vármegyékben pedig azért vannak oly nagy számmal, mert helyben nem igen kapni munkásokat, az ország más vidékeiről valóknak lakásokat kellene építeni, míg a határon túli szomszédos osztrák községekből az emberek naponta átjárnak és este otthonukba visszatérnek. Hunyad vármegyében ellenben a fűrésztelepek osztrák és olasz, továbbá a bányavállalatok telepített idegen munkásai adják a jóval az országos \ átlag fölött álló arányszámot. '

Aminthogy azonban az ipar a városi góczpontokban tömörült, akként az idegen munkások arányszáma tekintetében a törvényhatóságokon belül és egyébként is egyes városok igen kimagaslanak.

így Fiúmén és Budapesten kívül igen sok az idegen honos munkás Sopronban, Pozsonyban, Kassán, Temesvárt, Nagy-Váradon és Újvidéken.

A mi idegen honos ipari munkásainkat tehát két nagy, egymástól lényegesen különböző csoportra lehet osztani. Az egyikbe tartoznak a nyugatról jött, tanult szakmunkások, akiknek nálunk túlnyomólag tanítószerepök van. Nagyobb részök a korábbi évtizedekben jött be az országba. Sokan közülök már 25-30 éve vannak itt, megtanultak magyarul, itt nőüllek, gyermekeik már csak magyarul tudnak, mégis az egész család idegen honos, mert a családfő az eljárás költséges volta miatt a magyar honosságot nem szerezte meg. Ezekre zsenge iparunknak mindenestre szüksége van. Újabban azonban, ha el is jönnek, nem szívesen maradnak nálunk, azaz nem igen telepednek meg. Ennek oka a mi drága megélhetési viszonyainkban rejlik. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács a munkátalanok segítése ügyében a fővároshoz benyújtott egyik beadványában azt mondja: »Az a magyar munkás, aki ha csak rövid ideig dolgozott valamely külföldi városban

és visszatér Budapestre, lehetetlen, hogy el ne keseredjék, ha látja, hogy e földművelő államban drágábban fizeti a kenyeret, burgonyát, húst és egyéb élelmi szereket, drágábban lakik, mint akár az osztrák fővárosban. Szívesen szökik a kültekre, de amennyit megtakarít ott a házbéren, azt elszedik tőle a villamos társaságok. Sehol a világon nem oly rossz és drága a közlekedés, mint Budapesten.« A tanult külföldi munkások azonban mind megtakarításra dolgoznak, amit ily körülmények között nálunk – az otthoninál gyakran nagyobb keresetök daczára – elérni nem bírnak.

Másfelől azonban állhatatlanságuknak az is az oka, hogy a munkásoknak manapság már nem kicsinyelhető szellemi igényeik nálunk egyáltalában nem nyernek kielégítést. Különösen vidéki városaink az alsóbb osztályok szellemi táplálékáról, a népies cultura műveléséről egyáltalában nem gondoskodnak. Főként azonban a nyelvünket sem értő idegen munkásoknak hasonlíthatatlanul kevesebb szórakozást nyújtanak, mint az ugyanakkora, vagy akár kisebb hazájokbéli városok.

A betelepülők második csoportját a Galicziából, Bukovinából, továbbá a Balkánról beözönlő tanulatlan munkások képezik. Ezekre ipari haladásunk szempontjából szükség egyáltalában nincsen. Különösen a Felvidéket és az ország észak-keleti részeit teljesen előzőnlő lengyel munkások nagy tömegeit kell aggodalmasnak tartanom. Ezek életszínvonala ugyanis még a hazai tót és rutén népénél is alacsonyabb lévén, munkarejüket olcsóbban kínálják és emezek szájából a falatot kivesszik. Az ekként kiszorított tót és rutén munkások azután lehúzódnak az ország belsejébe és szín-magyar városokban gombamódra szaporodnak. Sőt maguk a lengyelek is, kik itt magasabb culturát, jobb megélhetést találván – ellentétben a nyugatról bevándoroltakkal – szívesen megtelepednek, a felvidéki vármegyéket immár csak átmeneti állomásnak tekintik, hogy még jobb keresetekért az ország belsejébe ereszkedjenek. Egyelőre mindezek a tótok, rutének és lengyelek leginkább csak a teherhordási és durva napszámosmunkát végzik, azonban így is – az élet színvonalat, de egyúttal physikai és morális tulajdonságait tekintve sokkal magasabb rendű – a magyar munkás béreit lenyomó tartaléksereget szaporítják. Másfelől azonban a kiszorított tótok és rutének ezrével men-

nek le mezőgazdasági munkára az Alföldre és Dunántúlra. És pedig nem csak a fenyegető sztrájk elhárítására és államilag szervezett munkástartalékba, hanem magánosokhoz is, akiknél immár rendszerré vált, hogy évről-évre csakis felvidéki nemzetiségi munkásokat szegődtenek, egyszerűen azért, mert olcsóbbak.

Általános uralkodó felfogás, hogy a nemzetiségek széles rétegeit sem az iskolai törvényeknek, sem a közigazgatásnak egyedül magyarokká átalakítani nem sikerül. A városi élet és főként a gyáripár, a munkások tömörülése az az eszköz, mely a nemzeti egybeolvadás munkáját gyorsítani képes. Ezt az eszmemenetet fejtegeti a »Közgazdasági Szemle« f. évi januári füzetében KOVÁCS ALAJOS »A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra« című szép tanulmányában. Hatvan feltűnő gyorsasággal fejlődött község adatait mutatja be, melyekben a bánya- és nagyipari vállalatok fejlődése folytán 1890-től 1900-ig a népesség 55%-kál, a magyarság ugyanezen községekben 8.4%-kal, a nem magyar ajkú népesség ellenben csak 33.2%-kal növekedett. Reámutatott továbbá arra, hogy a Hunyad és Komárom vármegyei bányavidékeken, a Felvidéken Zsolnán, Ruttkán, Kisgaramon, Lopéron, különösen azonban Korompán a magyarságnak mily hatalmas góczpontjai alakultak. Végül arra az eredményre jut, hogy nálunk is a bányászati és nagyipari tömörülés általaiban a többségben lévő és uralkodó fajnak kedvez. Ámde a külföld hasonló példái mellett maga is észreveszi, a brüxduxi cseh nyelvsziget képződését, mely az égervölgyi és elbavidéki németséget kétfelé szeli. Reámutat a rajna-westfáliai óriási mérvű lengyel településre, mely 100.000 főt meghalad, külön városrészeket alkot, számos egyesületet tart fenn stb., bár azt hiszi, hogy a németség óriási ereje, evvel szemben a lengyelség gyöngesége és culturalis elmaradottsága folytán utóbbiak fajukra nézve előbb-utóbb mégis csak el fognak veszni.

Teljesen egyetértek KOVÁCS ÁLMOS-nak az 1880-1900. évek adataiból levont fenti következtetéseivel és elismerem, hogy a magyarosodás említett rendkívül örvendetes példái tényleg a bányászat és ipar fejlődésének köszönhetőek. Sőt a magyarság száma nemcsak egyes vidékekre való beván-

dorlása folytán, hanem különösen a városokban éppen fordítva, az oda bevándorolt nemzetiségi elemeknek a magyarságba való beolvadása által nőtt. Ez a jelenség azonban csakis úgy érthető, hogy a bevándorolt nemzetiségek száma a magyarokéhoz viszonyítva mégis csali elenyésző volt.

Újabban azonban azzal a jelenséggel találkozunk, hogy az ipar nagyobb mérvű fejlődése folytán számos vidék vagy város magyar lakossága jelentékenyen szaporodott ugyan, de a nem magyar ajkúak kisebbsége, abszolút számokban mégis ezerekre rúg.*) Nem zárkozhatom el tehát az elől az aggodalom elől, hogy ahol a nemzetiségi munkások nagy tömegei ily zárt sorokban megtelepednek, ezek több-kevesebb magyar szót ezután is meg fognak ugyan tanulni, de nemzetiségükből épp oly kevéssé fognak kivetkőzni, mint akár a csehek Bécsben, a lengyel zsidók Londonban, az olaszok New-Yorkban, vagy mint általában a kivándorlók Amerikában.

Jól tudom, hogy sem az ipari, sem a mezőgazdasági termelés nem érzelmi, se nem nemzetiségi kérdés, hanem a czeruza és rideg számítás dolga. Mégis ezeket a cseh, morva, lengyel és rutén bevándorlókat nem kívánatos elemeknek kell neveznem. Mert habár egyfelől – látszólag – a munkáshiány baján segítenek, addig másfelől egyenesen előmozdítják a kivándorlást. Ugyanis mint mikor a mozdony a vasúti kocsihoz ütközik és az a lökést a többi kocsinak sorra tovább adja, e beözönlés a vázolt belső vándorlás folyamatát idézi elő és végeredményben oda vezet, hogy a teljesen igénytelen, rosszul fizetett, másodrangú munkások piszkos versenye a tanultabb magyar munkásokat saját hazájukban a munkanélküliek közé szorítják le és az ősidők óta magyarok lakta

*) Már 1900-ban Budapesten: 24.726 tót, 7.663 lengyel, 5.506 cseh-morva, 1.973 horvát, 1.860 szerb, 1.216 olasz, 1.112 oláh; Pozsonyban: 2.137 horvát, 1.418 cseh-morva, 100 olasz, 73 lengyel; Pécssett: 7.223 német, 210 tót, 644 horvát; Győrben: 925 német, 140 tót, 109 cseh-morvát, 47 lengyel, 52 olasz; Kolozsvárott: 105 cseh-morva; 116 lengyel, 68 tót; Sopronban: 134 tót, 702 horvát; Nagy-Váradon: 1.127 német, 157 tót, 208 lengyel, 68 cseh-morva; Debreczenben: 674 német, 73 tót, 21 lengyel, 43 cseh-morva, 62 olasz; Aradon: 136 tót, 80 lengyel, 141 cseh-morva; Temesvárott: 233 tót, 104 horvát, 404 cseh-morva, 80 lengyel; Komáromban: 561 német és 133 tót találtatott.

földről a magyar parasztot kitűrják. Úgy az ipari munkásokat tehát, mint a parasztokat kivándorolni kényszerítik.

Az 1909. évi népszámlálás alkalmával a nagyipari munkásoknak még csak 49.4%-a, a kisipariaknak pedig 60.5%-a volt magyar és 65.5%-a, illetve 78.3%-a tudott magyarul. Attól tartok, hogy e bevándorlás, belső vándorlás és kivándorlás folytán a magyarság arányszáma – ha talán éppen nem is csökkent – de semmi esetre sem mutatja a kívánatos változást. Már pedig ennek az a következménye, hogy ott, ahol a nemzetiségi munkások nagy tömbjei képződtek, a magyarság beolvasztó ereje viszonylagosan csökkent.

E munkások beözönlésének tehát culturellenes és nemzetpusztító hatása van, mert amíg az olcsó munkaerő piszkos versenyére alapított és e révén tengődő néhány száz iparvállalatot tart fenn, addig másfelől a munkásképzésért, az iparfejlesztésért és a parasztmentésért hozott áldozatokat rontja le és legnagyobb akadálya a magyarosodásnak.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Egyetemes Társadalomtörténet.

Az elhunyt félhold.

{Alexander Ular és Enrico Insabato könyve a Törökbirodalomról.}

Vannak különös véletlenek. Ugyanezekben a napokban, a melyekben Konstantinápoly-utczáin fanatizált katonai bandák tisztjeiket gyilkolták és a seriatust követelték, a Majna melletti Frankfurtban egy könyv jelent meg, amely ezen mozgalomnak, hogy úgy mondjuk, elméleti és erkölcsi alapjait adja meg. A könyv szerzői, ULAR és INSABATO urak, nagy adatbőséggel és az eddig ismeretlen részletek sokaságával bizonyítják, hogy Törökország egyedüli boldogulása nem az új-török reformeszmékben, hanem a mohammedan tradíciók fentartásában van. Dicsőítik Abdul Aziz emlékét, ellenszenves és kellemetlen képet rajzolnak az állítólag szabadelvű Murádról és a megértés és megbocsátás gyengéd szavait találják meg Abdul Hamid számára.

Vannak különös véletlenek. Az április 13-iki államcsíny a katonai terrorizmussal akart véget vetni az új-török reformmozgalomnak. Ma már egészen kétségtelen, hogy a parlament elé vonuló, gyilkoló és lövöldöző katonák a Yildiz-kioszktól kapták meg a zsebükben talált ezüstpénzeket. Az is kétségtelen, hogy a mohammedan bizottság, amely a seriatust jelszavát az alkotmányossal szembe állította, Abdul Hamid egyenes befolyása alatt működött. Néhány napig úgy látszott, hogy ez az új jelszó győzelmes lesz, hogy e nagy tömegek és a katonaság gyűléseinek egész erejével üldözni fogja a reformmozgalmak vezetőit. Ezekben a napokban, mintegy végszóra, megjelent ULAR és INSABATO urak könyve is és adatainak gazdagságát szintén ezen irány szolgálatába bocsátotta.

Mondottuk már, hogy a könyv új és ismeretlen adatokban föltöbb gazdag. Nagy baja azonban az, hogy ezen adatok

megbízhatósága nincsen egészen kétségen felül. A szerzők ugyanis következetesen elfelejtették annak a megemlítését, hogy e titkos diplomai okmányok miképpen kerültek kezükbe, hol található és mi igazolja hitelességüket. A seriatus apológiáját például Abdul Aziz végrendeletében adják meg. Ez a nagyfontosságú okirat igen szép, majdnem túlságosan szép retorikával mondja el ugyanazt, amit ULAR és INSABATO a seriatusról, vagyis egyházi jogról már előbb elmondottak és amit az államcsíny napjaiban a Yildiz zsoldjában álló sztambuli lapok is ismételték. Az ilyen rendkívüli összetalálkozásokat Nyugat-Európában ministeriumi sajtóirodák befolyására szokták visszavezetni, de mivel ez az intézmény Keleten még nem működik hivatalosan, fel akarjuk tenni, hogy a sztambuli francia lapok írói szintén ismerik Abdul Aziz végrendeletét. Kár, hogy ezen nagyjelentőségű iratról az új könyv szerzői maguk sem nyilatkoznak egészen világosan. Azt teljesen elismerik, hogy magát az okiratot, illetve eredeti szövegét ők sem látták, sőt azt sem tudják, hogy ez az eredeti szöveg létezik-e egyáltalában, és ha igen, hol található. Ellenben Kairóban egy mohamedan-rend birtokában megtalálták a végrendeletnek arab fordítását és ezt idézik. Nem akarjuk a szerzők philologiai ismereteit kétségbe vonni és így nem vetjük fel arab tudásuk kérdését. De fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon érdemel-e bármilyen komoly megítélést egy ilyen munka, amely ennyire kényes kérdésben egy ismeretlen és feltalálhatatlan eredetinek arab fordítására hivatkozik.

Abdul Aziz végrendelete azonban nem az egyedüli meglepetés, amely a könyv olvasóira várakozik. A szerzők láthatólag igen befolyásos emberek lehetnek, mert Európa minden fővárosában a titkos diplomai levéltárak megnyíltak előttük és ők kedvük szerint válogathatták ki az értékes anyagot. Másképpen nem érthető meg a diplomai levelezésnek ezen nagyszabású és szószerinti idézését, amelylyel szerzőink minden állításukat támogatják. Nemcsak a török külügyminister és nagyköveteinek bizalmas levelei látnak ezúttal napvilágot, Ignatiev orosz nagykövet legféltettebb titkai is igen közvetlen és szemléltető módon jelennek meg előttünk, és angol consulok, görög bandavezérek és orosz emissariusok jelentései sűrű egymásutánban töltik meg a könyv oldalait. Kár, hogy mindezen nagyértékű okmányok megbízhatóságát csak a szerzők gentleman voltában találjuk meg. Más szerencsés halandók, kik e nevezetes iratokat kezükben tartják és közölni akarják, megkísérelték volna, hogy talán fényképmásolatok által adják meg az eredetiség bizonyítékát. De sem fényképmásolatok, sem az okiratok hivatalos száma vagy hollétük pontos meghatározása nem látszottak ULAR és INSABATO előtt szükségnek. És így emberi scepticismussal lapozzuk végig ezt

a nagy anyagot, amelynek ellenőrizhetetlenségét semmiféle pozitív támpont nem ellensúlyozza.

Vajjon mit akartak ULAR és INSABATO ezzel a könyvvel? Az kétségtelen, hogy az új-törökök ellen foglalnak állást és az ottoman birodalom fennállását az ó-török hagyományok korszerű továbbfejlesztésében látják. Mivel pedig ezek a hagyományok, mivel az egész török szellem elválaszthatatlanul a Koránnal és a Korán alapján kifejlődött egyházi joggal, az annyiszor említett seriatussal van összekapcsolva, a seriatusban találják meg a török állam továbbfejlődésének egyedüli lehetőségét. Ez az okoskodás körülbelül így formulázható: a török nemzet bizonyos nemzeti sajátosságokkal rendelkezik és ezen sajátosságokkal csak a Korán számol. Ha elhagyjuk talaját, ha elfogadjuk az új és modern eszméket, nemcsak az irott betűkkel, hanem a nemzet eleven szervezetével is összeütközésbe kerülünk és nem feltámadást, hanem gyors pusztulást idézünk elő. A török nemzet gazdasági és culturalis szervezete ma talán alacsony, de csak ez az alacsony színvonal biztosítja életét. Ha mesterségesen emelni akarják, elpusztítják magát a szervezetet is.

Akik így gondolkoznak, teljesen félreismerik a Törökbirodalom tényleges helyzetét. Mert ez a birodalom nem a törökök nemzeti állama, hanem különböző nemzetek, (– nem nemzetiségek, hanem nemzetek –) conglomeratuma, amelyben a török nemzet a külső, katonai hatalommal mostanáig fenn tudta ugyan tartani hegemoniáját, de éppen az utolsó évtizedek fejlődése ezt a hegemoniát mindjobban veszélyeztette. Hogy mennyire nem beszélhetünk török nemzeti államról, azt legjobban az új parlament összetétele mutatja. Ezt a parlamentet egy török kormány választási törvénye hozta össze és ezen választásnál az új-török bizottság hatalma és befolyása majdnem korlátlanul érvényesült. Ám a parlament 270 tagja között mégis 70 arab, 27 albán, 23 görög, 12 örmény, 4 zsidó, 2 bolgár, 2 szerb és 1 oláh van, a nemzeti képviselők tehát összesen 141-en vannak, ami máris az abszolút többség. A következő választásnál a fokozódó nemzeti szervezkedés és a választókerületek helyesebb beosztása pedig ezt az arányt minden valószínűség szerint még erősebben a nem török nemzetek irányában fogja eltolni.

Nagy tévedés volna azonban, ha az ottoman birodalom nemzeteit a mi nemzetiségeink mértékével vagy szempontjai szerint akarnók megítélni. Nálunk egy ezeréves nemzeti államban egyes nemzetiségi csoportok gazdasági és culturalis szervezkedése legfőljebb száz-százötven évvel ezelőtt kezdődött meg és ez a szervezkedés nagyrészt még most is igen kezdetleges állapotban van. Az oláh, a tót, a szerb paraszt alig száz éve, hogy nemzeti létéről hall valamit. Az ottoman biro-

dalom nemzetei ellenben nagyszerű és dicsőséges hagyományokra tekinthetnek vissza. Az arabok Bagdad és Basszora culturájára, a kalifák dicsőségére és az arab világhatalomra emlékeznek vissza. A görögök az Akropolis romjai felé tekintenek. Az albánok Castriota György ivadékainak vallják magukat és a bolgárok a Balkán régi csárjainak örökét követelik. Az örmény iskolákban Tesidates birodalmáról tanítanak és a szerb gyermekek meggyászojják a Rigómező gyászos emlékét. Mindezek a nemzetek nagyok és hatalmasak voltak már abban az időben, amikor Estogrul törzsei még félvad harcosok létét folytatták a pusztákban. Katonai erő és harcias erények megteremtették a török birodalmat és megszüntették e nemzetek önálló létezését. Ám ha el is vették önállóságukat, nemzeti létük azért nem enyészett el. Minél jobban hanyatlik a török katonai dicsőség, minél jobban enged a nyers erő nyomása, annál fokozottabb mértékben kezdődik meg a lenyűgözött nemzetek reactioja. Ez a reactio először Magyarországot, azután az északi Balkán államokat szakította el a Törökbirodalomtól és kétségtelen, hogyha a régi rend tovább is fennmarad, az elszakadás folyamata a jövőben csak nyerni fog erejében.

A török nemzeti hagyományok a nyers erőre a katonai uralomra voltak felépítve. Ám a fejlődés ma már nem tűri meg ezen eszközök állandóságát. A Törökbirodalom alapjait át kell alakítani, különben a birodalom nem maradhat meg. És ezért az új-törökök reformmunkája nem a török nemzeti hagyományok ellen irányul, hanem ellenkezőleg, új alapot akar adni e hagyományok továbbfejlődhetesének. És ezért nekik van igazuk, azok pedig, akik akár lenn Konstantinápolyban, akár a Nyugaton a seriatusra hivatkoznak és a török nemzet létét féltik ezen munkától, vagy tudatlanok, vagy rosszhiszeműek.

Farkas Pál.

Közművelődés, nevelésügy.

Régi gyermekek.

(A gyermekek sociológiájához.)

Napjainkban az olyannyira divatos »mai gyermekek« kifejezés akkora közhelylyé szélesedett ki, hogy ennek minél gyakoribb emlegetése közben szinte el is felejtkezünk a »régik« gyermekekről. Az idealismusnak vajmi kevésbé kedvező korunkban csak hébe-hóba jut eszünkbe az az »egyszerű gyerek«, kinek szemében – valljuk meg – még napfényesebb

volt a világ, pompázó színekben bővelkedőbb a természet s akiről a jó WORDSWORTH még nyugodtan és több joggal mondhatta el: »Mit tudjon az még a világról?« . . . Hízelegni vélünk magunknak azzal a sűrűen hangoztatott észrevétellel, hogy manapság tulajdonképpen – nincsenek is gyermekek. . .

Lám, az a komoly és helyes irányban gondolkozó angol asszony: Elizabeth GODFREY – ki hazájának és a művelt világnak mostanság nem közönséges szolgálatot tett akkor, midőn az ő »English Children in the Olden Time« cz. könyvét közre bocsátotta –, világért sem hódol meg a »mai gyermekek« banális definiíciója előtt. A mi sajátos korunkban is vannak gyermekek, csak úgy, mint a régi jó időkben; csak mi vagyunk mások, a szülők, s az változott át gyökeresen, amiben gyermekeinkkel élünk: a társadalom, no meg a nevelési rendszer.

Igen, a nevelési rendszer... íme, néhai való TACITUS apánk még arra oktat bennünket, hogy a germán ősök – a maguk sajátos életviszonyainak megfelelően – mindenképpen azon mesterkedének, hogy a zsenge gyermeki lélekben már jólevele felébresszék és állandóan ébren tartsák a harcziás indulatokat. E céljuk szolgálatára rendezték be hát a minden-napi életüket is. Kemény csatáik színhelyei mellett ' táboroztak családjuk apraja-nagyjával, s ha gyermekeik enni kértek: kardjok hegyéről nyújtották feléjük az első darab kenyeret.

Elizabeth GODFREY nem mulasztja el felhívni a figyelmünket arra az egyébként eléggé ismeretes dologra, hogy azokat a mostanság oly fölényesen lemosolygott »régi gyermekeket« még minden áldott nap jéghideg vízben fűrésztöttek s napközben sem látták el valami bőséges ruházattal, csak azért, hogy szervezetüket mindennemű testi bajokkal szemben annál ellenállóbbá tegyék. De aztán erősek is voltak ám, mint a vasgyűrű. Elpusztíthatatlan idegzetűekké tette őket az állandó szabad ég alatti tartózkodás. Elvégre az is igaz, hogy a szellemi kiképzés mai értelemben veendő ezerféle bajagondja nem sanyargatta sem jó magukat, sem hozzátartozóikat. Futás, úszás, lovaglás, páros viaskodás: ez volt a régi kor gyermekeinek életcélja, vágyai netovábbja. És ezekben a törekvésekben csúcsonodott ki az egész hajdani nevelési rendszer.

II. Richárd angol király korában (1377-1399), mikoron több, rendbeli súlyos belső viszálykodások, no meg az államfő nagyfokú gyengesége miatt különben sem lehettek valami virágzóak Angolország belső állapotai, a földtulajdonos apák részéről sűrű és hangos volt a panaszolkodás. Sőt attól lehetett tartani, hogy egy szép napon kitör a – földesurak ribil-liója. Talán a nyomasztó adók miatt vagy czélszerű gazdasági törvények sürgetése okából? Korántsem; az fájt legfőképpen a földet művelő akkori angolok felháborodott szívének, hogy

bizonyos életrevaló törvények a gyermekeiket iskolába-járásra kényszerítik. Mődjukban volt tapasztalni ugyanis, hogy az ilyen, iskolába járó gyermekek nagy százaléka előbb-utóbb bőségesen vesztett az addigi nyersebb, földművelő élet iránti fogékonyságából és szívesebben hajlott az ismeretek különböző kútforrásai felé. Az apák és mamák tehát könnyes szemekkel tekintettek »tévútra került« gyermekeikre, s lábbal tiporva látták a cultura terjedésében a múltak megszentelt hagyományait.

Alapjában mások lévén az életviszonyok: más volt a régi gyermekek játéka és táplálkozása is az »egyszerű dal, egyszerű szív S lélek« eme korában. A gyermekek táplálékánál a tojás, vaj, sajt és a főzelékek voltak a fő tényezők, amiként általában is az egyszerű, de vidám és megelégedett életre törekedtek a practikus ősök. A gyermekek játékszere is a megtestesült egyszerűség, olcsó s a mellett hihetetlenül primitív. De céljuk minden ízében megfelel a kor szellemének. A testi erő és ügyesség minél sikeresebb kifejlesztése a fő, s a kora gyermekkortól kezdve megszokott igénytelen életmód később jelentékenyen hozzájárult a megelégedett és boldog élet biztosításához. A »mai gyermekek« naiv, tapasztalatlan ősei – módjukban állott – minden szabad idejüket a hegyek között vagy az erdőkben, avagy a friss, illatos mezőségen töltötték. Ez volt aztán az igazi boldog gyermekkor.

»Arra a tapasztalatra jutottam – írja E. GODFREY a fentebb említett tanulságos könyvében –, mely tapasztalatban velem együtt kétségtelenül nagyon sokan osztoznak: hogy míg azokban a régi időkben fiuk és leányok valóban sóvárrabban vágyakoztak arra, hogy nagygyá fejlődjenek, vagy idősebbnek tartsák őket, mint amilyenek voltak, – a mai gyermekeknél éppen az ellenkező törekvés talál biztos talajra; nem nagyon akarják elhagyni az iskolát s valósággal remegnek attól, hogy nyakukba vegyék az élet felelősségeit; éppenséggel nem epekednek az után, hogy kivegyék a maguk részét a világban. De soknak még tetszik ez a jelenség, gondolva, hogy ez csakis annak a jele, hogy a gyermekek talán boldogabbak, mint annak előtte. Lehet, hogy ez így is van; a gyermekkor boldogsága kincset ér; ámde, mindenek felett, a gyermekkor nem a vég, ez csak az országút; és az a legjobb gyermek, aki leghamarabb és legteljesebben kész arra, hogy *emberré* legyen.

Az angol asszonynak tagadhatatlanul sok igaza van. Minden ízében megérdemli a beható tanulmányt a »régii gyermekek« világa, éppen a »mai gyermekek« szempontjából. ^Lám, az angolok könyvet írnak róla.

Zsoldos Benő.

Közgazdaság.

Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában.

(A földművelésügyi minister legújabb jelentése.)

Igen szépen és hasznosan ünnepelte meg a földművelésügyi minister újabb kormányzásának harmadik évfordulóját. Terjedelmes kötetet adott ki, melyben részletesen beszámol arról, mily irányban vezette a tárcza működését az utolsó három esztendőben és mily fontosabb intézkedések és alkotások történtek ez idő alatt, valamint arról is, mily terveket készített elő a tárcza a magyar mezőgazdasági viszonyok felvirágoztatása érdekében.

A mondottak után száraz hivatalos jelentést várnánk, mert sajnos, a hivatalos adatgyűjteményeknek és jelentéseknek világszerte ez az alakja, mi azután még a hivatalos körök részére is hozzáférhetlenné teszi azokat, a nagyközönség részére pedig azok forgatása majdnem a lehetőséggel határos, úgy hogy rendesen csak az fanyalodik ily jelentés átdolgozására, kit egy bizonyos kérdésre vonatkozó tanulmányai arra kényszerítenek.

A hivatalos jelentések eme rendes alakjától örvendetes eltérést mutat a földművelésügyi minister most kiadott három éves működési jelentése, mert a száraz statisztikai táblázatok, a rendeletek számainak és hivatalos iratok tartalmának idézése hiányzik belőle, ezzel szemben lépten-nyomon az a törekvés tűnik ki, hogy az anyag olyan csoportosítást és feldolgozást nyerjen, mely az általános érdekű szempontoknak megfelel. A minister a kötet kiadásánál szemmel láthatólag azt a célt tűzte maga elé, hogy széles körben tájékoztat meríthessenek abból a tárcza működését illetőleg.

A kötet előszava liberálisan tárgyilagos hozzászólásra hívja fel az illetékes köröket. Reméljük, azok ennek a felhívásnak minél nagyobb mértékben meg is fognak felelni, mert a tárgyilagos bírálat minden ügynek előnyére van. Részünkről a rendelkezésre bocsátott hely szűke folytán erre ezúttal nem vállalkozunk, bár a könyvnek nem egy fejezete igen közlőrl érinti a homloktérben álló gazdasági és sociális kérdéseket. Csupán a kötet tartalmának rövid ismertetésére kívánunk szorítkozni.

Az egyes termelési ágak fejlesztését, azok termelékenységeinek emelését illetőleg sok érdekes dolgot tudunk meg a

kötetből, melyek bennünket főképp azért érdekelnek, mert mindenben, ami a hazai közgazdaság termelékenységét növeli, a kivándorlás ellensúlyozására alkalmas eszközt és a szociálpolitikai alkotások igazi alapját kell látnunk. A kisemberek boldogulásának csak úgy fontos tényezője a mezőgazdaság termelékenységének az emelkedése, mint annak, hogy a mezőgazdasági munkások helyzetén javíthassanak a gazdák. Ezért szép reményeket fűzhetünk a vetőmagnemesítéshez és az öntözés terjesztése tárgyában megindított actiohoz, melyek a termésátlagok fokozását helyezik kilátásba, a kender- és lentermelés felkarolásához, mely épp úgy, mint a burgonya-termelés különös gondozása, alkalmas arra, hogy hazánk mezőgazdaságát az egyoldalú szemtermeléstől némileg elvonja, az állattenyésztés nagyobb mérvű fejlesztéséhez, mely egyrészt a belterjes művelés meghonosodásának, másrészt pedig annak fontos eszköze, hogy a mezőgazdaság a gaboná-árak ismételt esésével szemben kárpótlást találjon. Azt is megtudjuk a jelentésből, hogy az eddig is szépen gondozott méhészetten és selyemtenyésztésen kívül a földművelésügyi minister egy újabb jövedelmi forrásnak a szegényebb néposztály részére való megnyitását fáradozik amidőn arra törekszik, hogy az eddig inkább csak bevándoroltak részéről folytatott bolgár rendszerű kertészetet a színmagyar lakosság is minél szélesebb körben megkedvelje. A tárcza az ily fajta kertészkedés céljaira egyesülőket különböző kedvezményekben részesíti és vezetőjüket is fizeti, hogy minél nagyobb számban keletkezzenek ily telepek.

A munkásügyről szóló külön fejezetben kiváltképp az a szempont érdekel bennünket, melyből a jelentés az egész socialpolitikát szemléli. Nem sok hivatalos jelentésben találkozzunk ugyanis annak a fejtegetésével, »hogy csakis az olyan társadalmi politika számíthat komoly és állandó sikerekre, mely nem a munkásmozgalmaktól való félelemből, hanem abból az őszinte meggyőződésből indul ki, hogy a munkás, mint a termelés egyik legfontosabb tényezője jogos igénnyel bír arra, hogy a termelési ág, melyet folytat, őt és családját bizonyos jólétben és emberhez méltóan eltartsa és neki mindinkább lehetővé tegye egy meghatározott culturalis színvonal elérését.«
 Jutna bár ez a meggyőződés a földművelésügyi tárcza munkás-Politikájában minél nagyobb mértékben érvényre. A cseléd- és munkáslakás- kérdés megoldása, a Néphivatal felállítása, melynek feladata tanácscsal és útbaigazítással ellátani az ügyeik szorgalmazására a fővárosba feljövő és a főváros háztengerében egyébként tanácstalanul álló földművesnépet, már jelzik az utat ez irányban.

Közlelről érdekel bennünket a birtokpolitikáról szóló fejezet, csak az egyesületünknek e tárgyra vonatkozólag meg-

indított actiója kapcsán. Egyébként is a birtokpolitikai kérdések mindinkább előtérbe nyomulnak. Ezt a földművelésügyi ministerium is teljesen méltányolja. Régen birtokpolitikai tevékenysége főképp a telepítési actióra szorítkozott. Ezzel szemben ujabban az idevágó működését a tárcza tetemesen kiterjesztette. Az új birtokrendezési törvények, melyek már életbeléptek, a földművelésügyi miniszternek a tagosítási és arányosítási eljárásnál jelentékeny hatáskört biztosítanak, mely főképp arra szolgál, hogy a gazdasági szempontok, melyek emez eljárásoknál eddig el voltak hanyagolva, kellőképp érvényre jussanak és így czélszerű gazdálkodásra alkalmas területek keletkeznek emez eljárások eredményeképp. A visszavándorlók földszerzésére is ujabban gondot fordít a minister. Hasonlókép, bár e tekintetben a fennálló törvényes rendelkezések nem engednek látg működési teret, a földművelésügyi tárcza a hasznos és közérdekű parcellázások és ingatlanfeldarabolások előmozdítására is törekszik az által, hogy ily esetekben a terveket ingyen elkészítteti és a szerződések megkötését, valamint a telekkönyvi átírásokat is államköltségen végezteti és nagyobb uradalmak feldarabolásánál az időközi kezelést is közgeivel intézi. így történt ez az Ypsilanti örökösök kevermesi uradalmának és a gróf Festetich Tassiló féle vasvári és ollási birtokok parcellázásánál. Magát a telepítési tevékenységet illetőleg a jelentésből, sajnos arról kell értesülnünk, hogy az az utóbbi években csak szűkebb mederben folyhatott az anyagi eszközök szűk volta folytán. Annál nagyobb távlatot nyit e tekintetben a készen fekvő telepítési törvényjavaslat, melylyel Szemlénkben bővebben óhajtunk külön foglalkozni. Ez a javaslat az ingatlanfeldarabolás és több más birtokpolitikai kérdés megoldását is czélozza.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a jelentésnek a szakoktatásra és a földművelésügyi tárcza keretében működő tudományos intézetekre vonatkozó részeit. Mind általánosabb lesz az a meggyőződés, hogy a szakértelem, a gazdasági virágzás alapfeltétele és hogy a magas fejlettségű mezőgazdasággal bíró nemzetek ezt első sorban a nép nagyfokú szakképzettségének köszönhetik. Az előttünk fekvő¹ jelentésből kitetszőleg nálunk is állandó a törekvés a gazdasági tanintézetek szaporítására. Az utolsó három évek mindegyikében egy-egy új földműves iskolát állított fel a minister és nagyszámú tanfolyamot is tartatott. Ezeket még a katonai szolgálatot teljesítőkre is kiterjesztette, arra törekedvén, hogy ez idő alatt is felelevenítsék és gyarapítsák gazdasági ismereteiket, a foglalkozásuktól távollevő ifjak. Az ismétlő iskoláknak gazdasági népiskolákká való átszervezése a lehető legszélesebb alapra fogja helyezni a gazdasági népoktatást. A nagyobb birtokok kezelésére szükséges szaktudás gyarapítása végett a gazdasági tanintézeteket magasabb színvonalú tantervvel látta el a tárcza.

A jelentésnek a kísérletügyi és tudományos intézetek működését ecsetelő részén bizonyos önkéntelen büszkeség vonul végig, melyet maga a minister ez egytől egyig kiváló szakember kezére bízott intézmények munkáját illetőleg érez. Az a benyomásunk a vonatkozó fejezet olvasásánál, hogy a földművelésügyi minister igen nagy súlyt helyez ezen intézetek működésére és különös szeretettel ápolja azokat. A tudományos munkának a politikai és közigazgatási élet terén éppen nem gyakori megbecsülése és kiemelése annál kellemesebben érint az előttünk lek vő jelentésben, mert egyttal azt is megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági kísérletügy és az őstermeléssel összefüggő egyéb tudományos kutatások terén a vonatkozó intézmények nem egy igen értékes eredményt hoztak felszínre. Hogy az élet ezeknek minél nagyobb hasznát vegye, a minister az ily eredmények népszerűsítéséről is gondoskodik. Sajnos nem egyedül a földművelésügyi minister törekvésétől és fáradozásától, hanem a gazdaközönség fogékonyságától is sok függ e téren.

Sok érdekeset tartalmaz a jelentés a felsoroltakon kívül is. Ismerteti többek között a vízügyi programot, mely a vízi munkálatok sorrendjét több mint egy évtizedre állapítja meg és Összes fő folyóinknak, valamint azok fontosabb mellékfolyóinak hajózhatóvá tételét helyezi kilátásba, bemutatja a vízjogi törvény revíziójának főbb elveit és az utolsó három év vámpolitikájának történetéhez igen érdekes adalékot nyújt kivált a keleti szerződéseket illetőleg. Mi csupán azt kívánjuk itt mint különösen kiemelendő tényt még érinteni, hogy a földművelésügyi tárca módot talált arra is, hogy saját hatáskörében a közegészségügynek igen fontos szolgálatokat tegyen. Egészséges ivóvízről gondoskodik kutak fúrásával, a tápszerrek hamisítatlan és jó minőségét ellenőrzi, mely tekintetben az új húsvizsgálati szabályzat igen nagy jelentőségű és ami alighanem mind ennél fontosabb az emberiség hatalmas ellenségének, a tuberculosisnak leküzdésére igen számbavehető tevékenységet kezdeményezett a tehének tőgygümőkórjának irtásával, mely mint a jelentésből értesülünk, a folyó évben már 33 vármegye és 14 törvényhatósági város területén folyik, a jövő évben pedig előreláthatólag az egész országra ki lesz terjeszthető. Minden lépés, amelyet a tuberculosis visszaszorítására teszünk, nem csak általános emberi szempontból, hanem gazdasági és nemzeti szempontból is rendkívül fontos, mert a nálunk amúgy is nem nagy bőségben levő munkások számát emeli.

A jogtudományok és a társadalom.

Jogbölcsezsét.

(Kökler Josef dr.: Lehrbuch der Rechtsphilosophie. – Dr. Walther Rothschild, Berlin und Leipzig 1909. – 219 1.)

Egy fejlődési irányzat gyanánt odaállított, végső jogcél és e körül csoportosítva, ebből megmagyarázva és igazolva az összes jogintézmények, ebben foglalhatjuk röviden KÖHLER munkájának egész rendszerét össze.

Alapgondolata »az emberiség feladata culturát teremteni, fejleszteni s maradandó culturérteket elérni«. (Ennek bebizonyítására ez a hely, mondja KÖHLER, nem alkalmas, ez az általános világbölcselet feladata). A végső culturcél pedig »mindent tudni, mindent megismerni s ennek segítségével a természet felett uralkodni«. Az emberiség, habár sok logikátlantól (logikátlan minden, ami nem emberi akaratból van vagy történik) megszakítva, állandóan ezen culturcél felé halad.

A jog egy szükségképpen eszköz ennek a célnak előmozdítására, ezért minden jog helyes, mely abban az időben midőn fennállott, ezt a célt előmozdította. Perikies korában szükséges és helyes volt éppen ezen okból a rabszolgaság is. (Alkalmazott rész, magánjog bölcselete).

Az egész rendszer bölcseleti alapját a hegeli ismeretelmélet s fejlődési gondolat képezi.

Mindezt a szerző rövid pontokban, bizonyítás nélkül állítja oda; a munka nagyobbik felét kitevő második, alkalmazott részben pedig ezen szempontok szem előtt tartásával vizsgálja az egyes jogintézményeket.

KÖHLER munkájának sarkalatos hibája a cultura fejlesztésének mint objectiv végső emberi célnak odaállításában rejlik. Kétségtelen ugyan, hogy minden emberi cselekvés valamely, többé-kevésbé közel vagy távol fekvő öntudatos, sőt esetleg öntudatlan cél érdekében történik, mindazonáltal; a célt az ember csak önmaga önmagától állíthatja fel. Az En nem állíthat fel oly célt, melynek szükségességét nem érzi.

Ebből következik, hogy a célkitűzés csak ugyanazon körülmények között, ugyanazon alanyra nézve lehet szükségképpen; ha az azt létrehozó döntő okok bármiképpen megváltoznak, következik, hogy a célkitűzés is elveszti kényszerítő voltát.

Ebből azonban az is következik, hogy valamely célkitűzés soha sem lehet általános, tárgyilagos, hanem csak, mint

esetleg számos megegyező célkitűzés tömegjelensége legfeljebb a felületes szemlélőben keltheti a tárgyilagosság látszatát.

Továbbá nézetem szerint a culturfejlődés céljának csak annyiban tekinthető, amennyiben minden eszköz, mint ilyen egyúttal cél is. Az ember célja lehet boldogság, jólét stb.; de a cultura ennek legfeljebb csak eszköze, lehet, mély az emberre hatva benne érzelmeket válthat ki és ezen érzelmeket értékeli az ember s az értékelés alapján tűzi ki valamelyiket célul.

Habár KÖHLER munkájának alap gondolatát, melyen az egész nyugszik elhibázottnak kell tartanom, mindamelllett nem lehet némely részlettől az értékességet elvitatni. így pl. igen helyesen mutat rá az ideológiai tényezőkre a társadalomra való hatásaira. Úgyszintén az alkalmazott részben igen érdekesek az egyes intézmények keletkezésének a feltárása, melyre KÖHLER hosszas ethnologiai kutatásai révén első sorban hivatott.

Rosnyay Dávid.

Társadalmi bölcsészet.

Egy leíró sociologia terve.

{Somló Felix Dr.: Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. – Dr. Walther Rothschild. Berlin u. Leipzig 1909., 50 l., 2 M.}

Kétségtelen, hogy az emberi társas élet jelenségeinek törvényeit csak kimerítő inductio segítségével lehet megállapítani, de a mai dolgozási mód mellett a legegyszerűbb társadalmi törvény tervszerű s teljesen kimerítő inductiv igazolása a lehetetlenséggel határos. Az egyes tetszés szerint kikapott példákkal való igazolás tudományos értéknélkülisége meg mindjobban kiviláglik.

A szerző szerint a tudományos inductio alphája a sociologia-ban egy minden egyes társadalmat, tehát minden törzset, minden egyes népet, sőt a történelmi népek minden egyes korszakát aként leíró sociologiai kézikönyv, melyben ezeknek valamennyi socialis intézménye, nézete, szokása, a lehető legtökéletesebben, könnyen áttekinthető módon le lenne írva.

Ennek a tervnek gyakorlati megvalósítását úgy képzelem el a szerző, hogy egy központi szerkesztő-bizottság, az összes a szó legtágabb értelmében vett sociológiával foglalkozókat szólítsa fel, hogy állítsák fel kérdéseiket, úgy azonban, hogy

ezek semmit se tartalmazzanak, ami nem meztelen tények megállapítására vonatkozik, úgyszintén az eddigi sociologiai irodalomból is kiszedendők az összes felvetett kérdések.

A feleletet minden elmélettől mentesen kizárólag a megállapítható tényekre szorítkozva a történészek és ethnologusok adnák meg, minden egyes népre, korra nézve egy vagy esetleg több szakember. Természetes, hogy ezt a munkát időnkint ki kellene egészíteni.

Ennyit a munka tartalmáról. Gyakorlati keresztülvitele mindenesetre hosszas időt venne igénybe. De, habár az emberi társadalmak igen nehezen írhatók le, mert még ugyanazon időben, ugyanazon társadalomra nézve sem alkothatunk magunknak tiszta képet, hogy valamely intézmény mennyiben áll fenn, különösen az apróbb, de sokszor igen fontos részleteket illetőleg; s habár valamennyi törzs egyenkint való részletes megvizsgálása a lehetetlenséggel határos, s a kérdéseknek, a minden kérdésben benne rejlő subjectiv elemtől való megtisztítása igen nehéz, mindazonáltal a leíró néprajz eddigi eredményei nézetem szerint megmuttatták, hogy a terv keresztülvitele szükséges és nem lehetetlen. Mindenesetre, egy az előzetes tájékozódás és az adatgyűjtés nehéz meg fáradtságos munkáját megtakarító kézikönyv ilyen utón kapható lesz, melynek segítségével könnyebb lesz a ma ennél a tudomány-nál annyira uralkodó phantasmagoriák ellenőrzése is, de nehezen hiszem, hogy ez arra is alkalmas lenne, hogy teljesen pontosan minden eredeti forrás tanulmány nélkül (ezt ugyan minden esetben a szerző sem kívánja) csupán ezen munka alapján összefüggéseket s törvényeket lehessen megállapítani.

A terv a megfontolásra érdemes, a szerzőt felvetéséért csak köszönet illetheti s kívánatos volna szükséges és lehetséges voltának meg a keresztülvitel módozatainak megbeszélésére valamelyes pályadíj kitűzése, s amennyiben szükségesnek és keresztülvihetőnek találtatnék, jó volna a rendszeres megvalósításhoz mielőbb hozzáfogni.

Rosnyay Dávid.

Társadalmi politika.

Nemzetközi munkásvédelem.

Két kiadvány fekszik előttünk a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1908. évi szeptember hó 28-30-án Luzernban tartott nagygyűléséről: az egyik a Törvényes, Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének az ottan folytatott tárgyalásokról kiadott jelentése, a másik a magyar kormány-
nak a nagygyűlésre kiküldött képviselője, dr. GAAL JENŐ tollából való jelentés, melyet a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete adott ki. (*Verhandlungsbericht der fünften Generalversammlung des Komitees der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiter schütz, abgehalten zu Luzern den 28-30 September 1908. Nebst Jahresberichten der Internationalen Vereinigung und des Internationalen Arbeitsamtes. Herausgegeben vom Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiter schütz. Schriften der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz No 6. – Jena, Gustav Fischer, 1909*) – *Jelentés a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek 1908. évi szeptember 28-30. napjain Luzernban tartott nagygyűléséről. Kossuth Ferencz m. kir. kereskedelemügyi minster úrhoz beterjesztette dr. Gaal Jenő förendiházi tag, műegyetemi nyilvános r. tanár. – A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai 10. Budapest, Kilián Frigyes utóda, 1909.*) A magyar jelentés különösen érdekes reánk nézve azért is, mert szépen megvilágítja az egész nagygyűlés lefolyását és eredményein kívül azt is, hogy mennyiben vettek magyar kiküldötteink az ottani tanácskozásokban részt.

Megtudjuk a jelentésből mindenekelőtt, hogy a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének az 1908. évre eső nagygyűlését voltaképp hazánk fővárosában kellett volna megtartani, minthogy GAAL JENŐ kormányképviselő az egyesület nagygyűlésének megtartása végett 1906-ban a magyar kormány nevében Budapestre hívta meg. Az egyesület a nemzetközi osztályok meghallgatása után mégsem fogadhatta el a meghívást; nem azért, mintha hazánk fővárosát a nagygyűlés megtartására nem tartotta volna alkalmasnak, hanem, amint az az egyesület elnökének a jelentésben idézett szavai-
ból kitűnik, egyszerűen azért, mert a nyugati államokból jövő kiküldötteknek sokkal nagyobb utat kellett volna megtenniök, ha a központi fekvésű S váj ez helyett Budapestre jöttek volna el. Így azután csekély szótöbbséggel a nagygyűlésnek nem a

Svájcban való megtartása mellett határoztak a nemzeti osztályok.

Hazánk a jelentésből kitetszőleg a culturnemzetek eme találkozásában négy kiküldöttel és több az ott tárgyalásra kitűzött témákkal foglalkozó munkálattal vett részt. Bár kiküldötteink számának kicsiny volta folytán nem is jutott a nagygyűlés minden bizottságába emberünk, mégis ügyes időbeosztással a kiküldöttek lehetővé tették, hogy minden osztály tanácskozásaiban résztvegyenek. Legnehezebb volt kétségkívül a magyar kiküldött helyzete az ipari mérgek tárgyalásával foglalkozó bizottságban, minthogy itt számon kérték azokat az okokat, melyek miatt a fehér phosphornak a gyufagyártásban való felhasználását tiltó berni intézménynek aláírása az egyes országokban késik; e tekintetben pedig Magyarország, amely a tilalomtól való eddigi tartózkodását még phosphoriparára való hivatkozással sem mentheti, minthogy ilyen ipar nálunk nincsen, igen kedvezőtlen színben kellett hogy tűnjék fel a külföld előtt, annál is inkább, mert az egyezménytől eddig távol maradt országok közül Anglia kiküldötte a közel jövőre kilátásba helyezhette országában a phosphortilalom kibocsátását és az osztrák kiküldött is jelezhette, hogy kilátás van arra, miszerint Ausztria is rövidesen csatlakozni fog az egyezményhez. Csak Magyarország volt abban a kedvezőtlen helyzetben, hogy hasonló nyilatkozatot nem tehetett.

Ami a nagygyűlés lefolyását illeti, a két jelentésből kitetszőleg a kiküldöttek erősen megszívték az egyesület elnökének szavait, melyekben arra intette őket, hogy ne a határozatoknak minél nagyobb számban való hozatalára, hanem előbb-utóbb megvalósítható kezdeményezések előkészítésére törekedjenek és tartsák szem előtt az egyesület eddigi működését, mely a kívánatosnak tartott reformokra vonatkozó határozatok helyett nemzetközi egyezmények előkészítésére irányult és a közvéleménynek határozatok útján való befolyásolását a különböző congressusoknak engedte át. Nemzetközi egyezmények előkészítésének az idevágó kérdések alapos átdolgozása, minden oldalról való megvilágítása, valamint a kedvező időpont bevárása az alapfeltételei.

Ez az elnöki intelem lengi át tényleg a jegyzőkönyv tanúsága szerint a luzerni tárgyalásokat és ez uralkodik az ottan hozott összeg határozatokban. Ha a tárgyalások folyamán találkozott is egy-egy buzgó hévvel a közvetlen lehetőségek határait túllépő indítvány, a józan megfontolás hívei mindjárt helyes mederbe szorították vissza a tárgyalást. Ebhez képest nem számos egyezmény tervének a megállapítása és meg nem tehető kezdeményező lépések elhatározása lett a luzerni tanácskozás eredménye. Az egyesület vezető férfiai és köztük kívül BERLPESCH báró, volt porosz minister, ismételten azt az állás-

pontot fejezték ki, hogy a következő években újabb nemzetközi munkásvédelmi egyezmények kötésére nincsen kilátás. Hiszen még az eddigi egyezmények sincsenek egészen tető alatt és az egyes országokat a munkásvédelem nemzetközi szabályozásán kívül egyéb gazdasági érdekeket szem előtt tartó nemzetközi egyezmények létesítése is erősen igénybe veszi.

Ennek megfelelően még arra a tárgyra nézve sem határozták el Luzernben a kormányokkal nemzetközi egyezmények létesítése iránt a tárgyalások megkezdését, amely tárgy pedig előzetes adatgyűjtés és az ennek feldolgozására kiküldött külön bizottság munkálatai által már annyira megérett, hogy kedvező viszonyok között ily nemzetközi egyezmény létesítésére lehetne gondolni. Ez a tárgy az ifjúkori munkások éjjeli munkájának a szabályozása, illetőleg eltiltása. Amidőn a luzerni gyűlés megállapította, hogy mily terjedelemben kellene az ifjúkorú munkások éjjeli munkáját tilalmazni és a technika mai állásának megfelelően milyen kivételeket kellene e tilalmakat illetőleg megengedni, akkor e mellett csak arra szorítkozott, hogy a nemzetközi munkásügyi hivatalt megbízza annak az időpontnak a kiválasztásával, amelyet majd alkalmaznak talál arra, hogy az egyes országok kormányainál egy idevágó nemzetközi egyezmény kötését javaslatba hozza. Az anyag feldolgozása a munkásbiztosítás nemzetközi szabályozását illetőleg is már erősen előrehaladt, úgy, hogy a luzerni nagygyűlés már nagyjában körvonalazhatta azokat az elveket, amelyek alapján majd egy idevágó nemzetközi egyezmény előkészítése megindulhat. A luzerni gyűlés tárgysorozatában szereplő egyéb kérdéseket illetőleg a kiküldöttek alapos eszmecserével érték be és azoknak további tanulmányozását, az adatgyűjtés folytatását és a nyert adatoknak a nemzetközi munkásügyi hivatal által való feldolgozását határozták el. Így a közel jövőben igen értékes munkálatoknak a megjelenése várható a munkásvédelmi törvények végrehajtását, a gyermekmunkát, a maximális munkanapot, az otthonmunkát és az ipari mérgeket illetőleg, melyek az összes nemzeti osztályok közreműködése mellett készülvén, a leghitelesebb források alapján oly széles körtekintéssel keletkeznek, aminőre a dolog természete szerint magánosok legnagyobb szorgalom mellett is alig képesek.

A luzerni gyűlésről szóló német jelentésnek nagy érdekességei kölcsönöz annak a vitának a beható közlése, amely a nők éjjeli munkájának eltiltását illetőleg 1906-ban létrejött berni egyezmény körül a svéd parlamentben folyt. A svéd országgyűlés ugyanis az egyezményt illetőleg Svédországnak az ahhoz való hozzájárulását elvetette, főképpen azért, mert a tekintélyesebb nőegyesületek a tilalom ellen nyilatkoztak.

A parlamenti vitákból kitetszőleg a Svédországban felhozott érvek nagyrészt az ottani feminista mozgalomból vannak merítve és főképp azon alapulnak, hogy nem méltányos a nőket valamitől eltiltani, amit a férfiaknak megengedünk. Bár a svéd parlament is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nők akarata ellenére nem volna helyes őket egy munkásvédelmi kedvezményben részesíteni, mégis teljesen helyteleníteniük kell ezt az álláspontot. Kétségtelen ugyanis, hogy az éjjeli munka a nők szervezetére sokkal károsabb hatással van, mint a férfiakéra, már csak természeti hivatásuknál fogva is. Ha a feminizmus ezzel a ténnyel nem törődve, merev elvektől vezetve visszautasítja a nőknek az egész emberiség érdekében szükséges kimelését, akkor ezzel kétségkívül újabb bizonyítékát adja annak, hogy nem helyes nyomon jár akkor, amidőn a nő és férfi teljes egyenlőségéből indul ki. Örömmel kell megállapítanunk, hogy a feminista mozgalom más államokban nem érvényesítette annyira a nők éjjeli munkáját tilalmazó nemzetközi egyezményrel szemben ezt az álláspontját és hogy már a luzerni nagygyűlésig Ausztria, Dánia, Spanyolország, Magyarország, Olaszország és a már említett Svédország kivételével a többi signatarius hatalmak az egyezményt már ratifikálták. Ez óta szerencsére már Magyarország is az egyezményt elfogadó országok sorába lépett és az egyezményt az 1908. évi Lili. t.-cikkben az ország törvényei közé is iktatta, sőt amint a nemzetközi munkásügyi hivatal most kézhez vett utolsó negyedévi jelentéséből látjuk, ezóta kis többséggel bár, újabb tárgyalás után a svéd parlament is elfogadta a javaslatot. Sajnos a fehérphosphornak a gyufagyártásnál való felhasználását tiltó berni egyezménynek a hazánk részéről való elfogadásáról, mint már említettük, még mindig nem számolhatunk be. Egyébként a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesülete által kezdeményezett egyezmények kilátásai igen szépek és azok elősegítésével az egyesület a társadalmi békét^ nagyban előmozdítja.

Épp ezért örömmel látjuk a jelentésből az egyesület tagjainak a gyarapodását. Míg 1901-ben 1.608 tagja volt csak az egyesületnek, addig 1908-ban már 4.260-ra rúgott a tagok száma, közöttük pedig oly munkás- és munkaadói egyesületek is vannak, melyek tagjainak a száma körülbelül 575 milliót tesz ki összesen. Azt is igen örvendetes ténynek kell találnunk, hogy az előttük fekvő jelentés újabb nemzeti osztályok megalakulását helyezi kilátásba. Nevezetesen Norvégiában, Svédországban, Portugáliában és Oroszországban, valamint Japánban van reménye az egyesületnek arra, hogy a közelebbi jövőben nemzeti osztályt alapíthat. Ez által kétségkívül tetemesen növekedni fog az egyesület befolyása, valamint, annak a munkásvédelem nemzetközi szabályozására vonatkozó jelen-

tősége is. A nemzetközi munkásügyi hivatal legújabb jelentése közli, hogy az idén Svédországban is megalakult a nemzeti osztály. Hogy a nyugoti államok mind komolyabban veszik az egyesület működését, az már kitűnik abból is, hogy míg 1901-ben csak négy kormányképviselő vett részt az egyesület nagygyűlésén, addig 1908-ban Luzernban 26 kormánykiküldött találkozott. Képviselve voltak itt: Németország, Belgium, Franciaország, Dánia, Hollandia, Spanyolország, Olaszország, Svédország, Norvégia, S váj ez és Magyarország, sőt az észak-amerikai Egyesült-Államok is küldöttek, kép viselőt, ezenkívül a Szentszék is hivatalosan képviseltette magát. Igen örvendetesnek tartjuk, hogy a jelentésnek hazánkat illetőleg is van miről beszámolnia. Kétségkívül mutatja ez, hogy a socialis érzés és a társadalmi lelkiismeret nálunk is felébredt.

A magyar osztály kiküldöttei közül dr. CHYZER BÉLA is beszámol Útilevelek cz. művében a luzerni nagygyűlésről és annak határozatait igen áttekinthetően csoportosítja a szélesebb körök számára is élvezetes kis füzetében.

Magyar Társadalom- tudományi Egyesület.

Nagybritannia birtokpolitikai viszonyai.

Egyesületünk negyedik birtokpolitikai előadását, melyet nagy terjedelménél fogva egyelőre Szemlénkben teljességében nem közölhetünk, f. évi április hó 2-án GÁRDONYI ALBERT tartotta a következő tartalommal:

Nagybritannia földművelés ügyéről két teljesen ellentétes nézet uralkodik az irodalomban. Egyik azt hirdeti, hogy Nagybritannia földművelésügye tönkre ment, a másik pedig azt mutatja, hogy most jutott el azon fejlődési fokozatra, amely felvirágzását biztosítja. Az első nézet hívei utalnak a több évtizeden át tartó mezőgazdasági válságra, a bevétel folytonos emelkedésére, a mezőgazdasági termékek fokozatos árhanyatlására és a gabonatermelés visszaszorulására. A mezőgazdasági válság okainak felderítésére s a szükséges reformok életbeléptetésére két szaktanácskozmányt is tartottak (1879-ben és 1893-ban), melyek szomorú képet tártak fel a mezőgazdasággal foglalkozó népesség helyzetéről és a mezőgazdasági ter-

melési viszonyokról. Az angol földbirtokosok jövedelme a mezőgazdasági válság hatása alatt lényegesen apadt, sőt számos esetben egészen megszűnt a birtok jövedelmi forrásul szerepelni, hanem egyszerűen a földesúr vadászterületévé lett. A földbirtokos osztály válságát csupán az ellensúlyozta, hogy a földbirtokosok nagy tőkékkel rendelkeznek s egyéb jövedelmi forrásaik is vannak. Az angol nagybirtokos nem foglalkozik földműveléssel, hanem bérebe adja jószágait. A földbérlet Nagybritanniában rendszeres foglalkozás s ennek következtében a bérlők külön társadalmi osztályt képeznek. A bérlő tulajdonképpen olyan tőkés, aki tőkéjét mezőgazdasági vállalatokba fekteti. Miután a mezőgazdasági vállalatok a válság tartama alatt nem sikerültek, tönkrementek az angol bérlők s nagy részük kivándorolt. Bérlők és vállalkozói kedv hiányában az angol parlament számos törvényt hozott, hogy a mezőgazdasági bérleteket újból megkedveltesse, mert ellenkező esetben azon veszedelem fenyegette az angol mezőgazdaságot, hogy parlagon marad. A mezőgazdasági munkásosztály, a parasztság, már a középkorban felszabadult a jobbágyterhek alól s parasztbirtokossá lett. A parasztbirtokokat kezdettől fogva felszívta a nagybirtok, az elpusztult parasztbirtokok helyett azonban állandóan újak keletkeztek. A XVIII. századtól kezdve megszűnt e folyamat, a parasztbirtokokat felszívta a nagybirtok, de nem keletkeztek helyettük újabb parasztbirtokok s a nagybirtok uralma korlátlaná lett Nagybritanniában. A nagybirtok uralma alatt mezőgazdasági bérmunkássá lett a paraszt, kinek munkaviszonyai és munkabére az ipari munkásság mozgalmainak hatása alatt a mezőgazdasági válság daczára is javultak ugyan, de mezőgazdasági tulajdonhoz többé nem juthatott. A nagy üzemekben a mezőgazdasági munkást háttérbe szorították a munkagépek s a változott gazdasági rendszer nem biztosított kellő foglalkozást a mezőgazdasági munkás számára. E körülmények hatása alatt a mezőgazdasági munkások nagy tömegei elhagyták ősi foglalkozásukat s a városokban fellendült ipar adott nekik munkát. Az angol földművelésügy fellendülését vitató irány abból indul ki, hogy a gabonatermelés Nagybritanniában a jelen viszonyok között nem gazdaságos ugyan, jövedelmező termelési ágak maradtak azonban még mindig az állattenyésztés, főleg a baromfitenyésztés, a gyümölcs- és zöldségtermelés, továbbá a virágkertészet. E termelési ágak nagyobb gondot s erősebb munkát kívannak, ami első sorban a kisbirtokokon belül biztosítható. Kívánatos tehát a kisbirtokok szaporítása. A nagybirtokos azonban nem válik meg földjétől s kisbérletekkel sem hajlandó bajlódni; nem marad tehát egyéb hátra, mint a kisbirtokok és kisbérletek céljaira szükséges területek kisajátítása.

E kisajátítás állami feladat s államsegélylyel kell a kisbirtokok kategóriáját megteremteni. Az 1879. évi szaktanácskozmány után indult meg a nagy parlamenti tevékenység ez irányban. Jesre Collings volt a parlamentben a kisbirtokok és kisbérletek ügyének legtevékenyebb szószólója s az új törvények túlnyomó részben az ő reformeszméit valósították meg. Az összes parlamenti pártok jóindulattal fogadták a reformeszméket. A liberálisok a földmonopólium megszüntetését s a vidék elnéptelenedésének megakadályozását, a conservativok a konservatív szellem megerősödését s a forradalmi áramlatok ellensúlyozását várták a kisbirtokoktól és kisbérletektől. Sok áldozatot hozott a parlament az eszmék megvalósítása érdekében, a gyakorlatban azonban mindeddig nem jelentkezett feltűnőbben az új törvények hatása. Ugyanezen célzt szolgálja a legújabban erősen fellendült szövetkezeti ügy is s az Agricultural Organisation Society nagy eredmény nyel munkálkodik. Tagadhatatlan, hogy a tejtermelés terén eredményes a szövetkezeti munka, de nagyon kétséges, hogy versenyképessé tesz-e a szövetkezetek az angol mezőgazdaságot más termelési ágakban is.

A bevétel nem tüntet fel sehol lényeges változást. Egyedül a védvámok állíthatnák meg a pusztuló mezőgazdaság sorsát, de ezek oly terjedelmű tömegnyomorral járnának, hogy minden komoly angol államférfi visszaretten tőlük.

A cselédügyi értekezlet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségével a cselédkérdés tárgyában értekezletet tartott. Az értekezlet előkészítésére a Magyar Társadalomtudományi Egyesület DR. GIESSWEIN SÁNDORT, a socialpolitikai bizottság elnökét, DR. DOLESCHALL ALFRÉD, választmányi tagot és DR. SZEMENYEI KORNÉL, egyesületi titkárt küldte ki, míg a nőegyletek szövetségét DR. ZSILINSZKY MIHÁLYNÉ, ZIPERNOVSZKY KÁROLYNÉ és ROSENBERG AUGUSZTA úrhölgyek képviselték. A rendkívüli érdeklődést és viszhangot keltett értekezlet április hó 23-án és 24-én folyt le a főváros közgyűlési társalgó termében. A hatóság részéről megjelentek DR. BÁRCZY ISTVÁN polgármester képviselőjében ALMÁDY GÉZA tanácsnok, DR. BODA DEZSŐ főkapitány képviselőjében Pedig DR. SCHREIBER EMIL rendőrkapitány. Azonkívül a következő egyesületek vettek részt hivatalosan, küldötteik útján:

Nagypénteki ref. társaság képv.: PULSZKY FERENCZNÉ
 PETRI ELEKNÉ, BOTOS GYULÁNÉ; Mártha-egyesület
 képv.: ZIPERNOVSZKY KÁROLYNÉ; Kálvin Szövetség képv.
 DR. KOVÁCS J. ISTVÁN; LorántffyZsuzsánna-egyesü-
 let kép.: BÖSZÖRMÉNYI JENŐ; Katolikus Háziasszo-
 nyok Orsz. Szövetsége képv.: WÜSZTNER HENRIKNÉ,
 SZENTIVÁNYI KÁROLY; Monori Nőegylet képv.: FROMM
 ANTALNÉ, JANITZKY DÉNESNÉ; Budapesti leányegylet
 képv.: HÓCHMANN ERZSI, HERMANN ILONA; Feministák
 egyesülete képv.: GLÜCKLICH VILMA; Csobai nőegy-
 let képv.: POLNER ÖDÖNNÉ, BELICZAY GÉZÁNÉ, GEISZT GYULÁNÉ,
 KOSZOPI KÁLMÁNNÉ, SZÉKELY IGNÁCZNÉ; Budapestiügynyé-
 di Kör képv.: DR. LOVRICH GYULA és DR. ÖDÖNFI MIKSA. Ezen-
 kívül megjelent társadalmi életünknek számos kiválósága és
 nagyszámú érdeklődő közönség, mely a tanácskozó termet
 zsúfolásig megtöltötte.

Az értekezlet elnöke DR. GIESSWEIN SÁNDOR nagy figyelem
 közt a következő szavakkal nyitotta meg az értekezletet:

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! A nagy érdeklődés, melyet
 értekezletünk iránt tanúsítanak, mutatja, hogy e kérdés mennyire
 érdekli társadalmunkat. Miért érdekli? Miért ez a kérdés is
 beleilleszkedett a nagy socialis problémák sorozatába. A XX.
 századnak vált örökségévé, hogy e kérdések complexumát
 emberségesen és az emberi lehetőségek szerint megoldja. Nem
 kell azonban azt képzeln, hogy a socialis kérdések korunk
 sajtászerű problémáit alkotják. Minden kornak meg volt és
 meg lesz a maga socialis kérdése. Ha elértük a probléma
 megoldását, a gazdasági viszonyok változatos fejlődése ismét
 új kérdéseket vet fel. Ez tolta előtérbe mai társadalmi alaku-
 latunkban a cselédkérdést.

E kérdés sokakat érdekel; mert legyen a társadalom
 tagja »úr« vagy »cseléd«, kell hogy a kérdés megoldása mind-
 két osztályt érdekelje. Nem szabad megengedni, hogy a társa-
 dalom egyes osztályai csak a saját ügyeikkel törődjenek; ily
 felfogás mellett a socialis kérdéseket nem lehet egészséges
 megoldásra juttatni.

A »cseléd« szó ma valósággal rosszul hangzik, mintha az,
 kit vele jeleznek, valami megvetett lény volna. Pedig eredé-
 tére nézve a cseléd és család egy törzsből fakad, s egyik a
 másiknak csak hangtani változata; kifejezése volt ez annak,
 hogy a cseléd a családhoz tartozott. Sajnos ma értelme lénye-
 gesen megváltozott, szinte úgy hangzik, mintha ezt monda-
 nák: rabszolga; úgy hogy a cselédség is önértzetesen vissza-
 utasítja e szónak illetén alkalmazását. Következménye ez
 annak, hogy a cselédi viszony lényegesen megváltozott es a
 cselédből bérszolga lett. Ebben az átalakulásban csúcsosodott
 ki a cselédkérdés fontossága. A cseléd és gazda közti kötelék

meglazult és elmérgesedett. Emlékeztet a római saturnalia ünnepekre, mikor az úr és szolga szerepet cserélt. Jól mondja FÖRSTER FRIGYES VILMOS zürichi egyetemi tanár, hogy nekünk a saturnalia ünnepeket naponkint meg kellene tartanunk, ha nem is úgy, hogy szerepet cserélünk, de úgy, hogy mikor a cseléd nekünk fásztó szolgálatát végzi és tevékenységével ránk gondol, úgy mi is gondoljunk állandóan a cselédre és igyekezzünk feladatait felesleges terhektől megkönnyíteni. Így a cseléd is szívesebben fog ránk gondolni s a megbontott egyensúly helyreállhat. Ezek a szempontok vezessenek tanácskozásainkban.

Az éljenzéssel fogadott elnöki megnyitó után DR. ZSILINSZKY MIHÁLYNÉ szólalt fel:

Giesswein Sándor ur ő Méltóságának felette érdekes és tanulságos beszédében foglalt socialis értékeket értekezletünk fundamentumául tekintjük. Vajha egyesült erővel megtalálnók a nagy kérdésnek helyes megoldását, és a régi magyar háztartások és gazdaszonyok jó híre és nyugodt tevékenysége, valamint a régi jó cselédek hűsége újra feléledne!

Elnök átadja a szót ROSENBERG AUGUSZTA úrhölgynek, a kérdés előadójának, ki mindenekelőtt a szövetség megjelent tagjait s a szövetségen kívül álló érdeklődő vendégeket üdvözlí. Hangsúlyozza, hogy az értekezlet legközvetlenebb tárgya a cselédkérdésben a cseléd tartók körében egészséges és egységes közvéleményt kialakítani, ehhez kéri a megjelentek támogatását. Ha ezenfelül a tanácskozás során gyakorlati eredményekhez is eljuthatunk, ez annál jobb lesz; de ha csak az eszmék érlelését és terjesztését tudjuk is elérni, ennek fontosságát sem szabad kicsinyelni. Oly kérdéssel kívánja előadását megkezdeni, miben mindenki egyetért, mert lesznek olyanok is, melyekben előreláthatólag a vélemények eltérőek lesznek. Mindenki egyetért abban, hogy a dolog ma nem jól van. Megbomlott a cselédek és cseléd tartók közt a régi egyetértés. Ez különösen a nagyvárosokban tapasztalható s előadásában is túlnyomólag a nagyvárosi cselédviszonyokra kíván kiterjeszkedni. »A cseléd fizetett ellenség« – mondja az igen elterjedt vélemény. Be kell látni, hogy ez tarthatatlan felfogás. Gondolkozni kell a kérdés mibenlétéről s akkor e felfogás magától összeomlik. Külső eszközökkel a mai állapotot gyökeresen megváltoztatni nem lehet, az egyének bensőjét kell átalakítani. Mindkét fél lelkületében hiba van. Ezen az értekezleten csak az egyik fél van jelen – a cseléd tartók – a magunk lelkével kell tehát itt elsősorban foglalkoznunk; csak aztán tehetjük vizsgálat tárgyává a másik felet is.

A baj forrása a megváltozott gazdasági helyzetben keresendő. Régen a nő nem lehetett más, mint cseléd, otthon a

falujában, vagy legfeljebb a szomszédos városban. Ma a forgalmi eszközök tökéletessége és a nagy városok felszívó ereje messze elsodorja otthonától, oda, ahol több pénzt kereshet. Csak az a baj, hogy az ilyen cselédnek nincs tudása, csak fizikai erejét árulja, de nem visz lelket munkájába. De valljuk meg, hogy lelket ritkán talál gazdájánál is. A cseléddel; absolute nem törődünk. Valóban érdekes jelenség, hogy míg a patronage terén kiterjesztjük figyelmünket hozzánk semmi viszonyban sem álló notóriusán gonosz emberekre s azokkal egyéenként foglalkozunk, addig azzal, kivel együtt töltjük napjainkat, aki családunk tagja, ki mindent tud rólunk, azzal egyáltalán eszünkbe sem jut törődni, nem ismerjük családját, vagyoni helyzetét, hajlamait, terveit, nem örömeit, bánatát; nem ismerjük a lelkét. Pedig egy egyszerű leányban sokszor értékesebb lélek lakozhatik, mint a gazdájában. A baj orvoslása: lelkébe tekinteni, fejlődését előmozdítani és irányítani. Ha az nem is eredményezhet hirtelen változást, mégis ezen az utón lehet csak segíteni. Gondoljuk meg minden alkalommal, hogy mit óhajtanánk mi a magunk részére, ha mi volnánk cselédi sorban. Ma a »cselédanyag« rosszabb, aránylag rövid ideig szolgál, minduntalan helyet cserél, mert más pályák után tör s erre irányítanak olyanokat is, kik megfelelő szellemi képességek hiányában erre nem valók. Ez pedig lelki egyensúlyhoz nem vezethet. Rontja az »anyagot« a nagy kivándorlás is; a cselédek közt igen magas a kivándorlók aránya. Persze kint sokkal nagyobb fizetést és szabadságot élveznek; nevük sem cseléd, hanem háztartási alkalmazott. Szerződésük meghatározott munkakörre vagy meghatározott munkaidőre szól; Parisban pl. nem is laknak a lakásban, hanem a mansard-eszobákban, hová este, ha dolgukat végezték, visszavonulhatnak.

Ezek az áramlatok jönnek felénk nyugatról s ezek eleje, már itt is van. Foglalkoznunk kell a dologgal, hogy a mi viszonyainkhoz mérten valósuljanak meg a fejlődés követelményei. Központi háztartások hiányában a jövőben is annyi cseléd fog kelleni mint most és mert a háztartási munkákban a géperőt csak korlátoltan lehet alkalmazni. Ezt a fejlődést kell nekünk előkészíteni. Gondoljuk meg, hogy nekünk kell a cseléd, ő más pályát is talál magának; gondoskodnunk kell tehát, hogy e pálya előnyös és a munkát keresők igényeinek megfelelő legyen. A cselédi foglalkozás megbecsülését emelni kell; ma önmaga sem tartja sokra, s ha lehet, szabudul tőle. Társadalmunk sajátos csúnya vonása a saját foglalkozásnak, meg nem becsülése; pedig e nélkül egy pályán sem lehet eredmény és siker. Meg kell értetni mindkét féllel, hogy a hivatást egész erővel jól teljesíteni, bármily hivatásról legyen is szó, mindig szép; s az, ki kevesebb tehetséget

kívánó munkaközt jól és becsületesen betölt, becsülni való! Meg kell a cselédet becsülni, hogy ő is megbecsülje magát. Nemcsak pörölni kell vele, tevékenységét elismeréssel is kell kísérni s jól végzett munkájáért dicséretet érdemel.

Fontos a cél elérésére a megfelelő cselédképzés. Régebben a háziasszony maga nevelte cselédjeit; gyermekkorában jött a házhoz és ott halt meg. Ma igen sok asszony maga sem ért a háztartási dolgokhoz – életmódjánál vagy a kenyérkereset szükségénél fogva – ezért más eszközökről kell gondoskodni, mert erre számítani nem lehet többet. A nevelés és képzés mindenre kiterjed már, csak házi cselédet nem képeznek. S ez egyik oka, hogy a cseléd maga sem becsüli foglalkozását és munkáját, mert azt jól és alaposan nem is tudja, hanem azt csak ötletszerűleg végzi. A művelt nyugaton már meghonosították a háztartási és cselédiskolákat. Nemcsak azok tanulnak ezekben, kik hivatásokra képzik ki magukat, hanem azok is, kik szerényebb körben háztartási teendőiket maguk kell hogy ellásák. Ezek az iskolák nemcsak a főzésre képeznek ki, hanem mindenféle háztartási tennivalóra. '

A háztartási iskolák működését kiegészíti a cselédpragmatica, mivel Délnémetországban és Skóciában találkozunk. A háztartási iskolák bevégezése után az erre a célra alakult társadalmi szervezetek a szülőkkel szerződést kötnek, kik bizonyos évekre lemondanak beavatkozási jogukról. Nálunk a gyermeknevelés folytatását gyakran hátrányosan befolyásolja, hogy ez nem lehetséges. Németországban, ha a gazdának kifogása van az ily módon nála elhelyezett cseléd ellen, úgy ezt az egyesületnek jelenti be, mely aztán az orvoslásról megfelelőleg gondoskodik. A pragmatica szabályozza a cseléd bérének szabályos emelkedését is, a több osztályt végzett cseléd magasabb bérre számíthat. Nálunk e téren teljes az ötletszerűség, a mai cselédszükségben a bér indokolatlanul felszökik olyanokra nézve is, kik munkához nem értenek, s máskor méltánytalanul leszállhat. Mindenesetre kellenek rendszeres háztartási iskolák. A főváros létesített ilyeneket, de ez nem elegendő és hibájuk, hogy csupán a főzést tanítják 12-15 éves leányoknak. Néhány vidéki egyesület foglalkozik az állami gyermekmenedékhelyeken ellátottak elhelyezésével, de itt az a baj, hogy ha a gyermek igazán ügyes és munkaképes, niindig akad valami »rokon«, bármily távoli, ki a gyermeket magához kívánja, hogy azután kihasználja. A cselédképzés munkáját rendszeresen kell folytatni, és pedig a 15 éves koron túl is, mert ekkor a gyermek physicuma még nem elég erős, hogy a háztartási munkákat ellása, ez hátrányos testi és szellemi kifejlődésére.

A városba került fiatal cselédleány mihamarabb az erkölcsi züllés útjára téved. Ennek oka a kvártélyos asszony és a

közvetítés. Ebből a kettőből kell a cselédet kiszabadítani. Mindkét helyen óriási visszaélések történnek. A külföldön a háztartási iskola egyúttal volt növendékeinek elhelyezéséről is gondoskodik,' ha pedig helyet cserélnek, vagy hely nélkül maradnak, otthont nyújt nekik. Berlinben már 62 év előtt létesült egy ilyen iskola és ma már 8 működik. Sokan a hatósági közvetítést tartják célravezetőnek; evvel szemben előadónak aggályai vannak, mert az elhelyezés munkájának decentralisálnak kell lennie és nem szabad bürokratikus, professionista munkának lennie; aki végzi, ismerje a cselédet és a gazdát is, mert csak így lehet a szolgálati viszony állandósítását elérni. Nem riad vissza a fehér és fekete könyv vezetésének gondolatától, melyekbe a jóra való, illetve kerülendő gazdák és családok nevei jegyeztetnek fel; annál kevésbé, mert magánúton szerzett adatai szerint az ilyenbe való bevezetésre gyakran rettenetes okok forognak fenn s igazán nem lehet túrni, hogy azok ismeretében oly gazdához jóra való cselédet közvetítsenek és viszont. A háztartási iskolák útján való közvetítést Németországban igen olcsón és célszerűen oldották meg; tapasztalat szerint alig kellett 5000 márkánál több tőke egy ily intézmény működéséhez. Itt ugyanis ezen iskolákat az egyedülálló nők étkezőjével hozták kapcsolatba, a növendékek váltakozó sorozatokban mindenféle háztartási munkát megtanulnak, főzés, mosás, vasalás, takarítás, bútorápolás, kiszolgálás stb. s a befolyó étkezési díjából az intézmény magamagát fentartja.

Elengedhetetlen továbbá a cselédek sorsának biztosítása és megfelelő gondoskodás betegség, baleset és aggkor esetére. Ma a törvény betegségük esetén csak 30 napig gondoskodik róluk; balesetre nincsenek egyáltalán biztosítva, úgy aggkorra sem. Ezt a biztosítást kötelezővé kell tenni. A magyar nem takarékos természet; gazdája sem ad rendszerint jó példát, el van adósodva, nem csoda, ha a cseléd is könnyelmű lesz, mert nem kell másra, csak ruházatára gondolnia, és mert a biztosítás nem kötelező, a törvény legfeljebb módot nyújt a biztosításra, úgy a cselédek, mint gazdáik közönyösek ez iránt. Pedig a biztosításnak nagy nevelő hatása is van; nagyon ajánlja a cselédtartóknak, hogy cselédek biztosításáról gondoskodjanak; kezdetben kívánja meg a gazda a cselédétől, azután fizesse részben, utóbb egészen maga. Ez a gondoskodás a cselédet ismét a családhoz köti, jobb érzéseit megerősíti, hűségét fokozza. De törekedni kell, hogy a törvény a biztosítást kötelezővé tegye. Fontos az is, hogy a cseléd fokozatosan előrehaladhasson és bére emelkedjék és hogy a cselédpanaszok alapos és humánus elbírálás tárgyai legyenek.

A mai kóros állapotnak egyik legsajnálatosabb kinövése a cselédprostitutio. Nagyon sajnos és nagyon súlyos vád, de

való, hogy ezt sokszor, maga a család okozza, melynél az illető szolgálatban van. Megbocsáthatatlan lelketlenség, hogy olykor fiatal, egészséges cselédet avval a célzattal fogadnak, hogy az úrfi egészségének baja ne történjék. 'E tekintetben a büntető törvény védelme nem elég hatályos. A cselédközvetítés mai rendje mellett ez ellen alig lehet küzdeni, de társadalmi közvetítés esetében ilyen családnak meg kell tagadni a közvetítést. Nagy veszély ez a . családra nézve is, mert az elbukott leány fokozatosan halad a züllés útján s utóbb esetleg, mikor mint cseléd ismét a családba lép, ő hoz magával borzasztó betegségeket. A rendőrség feladata volna ilyenekre nézve újra a cselédi foglalkozást lehetetlenné tenni, a cselédkönyv megtagadásával, az ilyen keressen más munkát, de ne hozzon a családba testi és lelki mételet.

Szükséges a cselédkönyv kiállításának a revisioja. Most bárki bármikor kaphat újat; a régít pedig, ha megtelt, bevonják s így érdemes, hű cselédek nem tudják régi szolgálatukat igazolni. Elavult egész cselédtörvényünk s az a mai kor igényeinek egyáltalán nem felel meg s gyökeresen reformálni kell; így pl. feltétlenül eltörlendő a gazda joga a cseléd testi megfenyítésére. Kívánatos, hogy a törvényhozás e kérdésben az illetékes nőegyesületek véleményét is meghallgassa.

Több szeretetet kell vinni a kérdés megoldásába. Meg kell a háztartási munkát becsülni, hogy jobb elemek is szívesen válaszszák e pályát. Cselédképző iskolákat és cselédotthonokat kell felállítani; rendezni kell a cselédközvetítést, a cselédbiztosítást és meg kell állapítani a cselédpragmaticát. így lehet remélni, hogy ezt a pályát ismét fel fogják keresni. Ma úgy tekintjük a cselédet, mintha a tulajdonunk volna, sohasem a maga ura, még arra sem ér rá, hogy a saját sorsáról gondoskodjék; egészségi szempontból is meg kell kívánni, hogy a cselédnek 18 éves kora alatt 9 óra, ez után 8 óra alvásra maradjon ideje. Törvénynyel kell biztosítani neki bizonyos szabadságot és bizonyos pihenést; Belgiumban pl. a cselédnek 2 heti szabadságra van igénye. Addig is önként meg kell ezt adni, de nem estére vagy éjjelre, hogy lejtőre jusson, hanem oly időben, hogy dolgait elvégezhesse. Az éjjeli mulatókon a razziák alkalmával elfogott cselédek gazdáit is fel kell írni.

Mindezeket a kérdéseket meg kell fontolni, mert a bajt, mi ezen szempontok elhanyagolásából eredhet, meg kell előzni.

Az élénk tetszéssel fogadott előadás után a vita vezetését LÁNER GYULA, számvizsgáló-bizottságunk elnöke vette át.

Özv. PULSZKY FERENCZNÉ hangsúlyozza, hogy a cselédek elyezését kiképzésük után szerződésileg kell biztosítani.

Ennek hiányában az egész actio sikertelen marad. A nagypénteki református társaság 26 leányt kinevelt és csak egy maradt cselédnek.

ZIPERNOVSZKY KÁROLYNÉ a Márta egyesület működését ismerteti aon elvek megvalósítása körül, melyeket az előadók kifejtett. A közvetítést és a cselédotthont akarják megoldani; de a társadalom és hatóság kevés támogatásban részesíti az egyesületet. Az egyesület otthonában 1889-ben a cselédek 3.403 napot töltöttek, 1908-ban pedig 11.035 napot és 593: félnapot; 1889-ben 2.003 cselédet közvetített az egyesület, 1908-ban 14.750.

Utal arra, hogy a férjhezmenetel is apasztja a cselédek számát. Az azonban örvendetes; ezt elő kell segíteni.

DR. SZEMENNYEI KORNÉL a biztosításról beszél; a mai törvény a betegség esetére sem gondoskodik kellőleg a cselédről; a 30 nap rövid idő és az erre való igény is feltételekhez van kötve. Az országos gazdasági és cselédsegélypénztár a házi belső cselédekről nem gondoskodik; az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztár betegség és baleset esetére a törvény értelmében csak önkéntes tagoknak veheti fel a cselédeket; de az érdekeltek nem igen keresik ezt a biztosítást. Rokkantságra és aggkorra a törvény nem biztosít, pedig a cselédre nézve ez a legfontosabb. Van azonban egy társadalmi szervezet, mely e téren sikeres és elismerésre méltó működést fejt ki: a Magyarországi munkások rokkant- és nyugdíj egylete. Ismerteti ennek feltételeit és az abba való belépést ajánlja. Meg van azonban győződve, hogy gyökeresen csakis a törvényesen kötelező biztosítással lehet a kérdést megoldani.

WÜSZTNER HENRIKNÉ a Katholikus Háziasszonyok Szövetségének működését ismerteti. Országosan szervezni kell a cselédvédelmet. Eddigi eredményeik még csekélyek; ez évben akarnak cselédképzőt felállítani. Hangsúlyozza a cselédek valláserkölcsei vezetését.

GLÜCKLICH VILMA szerint a vita helytelen alapból indult ki; a fejlődés menetét nem lehet megállítani. Amint a kikaparból lett gyáripár, úgy alakul a családi háztartásból a központi háztartás, nagy munkamegosztással, melyben a cselédi foglalkozás kipusztul. Ezért a cselédkérdést nem lehet apróflastromokkal megoldani. A cseléd szabadságát és önértetét nem szabad elvenni, nem szabad a cseléd felett gyámkodni. Utal a törvény hibáira. A kérdés megoldását a társadalom egyetemes erkölcsi fejlődésétől várja.

A másnap folytatott vita folyamán ismét GIESSWEIN SÁNDOR foglalta el az elnöki széket, s a szót KÁLDY GYULÁNÉ-nak adta, ki a külföldi, főleg németországi cselédviszonyokat

ismertette saját tapasztalatai alapján. Németországban a cselédnek megvan a munkaköre és időbeosztása. Eleinte kellemtelen volt ez neki, de azután megszokta és belátta, hogy ez a helyes. A háztartási iskolákat azért is szükségesnek tartja, mert fontos, hogy a háziasszonyok maguk is jól értse- nek a háztartási teendőkhöz.

Özv. NEUMANN ÁRMINNÉ azt hiszi, hogy az értekezlet nem fogja előbbre vinni a kérdést, oly nagy a társadalom közönye; törvényhozási intézkedés kell, sajnos, hogy a mai parlamentben kevés a socialis érzék. A cselédügyek adminisztrálására külön szervezet kellene. Utal arra, hogy cselédeink nemcsak, hogy továbbképezve nincsenek, de roppant sok köztük az: analphabéta. A míg a törvényhozás valamit tehet, egyes kérdéseket rendeletileg kellene szabályozni. A cselédkönyvet reformálni kell, a bizonyítványokat láttamozza a rendőrség. Meg kell nehezíteni, esetleg írásossá tenni a felmondást. Elítéli a mai cselédközvetítést.

DR. KOVÁCS J. ISTVÁN szégyenkezve emlékszik külföldi tapasztalataiból a »Hungara«-król. Ennek okát a cselédközvetítés mai alakjában találja. A hely nélkül való cselédnek ma semmi támasza és segítsége nincs. Szükséges a társadalmi cseléd közvetítés hatósági felügyelet mellett és cseléd otthonokat kell létesíteni.

DR. SCHREIBER EMIL szerint őszintén fel kell tárnai a helyzetet, rámutatni egyaránt a cselédek és a gazdák hibáira. A társadalmi úton való megoldással szemben aggálya van, hogy elég erős-e erre társadalmunk? Lesz-e elég anyagi ereje? A társadalmi nevelés kérdése, hogy a cseléd tartó gazdák lel- két átalakítsa. A cselédkérdés nem csak gazdasági kérdés, és nem lehet marxista alapon megoldani, bár azt sem hiszi, hogy a cselédkérdés patriarchális alapon volna megoldható. A nyugati államok a cselédügyet csak szolgálati szerződés, alakjában oldották meg, ez azonban a mi cselédosztályunk culturalis foka mellett korai volna. De az bizonyos, hogy a mai cseléd törvény elavult. Felsorolja a különösen kirívó- elavult intézkedéseket, a gazda önbíráskodási jogát stb. Erről az elavult törvényről egyszerre nem lehet átmenni az, ipari szerződési viszonyokra, de javítani kell. A cselédközve- títés terén inkább a hatósági, mint társadalmi közvetítés hive.. Lejtőre került cselédektől nem lehet megtagadni az újabb cselédkönyvet. Nem lehet elzárni előlük a javulás útját, leg- feljebb azt lehet tenni, hogy veneriás beteg ne kapjon bizo- nyos ideig cselédkönyvet. Hive az arczképes cselédkönyvnek. A szolgálati viszonyokról megfelelő nyilvántartást kell vezetni.

GLÜCKLICH VILMA félreértett szavait magyarázza meg. Dr. Márkus DEZSÓ szerint a jogegyenlőség idejében nem- lehet e kérdést rendőri intézkedésekkel megoldani; ez a köz-

szabadsággal össze nem fér és a törvény előtti egyenlőség rovására megy. A nyilvántartások legyenek minden polgárra egyenlők; nem lehet a cselédeket valami veszélyes foglalkozásnak minősíteni és őket külön nyilvántartani. A cselédszerződés munkabérszerződés jellegével bír 1804. óta mindenütt, ahol a Code Napoléon befolyása érvényesül. Nekünk is erre az álláspontra kell helyezkednünk, ha őszintén a szabadság és jogegyenlőség hívei vagyunk. Az értekezleten felhozott eszmékből helyesli a közvetítés reformját, a biztosítást és a háztartási iskolákat, de úgy, hogy azok ne legyenek külön cselédiskolák. Nem szabad a szülő lemondását kívánni gyermekéről, ez korlátja az egyéni szabadságnak és a szülői hatalomnak. A cselédtörvény rossz és egyoldalú, egészen el kell törölni és újat alkotni, mert a törvénynek a mi indolens társadalmunkra nagy nevelő hatása van. A kérdést emberszeretettel kell megoldani. A cseléd nem lehet eszményi lény, aki sohasem hibázik, hanem olyan ember, mint mi. Azért be kell látni saját hibáinkat is, mert csak így érthetjük meg a cselédet.

SEBESTYÉN GYULÁNÉ a kérdés gyökerét a nőnevelés elhanyagolásában találja. Végre kell hajtani az általános tankötelezettséget és továbbképző női iskolákat kell felállítani gazdasági alapon; a magasabb leányiskolákban pedig, honnét a cselédtartók kikerülnek, a socialis ismeretekre és socialis kötelességekre kell nevelni.

DR GALLOVICH JENŐ a fiúk nevelése szempontjából világitja meg a kérdést. A szülők vigyázzanak fiúgyermekükre. A cseléd a mai társadalmi viszonyok áldozata. A cseléd elcsábítását a családtagok által, mint minősített kerítést a legszigorúbban kell büntetni.

BOGYAY KÁLMÁNNÉ ismerteti, hogy vidéken a cselédviszonyok kedvezőbbek, csak sok az analphabéta cseléd. Elfogadja az előadó javaslatait.

RUFFY PÁL hangsúlyozza a cselédkérdés fontosságát. A cselédben ma a gyengébb felet látja, akit védeni kell. A patriarchalis felfogás híve; a cseléd legyen a család tagja, törődjön vele a gazdája, nevelje. A kvártélyos asszony és cselédközvetítő kezéből ki kell ragadni. A szülő vagy hozzátartozó lemondása a gyermekről bizonyos időre indokolt. Az állami gyermekmenhelyeknél 4 cselédképző van, melyek örvendetes fejlődést tanúsítanak.

GÁRDOS MARISKA az előtte szólókkal szemben más nézeten van. Azt remélte, hogy a megjelentek radicalisabbak lesznek. Az értekezlet csak egy osztály felfogását tolmácsolta; csak az okozatokra mutatott rá, de nem a valódi okokra. Úgy bánnak a cseléddel, mint régen a nemes a zsellérral.

A mai viszonyoknak nem a cseléd az oka; ez a fejlődés eredménye. Természetes, hogy mindenki előre, felfelé törekszik. A pedagógus nem bírálhatja előre, hogy ki emelkedhetik. Utal Petőfi, Gorkij, Strindberg, Vaszary, Arany példaira, akik rossz tanulók voltak és szegény családból származtak. Nincsenek nálunk specialis viszonyok, a nyugati rendszert kell itt is meghonosítani; ha a nyugati cultura kellemes eredményeit örömmel átvesszük, át kell vennünk azokat az eredményeket is, melyek egyesekre nézve kevésbé kellemesek. A cselédek prostitúciójának túrhetetlen helyzetük az oka. A cselédtartók képzeljék egyszer magukat a cselédek helyébe. El kell képzelni, hogy olykor már 8-9 éves gyermeket alkalmaznak pesztonkának, kinek magának még fejlődésre van szüksége s már ezt elnyomorítják a folytonos munkával és még szidják is ráadásul. Felemlíti a dajkák sorsát. Mindezekben a mai társadalom erkölcstelensége jut kifejezésre. Szól a cselédek culturalis fokáról, melynek ijesztő alacsonyágát avval illusztrálja, hogy a cselédek közt 75% analfabéta van. Ezek a fontos, nagy tünetek, ezek orvoslását kell megkezdeni.

FELLNERNÉ DREXLER IRÉN a közvetítés mai módjának káros voltára utal. Bojkotálni kell a cselédszerzőket és inkább hirdetések útján kell a közvetlen összeköttetést keresni cselédtartók és alkalmazottak közt.

ZIPERNOVSZKY KÁROLYNÉ helyesli a helyszerzők bojkotálását, de utal arra, hogy hirdetések útján a rossz cselédek és rossz gazdák valósággal tisztességtelen versenyt okozhatnak a jóra valóknak.

GAAL JENŐ nem kivan az ügy érdemével foglalkozni. A kérdés oly fontos és oly terjedelmű, hogy ezen az értekezleten befejezni nem lehet. Azt javasolja tehát – mint ez a Magyar Társadalomtudományi Egyesület más értekezletein is szokásban volt – hogy az értekezletet előkészítő bizottság az elhangzott felszólalások nyomán foglalja memorandumba a leszűrődött nézeteket s azokat illetékes' helyen terjessze elő. Az értekezlet tárgyát nem lehetett kimeríteni s így időszakonként e kérdéssel még foglalkoznunk kell, hogy a nézeteket közelebb hozzuk egymáshoz. Megállapítani kívánja, hogy ezt a kérdést ily kimerítően, ily alaposan és az egyenlőség eszméinek ily kidomborításával még nálunk nem tárgyalták. Ajánlja indítványát elfogadásra.

ROSENBERG AUGUSZTA előadó reflektált az összes felszólalásokra és félreértett szavait magyarázza. Ismét hangsúlyozza, hogy a mai értekezlet a gazdák céljára volt rendezve. Ha mindkét fél számára akartuk volna rendezni, egész más színvonalon kellett volna tartani. Első sorban egymást iparkodjunk megérteni, aztán mehetünk egy lépéssel ismét tovább. A felhang-

zott észrevételekre megteszi válaszmegjegyzéseit. Gaal Jenő indítványát magáévá teszi.

GIESSWEIN SÁNDOR elnök melegen megköszöni az előadó munkásságát, a közönség részvételét és érdeklődését, valamint köszönetet mond az összes felszólalóknak, kivétel nélkül bármily szempontból világították is meg a kérdést, mert az csak úgy lesz helyes világításban látható, ha a felszólalásokban is, mint a napfényben, az ibolyától a pirosig minden árnyalat feltalálható. Felteszi a kérdést és megállapítja, hogy a szaktanácskozmány Gaal Jenő indítványához hozzájárul. Hangsúlyozza, hogy a kérdés megoldása csak lépésről-lépésre, fokozatos munkával lesz elérhető. Az értekezletet bezárja, mire a közönség élénk tetszésnyilvánítások között távozott.

Sz. K.